

T.C.

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN'DA İBADET KAVRAMI

Tahir ALTUN

Iğdır 2016

T.C.

İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN'DA İBADET KAVRAMI

Tahir ALTUN

Danışman Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKGÜN

İğdır 2016

KABUL VE ONAY

TAHİR ALTUN tarafından hazırlanan KUR'ÂN'DA İBADET KAVRAMI adlı çalışma, .../09/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, TEFSİR Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Şadi Eren

Prof. Dr. Şadi Eren

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] Üye

Prof. Dr. Yusuf Sarcaş

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] Üye

Y. Doç. Dr. İbrahim Akşün

İ. Akşün

ÖZET

İbadet kelimesinin iştikak ettiği (عبد) kökünün asıl anlamı, itaat, itaat ile beraber boyun eğmek, boyun eğmek, tevazu göstermek, ilah edinmek, zilletini açığa vurmak ve bir tek ilah'ın tazimi için boyun eğmek olmakla beraber, çok geniş bir anlam yelpazesi vardır. Bu kök'ten türeyen kelimeler, teslim olmak, emrine bağlanmak, alıkoymak, hapsetmek, men etmek, pişman olmak, inkâr etmek, tenezzül etmemek, beğenmemek, burun kıvırtmak, yapışıp ayrılmamak, öfkelenmek, bir kusurundan dolayı kendi nefisini kınamak ve bir şeyi şiddetle arzulamak gibi anlamlara gelmektedir.

İslamî literatürde ibadet teriminin biri genel diğeri özel olmak üzere iki anlamı vardır. Genel anlamda ibadet, mükellefin Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak O'nun rızasına uygun davranma çabasını ve bu şekilde yapılan iradî davranışları ifade eder. Böylece tamamen dini olan görevlerden başka kişilerin Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yaptığı her fiil de ibadet olarak nitelendirilir. Özel anlamda ibadet ise mükellefin yaratana karşı saygı ve boyun eğmesini simgeleyen, Allah ve Resulü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleridir.

Kur'an-ı Kerim'in kelime anlamlarını ele alan ansiklopedik eserler, ibadet kavramı ve türevlerinin Kur'an-ı Kerim'de tevhit, itaat ve kulluk (kul, köle) anlamına geldiğini söylemişlerdir. Ancak ayetlerindeki ibadet kavramı ve türevlerinin tefsirleri tetkik edildiğinde, ibadet kavramının anlamı, bu üç anlama ilaveten ilah edinmek, dua, boyun eğmek ve salih amel anlamlarına da gelmiştir.

İbadet, Kur'an'da sadece ibadet kavramıyla ifade edilmemiştir. İbadet, ibadet kavramının yanı sıra Dua, Zikir, Salât, Nüsük, İnabe, Kunut, İslam ve Tesbih gibi kavramlarla da ifade edilmiştir.

İbadet, Kur'an'da her şeyden önce Allah'ın bir emri olarak yer almıştır. İbadet etmek ise kullarına gerçek mümin olabilmeleri ve Allah'ın azabından

korunmalarının ön şartı olarak yer almıştır. ¹ Allah (c.c), insanın yaratılış gayesi olan² ibadet görevini yerine getirerek kendisine yönelenlere de müjde vermiş,³ kendisine ibadet etmeyi kibirlerine yedirmeyenleri de aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerini bildirmiştir.⁴

İnsan yaratılışında doğal olarak temelleri bulunan bir psikolojik motivasyon olan İbadet, Kur'an'da kulluğun ana vasfı ve tamamı birer seçkin insan olan nebi ve resullerin özelliği olarak zikredilmiştir.

İbadet etmenin biz kullar için sonsuz ve hadsiz sonuçları vardır. İnsanın aklı bu sonuçların bir kısmını idrak etmiş, bir kısmını da idrak etmemiştir. Bu sonuçlar bir kısmı dünyada hayatımıza yönelik olduğu gibi, bir kısmı da ahiret hayatımıza yöneliktir. İşte ibadetin dünyevi sonuçlarından bir tanesi de insanın ruhunu besleyip kalbine huzur vermesidir. İbadet, insanın manevi duygu ve latifelerine bir kut ve gıda hükmündedir. İbadet etmenin nasıl ki dünyevî ve uhrevî müsbet sonuçları var ise, ibadeti terk etmenin de dünyevî ve uhrevî menfî sonuçları vardır.

Kur'an-ı Kerim, ibadeti terk edenleri, dünyada günahkâr (mücrim) olacağını ve sıkıntılı bir hayat geçireceğini; ahirette de kör olacağını, azap göreceğini, zillet halinde cehenneme girip elem verici bir azap ile azap göreceğini, şefaathçilerin şefaati da onlara fayda vermeyeceğini bildirmiş ve hatta müşrik sıfatı ile sıfatlandırmıştır.

Allah Teâlâ bütün hallerde ibadet ve yükümlülükleri kolaylık esası üzerine bina etmiştir. Kur'an, insanın zaafını kabul etmiştir. Hayatının güç hallerini daima hesaba katmış ve buna göre insanın kaderini çizerek ona insanî bir düstur koymuştur. Bu düstur da kendini ibadette bazen kolaylık, bazen de ruhsat şeklinde göstermiştir. Buna göre Allah, bazı özel durumlarda ibadette birtakım ruhsatlar, muafiyetler ve kolaylıklar tanımıştır.

Kur'an-ı Kerim, insanı, insanın yaradılış gayesi olan ibadetin uygulama, şekil, miktar ve zaman gibi konularda keyfî bir uygulama yapacak şekilde serbest

¹ Bakara, 2/21.

² Zâriyât, 51/56.

³ Zümer, 39/17.

⁴ Mü'min, 40/60.

bırakmamıştır. Bu konuda Kur'an ibadet için bir çerçeve çizmiş ve ibadetin geçerli olabilmesi için bazı esasları şart koştur. Bunlar, ibadeti ibadet yapan ve ona bir değer atfeden temel esaslar olduğu için, onun olmazsa olmazları mesabesinde nitelendirilebilir. Söz konusu esaslar, iman, taabbudilik, ihlâs, belirleyicinin Resulullah (S.A.V) olması, belirlenmiş vakit ve miktarda olması, sevgi ve sürekliliktir. Bu beş esastan birisi ibadette noksan ise bu ibadet, *“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, Onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar. Ufacık bir yardıma bile engel olurlar”*⁵ ayetinde eleştirildiği gibi, eleştirilmiş ve reddedilmiş ibadetler içinde yerini alacaktır.

⁵ Maûn, 107/4-7.

SUMMARY

The origin of The word 'worship' comes from ebedience, obedience by complying, behaving humbly or modestly, acquired (get) God, disclosing derogation and complying for only the honor of God. Also, it has a wide range of means. The words originated from this root are to surrender, to be at someone's disposal, preclude lock up, prohibit (disable, prevent), regret, deny, disdain, dislike, sniff at (consider unimportant), stick together, get angry, to be condemned for his/her defects and intensely desire anything.

In Islamic literature there are two meanings of 'worship' one is general and the other is special, Generally 'worship' Express that someone who liable to God as a result of respect affection to God try to behave willingly to gain the consent of God. Thus, except that completely religious attitudes, every behaviours done to gain the satisfaction of God can be described as worship. On the other hand, special meaning of worship can be described as a type of behaviours of someone who liable to God and Express his/her complying to God and respect for God.

In Encyclopaedic pieces handle the meanings of the word 'Quran' although the concept of worship and its derivations means that tawhid, obedience and servanthood when analyzing the verses of Quran. The worship and its derivations also have these three meanings: liable to God. Consent and behaving suitable (good Works and good behaviours). Worship hasn't just been expressed with the concept of worship. Further its meanings, worship also means concepts such as pray, Islamic mysticism repeating silently or aloud (invocation), prayer in which God is asked to bless the Prophet of Muhammad and staphylea.

First of all, worship and its derivations means that tawhit, obedience and servanthood when analyzing the verses of Quran. The workshop and its derivations also have these three meanings: liable to God, consent and be having suitable (good Works and good behaviours). Workshop hasn't just been expressed with the concept

of worship. Further its meanings, worship also means concepts such as pray, Islamic mysticisms repeating silently or aloud (invocation), prayer in which God is asked to bless the Prophet of Muhammed and staphylea.

First of all, worship takes part in Quran as the orders of God. Praying or worshipping take part in Quran prerequisite for being a real believer (Muslim) and to be avoided from God's punishments. God gives good news to someone who pray to him as an aim of Genesis (creation) and also announced that someone who doesn't obey his rules and doesn't praying to him will be in the hell afterlife. The basis naturally existed in the Genesis of people described as a psychological intrinsic motivation of people worship is mentioned as a servanthood to God and his patriarch Muhammed.

There is a huge and limitless results of worshipping for us. The minds of human can understand a small benefits are for our life we live in now, the other benefits are for afterlife, for eternity life, Here is the other results of worship: to nourish the heart of us and give tranquility to all of us. Worship also contributes concrete and spiritual things to us. How worshipping has results in this life and after life not worshipping has results in this and after life. In Quran it is said that who leaves worshipping will be sinful and will have a trouble some life and will bring after life and will suffer torment in the hell. Essentially, the basis of worship and our responsibilities were grounded with easiness by God. Quran also accept the vices of human and Quran takes in to account the difficulties of life and draws a fate line for every one. Thus, in some special conditions God provide some easiness, some exemptions to people for praying. Quran doesn't let off human about time, shape, amount of worshipping because it is an aim of Genesis and human have praying. Quran draws a framework for this and provides some circumstances to our worshipping is to be valid. These circumstances can be consider the basis of the worship. These circumstances said before are faith The intention determined patriarch Muhammed, determined time and amount for worshipping, affection or love and continuity.

In one of the verses of Quran, it is criticized that if one of these five rules mentioned before is not include in workship “ who doesn’t take praying seriously and do just for showing off what a pity, what a shame of these type of people...”

ÖNSÖZ

Kur'an, insanları Rablerinin yoluna iletmek ve onların dünya ve ahiret saadetlerini temin etmek için gönderilmiş bir hakikat rehberidir. İnsanın Yüce Yaraticısını tanıyabilmesi ve O'nun rızasını kazanabilmesi için Kur'an'ın rehberliğine ihtiyacı vardır. İnsanın bu rehberlikten istifade edebilmesi için de Kur'an'ı iyice anlayıp yaşaması gerekir. Kur'an'ı anlayarak kendine rehber eden ve bu minvalde Rabbine ibadet eden bir kul yaradılış amacına ulaşmış demektir.

Bu çalışmada Kur'an'da insanın Rabbine boyun eğmesi, itaat etmesi ve alçak gönüllülüğün zirve noktasını ifade eden ibadet kavramı üzerinde durulmuştur. Her ne kadar daha önce kulluk ve ubûdiyet kavramları üzerine çalışma yapılmışsa da, biri Türkçe diğeri Arapça olan bu iki kavram, ibadet kavramı ile aynı değildir. Zira aynı anlama gelen ubûdiyet ve kulluk, ibadeti bizatihi değil, ibadet etmeyi ifade eder. Yani kulluk ve ubûdiyet ibadet etmenin karşılığıdır. Yine bu iki çalışma konu çalışmasıdır; kavram çalışması değildir. Bizim çalışmamız ise kavram çalışmasıdır.

Bu kavram ise ibadet etmeyi değil, ibadetin bizatihi kendisidir. Anılan bu her iki çalışmada genelde nasıl ibadet edilmeli sorusunun cevabı anlatılmıştır. Bizim bu çalışmamızda ise, neyin ibadet olduğu sorusunun cevabı aranmıştır. Bu kavramın Kur'an-ı Kerimin temel konulardan birisi olması ve daha evvel bu isimle üzerinde çalışmanın yapılmamış olması, değişik isimler altında yapılan çalışmalarda da konunun yeterince açıklanmaması, ayrıca iki yüz yetmiş defadan fazla Kur'an-ı Kerim'de yer alması bizi bu konuyu çalışmaya yöneltmiştir. Bu konu çalışılırken mümkün oldukça daha önce çalışılmış çalışmaların alanına girilmemeye özen gösterilmiştir.

Üç bölümden oluşan araştırmamızın birinci bölümünde konunun kavramsal çerçevesi ele alınmış ve bu kavramın Kur'an-ı Kerim'de ne anlama geldiği değerlendirilmiştir. Ayrıca Kur'an'da bu kavramın anlamını ifade eden diğer

kavramlar da ele alınmış, Kur'an-ı Kerim'deki örnekleri ile birlikte incelenerek ortaya konulmuştur.

İkinci bölüm tezin esasını oluşturan bölümdür. Bu bölümde, ibadet kavramının ilgili ayetler ışığında Kur'an'daki yeri ve önemi tesbite çalışılmış, ayetler tefsirlerden istifade edilerek yorumlanmıştır. Böylece Kur'an'ın konuya yaklaşımı belirlenmeye gayret edilmiştir. Bu bölümde Kur'an'ın ibadete verdiği önem, ibadet etmenin kulluğun ana vasıflarından birisi olup seçkin insanların özelliği olduğu ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde ibadet-fitrat ilişkisi ele alınmış, ibadetin dünya ve ahiret sonuçları değerlendirilmiş, ibadeti terk edenlerin durumu da zikredilerek, ibadette ruhsat ve kolaylık ve ibadetin geçerlilik şartları da değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise ibadetin geçerlilik şartları ele alınmış ve bu şartlar açıklanmıştır.

Konulu bir tefsir çalışması olan bu tezin hazırlanmasında yardımlarını gördüğüm ve derslerinde çokça istifade ettiğim danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKGÜN beyefendiye, kaynak bulmamda yardımını esirgemeyen ve çalışmalarımız esnasında bize yol gösteren Prof. Dr. Mehmet ÜNAL beyefendiye, derslerinden çokça istifade ettiğim ve farklı yorumlar ve bakış açısı kazanmamıza vesile olan Yrd. Doç Zeki TAN hoca'ya teşekkürü borç bilirim. Ders almam esnasında benden yardımını esirgemeyen ve her türlü desteği veren ilçe müftümüz Mikail ÖZKAN beyefendiye de teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca bu güne kadar yetişmemde emeği geçmiş olan, burada isimlerini saymadığım herkese de minnetlerimi ifade etmek isterim. Başarı ancak Allah'tandır. O'na güvenir ve O'na yönelirim.

Tahir ALTUN

2016- KARS

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
SUMMARY	vi
ÖNSÖZ.....	ix
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
KONUNUN ÖNEMİ.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. İBADET KAVRAMI	7
1.1. KELİME ANLAMİ	7
1.2. TERİM ANLAMİ	11
1.3. KUR'AN'DA İBADET KAVRAMININ ANLAMLARI.....	17
1.3.1. Tevhid Anlamı	19
1.3.2. İtaat Anlamı	22
1.3.3. Köle, Kul Anlamı.....	23
1.3.4. İlah Edinmek Anlamı.....	24
1.3.5. Dua Anlamı	26
1.3.6. Boyun Eğmek Anlamı	27
1.3.7. Salih Amel Anlamı.....	28
1.4. İBADET ANLAMINI İFADE EDEN KAVRAMLAR.....	30
1.4.1. Dua	31
1.4.1.1. Kelime Anlamı.....	31
1.4.1.2. Terim Anlamı	33

1.4.2. Zikir	37
<i>1.4.2.1. Kelime Anlamı.....</i>	<i>38</i>
<i>1.4.2.2. Terim Anlamı</i>	<i>39</i>
1.4.3. Salât	42
<i>1.4.3.1. Kelime Anlamı.....</i>	<i>42</i>
<i>1.4.3.2. Terim Anlamı</i>	<i>44</i>
1.4.4. Nüsük.....	46
<i>1.4.4.1. Kelime Anlamı.....</i>	<i>46</i>
<i>1.4.4.2. Terim Anlamı</i>	<i>47</i>
1.4.5. Kunut.....	49
<i>1.4.5.1. Kelime Anlamı.....</i>	<i>50</i>
<i>1.4.5.2. Terim Anlamı</i>	<i>51</i>
1.4.6. İslâm	54
<i>1.4.6.1. Kelime Anlamı.....</i>	<i>54</i>
<i>1.4.6.2. Terim Anlamı</i>	<i>55</i>
1.4.7. Tesbih	58
<i>1.4.7.1. Kelime Anlamı.....</i>	<i>58</i>
<i>1.4.7.2. Terim Anlamı</i>	<i>60</i>
1.4.8. İnabe	62
<i>1.4.8.1. Kelime Anlamı.....</i>	<i>62</i>
<i>1.4.8.2. Terim Anlamı</i>	<i>64</i>

İKİNCİ BÖLÜM

İBADETİN KUR'ANÎ BOYUTU

2. KUR'AN'DA İBADET	69
2.1. KUR'AN'IN İBADETE VERDİĞİ ÖNEM.....	70
2.2. İBADET'İN KULLUĞUN ANA VASIFLARINDAN BİRİ OLMASI	76
2.3. İBADET SEÇKİNLERİN VASFIDIR	78
2.4. FITRAT.....	80
2.4.1. Fıtrat'ın Kelime Anlamı	81
2.4.2. Terim Anlamı	82
2.4.3. İbadet- Fıtrat İlişkisi	86
2.5. İBADET ETMENİN SONUÇLARI.....	91
2.5.1. İbadet'in Dünyevî Sonucunun Kalbî Huzur olması.....	93
2.5.2. İbadet'in Uhrevî Sonucu ve Cennet İle İlişkisi.....	97
2.6. İBADETİ TERKEDENLERİN DURUMU	100
2.7. İBADETTE RUHSAT VE KOLAYLIK	102
2.7.1. Namazda Kolaylık	103
2.7.2. Oruçta Kolaylık	106
2.7.3. Hac ve Kurbanda Kolaylık.....	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBADETİN GEÇERLİLİK ŞARTLARI

3.1. İMAN.....	112
3.2. TAABUDİYET (TEVKİFİYET)	114
3.3. NİYET.....	118

3.3. İHLÂS	121
3.4. BELİRLEYİCİNİN RESULÜLLAH OLMASI	123
3.5. BELİRTİLMİŞ VAKİT VE MİKDARDA OLMASI.....	125
3.6. İBADETTE ALLAH SEVGİSİ	127
3.7. SÜREKLİLİK.....	129
SONUÇ.....	132
KAYNAKÇA	136

KISALTMALAR

(a.s)	: Aleyhisselâm
a. g. e.	: Adı geçen eser
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
(c.c)	: Celle Celâlühu
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Dydb	: Dinî yayımlar Daire Başkanlığı
h.	: Hicri
H. no.	: Hadis numarası
Hz.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İst.	: İstanbul
m.	: Miladi
md.	: madde, maddesi
ö.	: Ölümü
(r.a)	: Radıyallahu anh
(s.a.s)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
Şerh.	: Şerh eden
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ty.	: Tarih yok
v.	: Vefatı
vb.	: Ve benzeri
yy.	: Yayıncı yok, Yayın yeri yok

GİRİŞ

Kavram (Terim),bir fikri, bir bilim, sanat ve meslek dalının, bir konuyu anlatması için kullanılır. Bir bilim alanı, ya da sanat alanını tanımak, ancak o bilim ve sanat dalının kavramlarını bilmek ve yerli yerinde kullanmakla mümkündür. Kavramlar yalnız bilim ve sanatın tanınması açısından değil, düşünme ve mantıki muhakeme açısından da çok önemli araçlardır. Zira doğru ve isabetli düşüncenin alt yapısını ancak doğru anlaşılan ve doğru ifade edilen kavramlar oluştururlar.⁶

Kavramların anlamlarını öğrenmek, kapsamalarını anlamak için genel sözcükler yeterli değildir. Bunun için özel çalışmalara ihtiyaç vardır. Çünkü her bilim dalının kendine mahsus terimleri söz konusudur.⁷

Dinî kavramlar ise, Kur'an ve hadislerde geçen iman, itaat, ibadet, tefsir, fıkıh, hadis, kelam, tasavvuf, felsefe, ahlak, iktisat, siyer, tarih, kıraat ve tecvit gibi bilim dallarında kullanılan dini içerikli kelimeleri ifade eder.

Dinî kavramlar, bir anlamda dinî bilgiler demektir. İnsan ne kadar çok dinî kavram biliyorsa dinî bilgileri o nispette sağlam temellere oturtacaktır. Dinî kavramların ifade ettiği anlamlar ne kadar sağlıklı kavranılıp öğrenilir ve anlaşılırsa dinî bilgi ve düşünce de o nispette sağlıklı kavranılıp ve anlaşılmış olacaktır.⁸

Bunun içindir ki, İslam kültür tarihinde, kavramları konu edilen "Ta'rifat," "Kamus," ve "Müfredat" başlıklı eserlerin yazımı, çok eskilere dayanmaktadır.

Seyyid Şerif Cürcanî'nin Ta'rifat'ı, Tehânevî'nin Keşşafü Istılahati'l-Fünûn'ü, Râğib el-İsfehânî'nin Müfredat'ı, Ebu'l-Bekâ'nın Külliyyat'ı ve İbn Ebi'd-Dünya'nın risaleleri bunların meşhurlarıdır.

⁶ Muhsin, Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İst. 2009, s. 7.

⁷ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 7.

⁸ *Dinî Kavramlar Sözlüğü* DİB, s. VII.

Bizim bu çalışmamızda Kur'an'da ibadet kavramı ve bu kavramın anlamını ifade eden eş anlamlı kavramlar ele alınmıştır. Ancak ibadet kavramı ile direkt veya dolaylı ilgisi olan kavramların sayısının bir yüksek lisans tezine sığmayacak kadar çok olmasından dolayı bu kavramlar ele alınmamıştır.

KONUNUN ÖNEMİ

Kur'an, âlemlerin Rabbi tarafından insanlığa öğüt ve rehber olmak üzere indirilmiş bir kitaptır. Bu kitabta ortaya konulan sistemin merkezinde Allah vardır. Bu sistemde Allah, zerreten küreye, soyuttan somuta kadar her şeye hâkimdir. Bu nedenle Allah, Kur'an'ın bütün konularının, kavram ve kelimelerinin de odak noktasıdır.⁹

Allah'ın bütün yaratılmışlar içerisinde en büyük değer bahş ettiği insan, kul olma vasfı ile muhatap kabul edilerek Kur'an sisteminde ikinci sıraya yerleştirilmiştir. Kur'an'ın genel muhtevası Allah ile insan arasındaki münasebeti düzenlemekten ibarettir. Kur'an'ın en başında yer alan Fatiha sûresi'nin “*Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur*”¹⁰ şeklinde Allah'a övgü ile başlayıp, son sûresi olan Nâs sûresi insanlar anlamındaki “*ve-n Nâs*”¹¹ ifadesiyle sona ermesi de bunu destekler mahiyettedir.

Değişik açılardan değerlendirmek mümkün olmakla beraber Allah ile insan arasındaki ilişkide Rab-kul ilişkisi esastır. Bu ilişkide esas olan ise insanın Rabbinin ma'budiyetini tanınması, O'na karşı kul olduğunu, O'na boyun eğerek teslim olması ve O'nun emrinin doğrultusunda hayatına yön vermesidir. Çünkü insan bu amaç için yaratılmış,¹² buna uygun şekilde üstün vasıflarla donatılmış, akıl ve idrak nimeti ile nimetlendirilmiştir.

Bu yüzden insandan beklenen kul olduğunun idrakine vararak Rabbine ibadet etmesi ve O'na gereğince kulluk etmesidir. İşte ibadet, Allah'a iradeli olarak ve gönülden arzu ederek itaat etmenin sonucu olan bir olgu; insanın Rabbi ile

⁹ Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve insan (trc. Süleyman Ateş)* İstanbul 'ty'. s. 93.

¹⁰ Fâtiha, 1/1.

¹¹ Nâs, 114/6.

¹² Zâriyât, 51/56.

münasebetini ifade eden bir duygudur. Zira ibadet başlı başına Allah'ı tanımak, bilmek, itaat etmek, tevhit etmek ve ona kulluk etmek demektir.

Kulluğun tezahürü olarak, namaz, zekât oruç, hac, kurban ve dua etmek, ibadet kavramının özünü teşkil etmektedir.

İbadet yaratılış gayemizdir. Kur'an-ı Kerim'de insanlar, ibadet eden, bağlı olan, ait olan anlamına gelen "ibad" sıfatı ile anılmıştır. İbadet, özü itibari ile itaat ve tevhittir. Bu açıdan ibadet, kulun Allah dışındaki her şeyi bırakarak sadece Allah'ı tanınması ve ona kulluk etmesidir.

İbadet kulun tekebbür ve isyandan itaat ve tevazu'a dönmesidir. Ayrıca insanın aslına dönmesidir. Bu yönüyle ibadet, insanın elest bezmindeki ahbine ve gerçek fıtratına dönmesini ifade eden kavramdır. Çünkü Allah her insanın özüne ibadet etme duygusunu yerleştirmiş ve onu bu şekilde yaratmıştır.

İbadet, aynı zamanda peygamber de olan seçkin insan ile kulluk görevlerini yerine getiren müminlerin ana vasfıdır. Kur'an'da her biri bir hakikat rehberi olan Nuh,¹³ Hûd,¹⁴ Sâlih,¹⁵ Şuayb,¹⁶ İbrahim,¹⁷ İsa¹⁸ (a.s.) ve bütün peygamberlerin¹⁹ Allah'a ibadet ettiklerinden bahsedilerek onların bu hali insanlara örnek olarak sunulmuş ve kavimlerine "Allah'a ibadet edin"²⁰ diye emredip, yaratılış gayeleri olan Allah'a ibadete davet ettiklerinden söz etmektedir. Allah'ın onlar aracılığıyla gönderdiği doğru yola da ancak onlar gibi Rablerine ibadet ederek Allah'a sığınmaların ulaşabilecekleri belirtilmiştir.

İbadet, Kur'an'a göre hidayet ve ahiret müjdesinin vesilesidir. İnsanın bu âlemde huzurlu ve mutlu olabilmesi, ahirette de kazananlardan olabilmesi için Allah'ın seçip gönderdiği elçilere iman ederek hidayet yoluna girmesi lazımdır.

¹³ Hûd, 11/25-26; Mü'minûn, 23/23; Nûh, 71/3.

¹⁴ A'râf, 7/65-70; Hûd, 11/50.

¹⁵ A'râf, 7/85; Hûd11/25-26; Neml, 27/45.

¹⁶ A'râf, 7/85; Hûd11/84-87; Ankebût, 29/36.

¹⁷ Ankebût, 29/16.

¹⁸ Mâide, 5/72-115.

¹⁹ Fussilet, 41/14.

²⁰ Mü'minûn, 33/33; Hûd, 11/50-61-84; Ankebût, 29/16; Mâide, 5/12.

Hidayete ulaşabilmenin en önemli şartı ise, yalnız Allah'a iman edip ona yönelmektir. Çünkü Allah Kur'an'da sadece kendisine inanarak yönelenlere dünyada hidayete erdireceğini, ahirette de cennetine alacağını beyan etmiştir.²¹ Ayrıca kurtuluşa ermiş olan muttakilerden²² olmanın yolu olarak da ibadet etmeyi göstermiştir.²³

Bu anlatılanlar doğrultusunda Kur'an bütünlüğü içerisinde çok önemli bir yere haiz olan ve Kur'an'ın ana konularından biri olan ibadet kavramı, ifade ettiği anlam açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Kur'an'ın temel kavramlarıyla sıkı bir şekilde irtibatlı olan ibadet kavramı, üzerinde durulmaya değer pek çok yönü olan bir kavramdır. Bu itibarla ibadet kavramının Kur'an çerçevesinde değerlendirilip izah edilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle bu konu incelenmeye çalışılmıştır.

²¹ Zümer, 39/17.

²² Nebe', 78/31.

²³ Bakara, 2/21.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. İBADET KAVRAMI

İbadet kavramının Kur'an-ı Kerim'deki kullanımı, mahiyeti, ihtiva ettiği anlam ve önemine geçmeden önce, konunun daha iyi tahlil edilip değerlendirilebilmesi açısından bu kavramın sözlük ve terim anlamlarının tahlili yapılarak değerlendirilecektir. Daha sonra ibadet kavramının Kur'an-ı Kerim'de hangi anlamlarda kullanıldığı açıklanmaya çalışılacaktır. Bundan sonra da Kur'an'ın kullandığı ifadeler içerisinde ibadet anlamını ifade eden diğer kavramların ve kelimelerin izahına geçilerek konunun Kur'anî yönüne alt yapı oluşturulmaya çalışılacaktır.

1.1. KELİME ANLAMI

Kur'an-ı Kerim'de Allah'a itaati ifade etmek üzere kullanılan kavramların başında gelen “ibadet” kavramı, sözlükte birçok manaya gelen (ع ب د) kökünün sülasi-i mücerred siğasının birinci babının fiâlet kalıbındaki عبد الله cümlesinin mastarıdır.²⁴ Ancak, ibadet ifadesindeki te'nis (dişil) tâ'sı, diğer mastarlardaki te'nis tâ'sı gibi vahdete delalet etmez. Aksine çokluk veya sıfattan isme nakline delalet eder.²⁵

Bu kökün asıl anlamı itaat,²⁶ boyun eğmek ile beraber itaat,²⁷ boyun eğmek,²⁸ tevazu göstermek,²⁹ ilah edinmek,³⁰ zilletini açığa vurmak³¹ ve bir tek

²⁴ Zebidî, es-Seyid Muhammeda el Hüseyni, *Tacü'l Arus min cevahiri'l Kamus*, XL, Kuveyt, 1994, c.VIII, s. 330.

²⁵ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 331.

²⁶ Cevherî, İsmail b. Hammad, (ö.393/1002), *es Sihah(Tacu'l-Lüğa veSihahü'l -Arabiyye)Thk. Ahmed Abdülğafur Attar*, VII, Darü'l-Kitabi'l Arabiyye, Mısır, 'ty.', c.II, s. 503; İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed Mükerrrem(ö. 711/1311), *Lisânü'l Arab*, VI, Beyrut, 1956, s. 2778; Firuzâbâdî,

ilah'ın ta'zimi için boyun eğmek³² olmakla beraber, çok geniş bir anlam sahası vardır.

(عبد) “A-b-d” kökünün değişik kalıpları değişik manalara geldiği gibi, aynı kalıpları da değişik manalara gelmiştir, Öyle ki, bazen aynı kalıp birbirine zıt anlamları da ifade etmiştir.

(عبد) sığası, bir şeyi çok arzulamak ve üzerine düşmek anlamına gelen (جُرُص) manasına³³ geldiği gibi, tenezzül etmemek, beğenmemek, çekinmek, burun kıvrırmak anlamındaki (أَنَف) manasına³⁴ gelmesi buna örnek olarak gösterilebilir.

Bu konuya dikkat çeken İbn Faris (ö.395/1004), Mu'cemu Mekayisi'l Lüğa adlı eserinin “abd” maddesinde, bu kökün iki asıl anlamının olduğunu, bunlardan birinin “yumuşaklık ve tevazu”a, diğzerinin ise “şiddet ve kabalık” a delalet ettiğini söylemiştir.

Bu kökten sülâsi-i mücerred olarak, 1, 4 ve 5. bab olmak üzere, üç fiil kalıbı kullanılmıştır.

Bu kök, birinci babda kullanıldığı zaman ki ibadet, ubûdiyyet ve ubûdet bu kalıbın masterlarından, itaat etmek,³⁵ itaat ile beraber boyun eğmek,³⁶ ilah edinmek,³⁷ Rabbine boyun eğerek, teslim olmak ve emrine bağlanmak³⁸ anlamına gelmektedir.

Muhammed b. Ya'kub Firuzâbâdî Şirâzî (ö.817/1414), *el Kamus ül Muhit*, IV, c. I, s. 308, 'yy.' 'ty.'; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 331.

²⁷ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 331.

²⁸ *Mü'cemü'l Vasit*, Darüş- Şürük, Kahire, 2003, s. 57

²⁹ Cevherî, *a.g.e.*, c. II, s. 303; İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2778; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII.330; Mü'cemü'l Vasit.579.

³⁰ İbn Manzûr, s. 2778; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 331.

³¹ İsfehânî, Ebi'l Kasım Hüseyin b. Muhammed, Râğıb *el-Müfredat fi Ğeraibi'l Kur'an*, *Thk. Muhammed Seyyid Keylani*, 'yy.' 'yy.' 'ty'. s. 319.

³² Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII. s. 344; *Mü'cemü'l Vasit*, s. 579.

³³ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 333.

³⁴ İbn Manzûr, s. 2779; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 334. Mü'cemü'l Vasit, s. 579.

³⁵ Cevherî, *a.g.e.*, c. II, s. 503; İbn Manzûr, s. 2778; Firuzâbâdî, c.I, s. 308; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 330; *Mü'cemü'l Vasit*, s. 579.

³⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2787; Zebidî, c. VIII, 331; Mü'cemü'l Vasit, s. 579.

³⁷ İbn Manzûr, s. 2778; Zebidî, c. VIII, s. 331.

İşte bundan dolayı Araplar, yumuşak huylu kolaylıkla güdülen yük devesi için (*بِعَيْرٍ مَعْبَدٍ*); gidiş gelişi kolay olan yol için de (*طَرِيقٌ مَعْبَدٌ*) tabirlerini kullanmışlardır.³⁹

Kul, Köle⁴⁰ anlamına gelen ubudet ve ubudiyet bu kökün beşinci babdaki kalıbının masterlarıdır.⁴¹ Ubûdiyetin asıl anlamı, boyun eğmek ve tevazu göstermektir.⁴²Bu masterların fiilleri kullanılmamıştır.⁴³

“Abd”ise ister hür olsun ister köle olsun, insan demek⁴⁴ olduğu gibi, sadece köle veya hür olanın zıddı için de kullanılmıştır. “Abd” kelimesi hem erkek hem kadın için kullanılmıştır.⁴⁵

Sibeveyhî, bu terim için şöyle demiştir: “Bu terim, aslında sıfattır, çünkü (*رجالٌ عابِدٌ*) deniliyor. Ancak isim gibi muamele görmüştür.”⁴⁶

Abd kelimesi, kısa ve enli mızrak ucu ve develere yedirilen kokusu güzel, süt yapıcı, besin değeri yüksek, sıcak karakterli bir bitki anlamına da gelir.⁴⁷

Abd kelimesinin çoğulu olan “ibâd” ise sadece Allah’ın kulları anlamında kullanılır. Köleler anlamında kullanılmaz.⁴⁸ ‘Allah’ın *عبد من عباده وهو لاء عبيد ممالك*

“Abd” kökü, harf ziyadesiyle mezid fiil olarak kullanıldığında, farklı anlamlar ifade eder.

³⁸ İbn Manzûr, s. 2778.

³⁹ Mevdûdî, Ebu'l A'la, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, (trc. Osman Cilacı, İsmail Kaya) Beyan yayınları, İstanbul, 1991, s. 82.

⁴⁰ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 330.

⁴¹ Zebidî, *a.g.e.*, c.VIII, s. 330.

⁴² Cevherî, *a.g.e.*, c. XI, s. 503; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 330.

⁴³ İbn Fâris, Ahmed b. Faris b. Zekeriya, *Mu'cemu Mekayıs-l Luğa, Thk. Abdü-s Selam Muhammed Harun*, VI, ‘yy.’ 1979, c. IV, s. 205.Ebi Abdürrahman, Halil b. Ahmed'l Ferahidi, *Kitabü'l Ayn, Thk. Dr. Mehdi'l mehzumi, İbrâhim Samiri*, c. II, s. 48,

⁴⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2776; Firuzâbâdî, *a.g.e.*, c. I, 308; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 328; *Mü'cemü'l Vasit*, s. 579.

⁴⁵ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 327.

⁴⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2776; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 327.

⁴⁷ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 333.

⁴⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2776; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 331.

“Abd” kökünün ef’ale kalıbı olan (اعبد) A’bede, köleleştirmek⁴⁹ biri birine köle etmek, bir insanın başına üşüşüp dövmek anlamında kullanılmıştır. اعبدة (a’bedehü) Onu köleleştirdi. Hadiste اعبد محرراً (“Üç kişi benim hasmumdur biri hür olan birini köleleştiren... ”⁵⁰);⁵¹ biri diğerine köleleştirmek , اعبدى , اعبدى (Filan beni filana köle etti);⁵² insanların bir adamın başına üşüşüp dövmesi اعبد القوم بالرجل “Adamın başına üşüşüp dövdüler.”⁵³ anlamında kullanılmıştır.

Bir de, bineği yorulan ya da helak olup ölen veya bineği kaçıp giden insana (اَعْبَدَ بِالرَّجُلِ) denilmiştir,⁵⁴ Aynı kökün, fe’ale kalıbı olan(اَعْبَدَ تَعْبِيداً) hayvanın ürküp kaçma,⁵⁵ başıboş gezme,⁵⁶ eğlenme,⁵⁷ köleleştirme,⁵⁸ yolu düzeltme⁵⁹ ve boyun eğme⁶⁰ anlamındadır.

Bu kalıbın ism-i mefulü olan el-müabbed, ارى المال عند الممسكين معبدا “Görüyorum ki, cimriler katında mal muazzam ve mükerremdir.” şiirin de ifade edildiği gibi muazzam ve mükerrem,⁶¹ (طريق المعبد) Düzeltilmiş, çiğnenmiş yol deyiminde olduğu gibi, düzeltilmiş yol;⁶² (بعير المعبد) cümlesinde olduğu gibi, sıvanmış, katranla sıvanmış, terk edilip binilmeyen deve⁶³ anlamlarına gelmiştir.

Aynı kökün tefa’ale kalıbı ise, yoruluncaya kadar deveyi kovmak تعبّد البعير;⁶⁴ Köleleştirmek (تعبّد الفلان)⁶⁵ anlamındadır.

⁴⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2777; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 339.

⁵⁰ Buhârî, Ticaret, 11.

⁵¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2777; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 339.

⁵² İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2777; İbn Fâris, *a.g.e.*, c. IV, s. 206; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 339.

⁵³ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 339; Mü’cemü’l Vasit, s. 579.

⁵⁴ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 341.

⁵⁵ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 341.

⁵⁶ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 341.

⁵⁷ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 339; Mü’cemü’l Vasit, s. 579.

⁵⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2779; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 341; Mü’cemü’l Vasit, s. 579.

⁵⁹ Mü’cemü’l Vasit, s. 579.

⁶⁰ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 341; Mü’cemü’l Vasit, s. 579.

⁶¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2779; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 340.

⁶² Cevherî, *a.g.e.*, II, s. 503; İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2779; İbn Fâris, *a.g.e.*, c. IV, s. 205.

⁶³ Cevherî, *a.g.e.*, II, s. 503; İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2779; İbn Fâris, *a.g.e.*, c. IV, s. 205.

⁶⁴ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 341.

⁶⁵ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 341.

Bu babın ism-i faili olan müteabid, kendini ibadete veren;⁶⁶ ism-u mekân olan müteabed ise, ibadet edilen yer⁶⁷ anlamına gelmiştir.

“Abd” kökünün istif'al ve ifti'al babları olan إعتبد ve إستعبد ise köleleştirmek demektir.⁶⁸

Bu sözlük anlamlarından da anlaşılıyor ki (عبد) kelimesinin ifade ettiği esas mânâ kişinin, yüksek, güç ve iktidar sahibi birine karşı baş eğmesi, itaat etmesi, onun karşısında her türlü mukavemet ve isyanı terk etmesi ve tam bir bağımlılıkla ona boyun eğmesidir. Bundan dolayı bir Arap (العبد) ve (العبادة) kelimelerini duyduğu ilk anda zihninde kulluk ve ubudiyet düşünceleri canlanır.

Sonuç itibariyle “Abd” kökü, hangi babda ve hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın ifade ettiği mânâ, anlam itibariyle birbirinden farklı veya birbirine zıt olan iki varlığın arasındaki ilişki, bağıllık ve yönelmeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Her zaman güneşe yönelen ayçiçeği bitkisine de “übadü'ş şems” denilmesi de bundan olsa gerek.

Kul ve köle manasında, birbirinin tezaadı olan Allah ile kul, efendi ile köle ilişkisini; boyun eğmek manasında, boyun eğer ile boyun eğdirenin ilişkisini; tenezzül etmeme manasında da, tenezzül etmeyen ile tenezzül edilmeyenin arasındaki ilişkiyi ifade eder.

Yukarıda anlattığımız İbn Fâris'in “bu kökün iki asıl anlamının olduğunu, bunlardan birinin yumuşaklık ve tevazu'a, diğersinin ise şiddet ve kabalığ'a delalet eder” sözü, beklisi de bunun için söylemiştir.

1.2. TERİM ANLAMAMI

İslamî literatürde ibadet teriminin biri genel diğersini özel olmak üzere iki anlamı vardır.

⁶⁶ İbn Fâris, *a.g.e.*, c. IV, s. 205; Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 341.

⁶⁷ *Mü'cemü'l Vasit*, s. 580.

⁶⁸ Zebidî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 341.

1-Genel anlamda ibadet, mükellefin Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak O'nun rızasına uygun davranma çabasını ve bu şekilde yapılan iradî davranışları ifade eder. Böylece tamamen dinî olan görevlerden başka, kişinin Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yaptığı her fiil de ibadet olarak nitelendirilir ve ödüllendirilir. Bu amaçla fert ve toplum yararına gerçekleştirilen her olumlu davranış dinî ve manevî bir anlam kazanır.⁶⁹

Bu anlamdaki ibadet sahası bir hayli geniştir. Buna göre ibadet, sadece namaz ve Allah'ı zikretmekten ibaret değildir. Rabbin rızasını talep, emrini yerine getirmek için yapılan her salih amel ibadettir.

Meselâ, yiyecek ve içeceğin ibadet niyetiyle yapılması şu şekilde olur. Allah'ın helâl kıldıklarını yerine getireyim, helâl ile iktifa edip harama kaçmayayım ve Allah'ın bana farz kıldığı emirlerini yerine getireyim diye yemeyi içmeyi ve tenezzüh etmeyi niyet ederse ibadet olur. Bu niyetle yiyip içip kuvvet kazanan kimse, Peygamberimizin “*Kuvvetli ve bünyesi sağlam mümin (ibadetini kusursuz yaptığı için) bünyesi zayıf müminden daha hayırlıdır ve Allah nezdinde daha sevgilidir...*”⁷⁰ hadis-i şeriflerindeki senaya mazhar olur.

Nefsin istediği ve zevk aldığı bütün bu hayatî emirler, böyle bir hâlis niyetle yapıldığında ibadet zümresine dâhil olur ve sevaba vesile olur. Kul, bütün bu zevk ve sefaların içinde yüzdüğü hâlde niyeti Allah'ın rızasını kazanmak olduğu için, her yaptığı ile Allah'a biraz daha yaklaşır. Bu temele dayanarak fukaha ve din âlimleri, “Salih niyet, âdetleri ibadete çevirir.” demişlerdir.⁷¹

Genel anlamdaki ibadet tarifi, İbn Teymiyye'nin(ö.728/1326) yaptığı birkaç ibadet tarifinden bir tanesi tarafından da desteklenmektedir. İbn Teymiyye kendisine “*Ey insanlar Rabbinize ibadet edin.*”⁷² ayetindeki ibadet terimi sorulduğunda şu

⁶⁹ Ferhat, Koca, *DİA, İbadet Md. XLIV*. TDV, İstanbul, 1999, c. XIX, s. 240,

⁷⁰ Müslim, Kader, 34; İbn Mace, Mukaddime, 10; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, c. II, s. 366.

⁷¹ Dâvut, Aydıüz, İslam'da İbadet ve İbadet - Amel İlişkisi, “Yeni ümit Dergisi,” Yıl 2003, Sayı, 60, s. 40-48.

⁷² Bakara, 2/21.

cevabı vermiştir. “İbadet Allah’ın sevdiği ve razı olduğu, gizli aşikâr her türlü söz ve davranışı içine alan geniş kapsamlı bir terimdir.”⁷³

Buna göre namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, hacca gitmek, doğru sözlü olmak, emaneti korumak, anne ve babaya iyilik etmek, sıla-i rahmi yapmak, ahde vefa göstermek, iyiliği emredip kötülüğü men etmek ibadettir. Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad etmek, komşulara, yetimlere, yoksullara, kölelere ve esirlere -ister insan olsun ister hayvan-herkese iyilik etmek, dua etmek, zikir yapmak, Kur’an okumak ve benzeri hal ve hareketler hepsi birer ibadettir.⁷⁴

Öyleyse Allah’a gereği gibi kul olma inancıyla hareket eden kişinin, yaptığı her meşru iş ve söylediği her güzel söz nerede ve ne zaman olursa olsun ibadet niteliğindedir. Bu anlamdaki ibadet, Kur’an-ı Kerim’deki ameli salih kavramıyla eşanlamlıdır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de bu iki kavramla ilgili, biri diğerinin anlamını ifade eden birçok ayet vardır.

Örneğin Yüce Allah, Kur’an-ı Kerim’de meleklerle ilgili olarak şöyle buyurmuştur.

*“Mesih de, Allah’a yakın melekler de, Allah’a kul olmaktan asla çekinmezler. Kim Allah’a ibadet etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa bilsin ki, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.”*⁷⁵

Bu ayette iki sınıf varlıktan söz edilmiştir. Biri Allah’a ibadet etmekten istinkâf etmeyenler, diğeri de Allah’a ibadet etmekten çekinen ve kibirlenenler. Bir sonraki ayette “*Allah’a ibadet etmekten imtina etmeyenler,*”⁷⁶ iman edip salih amel işleyenler olarak takdim edilmiştir.

“İman edip salih ameller işleyenlere gelince, (Allah) onların mükâfatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfünden onlara daha da fazlasını verecektir. Allah’a kulluk

⁷³ İbn Teymiyye, Takyyi’ d-Din Ahmed b. Abdü’l Halim b. Teymiyye, *el-Kevaşifü’l müdiyyet an lalai risalti’l ubudyyet*, Darü’l iman, İskenderiye, s. 7-8.

⁷⁴ Kardâvî, Yûsuf, *İslam da ibadet*, (trc. Hüsametin Cemal Çağrı), İstanbul, 1974 s. 74.

⁷⁵ Nisâ, 4/172.

⁷⁶ Nisâ, 4/173.

etmekten çekinenlere ve büyüklük taslayanlara gelince; (Allah) onları elem dolu bir azaba uğratacaktır ve onlar kendilerine Allah'tan başka bir dost ve yardımcı da bulmayacaktır.”⁷⁷

Birinci ayetteki Allah'a ibadet edenler ikinci ayette 'İman edip salih amel işleyenler diye ifade edilmiştir. Yine birinci ayette Allah'a ibadet etmekten çekinenler ise, 'Allah'a kulluktan çekinenler ve kibirlenenler' olarak ifade edilmiştir. Buna göre ibadet, iman ve salih amel şeklinde formüle edilmiştir.

2- Özel anlamda ibadet ise mükellefin yaratana karşı saygı ve boyun eğmesini simgeleyen, Allah ve Resulü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleridir. Fıkıh literatüründe ibadetin yaygın kullanımı bu ikinci manadadır.

İslam'ın temel şartlarını teşkil eden namaz, oruç, zekât ve haccın yanında kurban kesme, i'tikâf, dua, Kur'an okuma, hayır ve infakta bulunma gibi davranışlar terim anlamıyla ibadetin en meşhur örneklerini oluşturur.

Bu anlamıyla ibadet, "Allah'a yakın olma" anlamındaki kurbet ve "O'na boyun eğme." anlamındaki "itaat" kelimeleriyle yakın anlamlara sahiptir.⁷⁸

İbadet kelimesinin terim anlamı, dil ve din âlimlerince farklı kelimelerle tarif yapılmışsa da, bu tanımlar, ihtiva ettiği mana itibarıyla birbirine çok yakın ve birbirinin tamamlayıcısı niteliğindedir. Ancak her bilgin, ibadet kavramını tarif ederken ibadete farklı yönlerden bakmıştır. Bundan dolayı her bilgin kendi tanımında farklı faktörleri öne çıkarmıştır. Tanımlardaki bu ufak farklar da bu farklı bakış açısından kaynaklanmıştır.

Boyun eğmeyi ve tevazu'u öne çıkaranlardan Taberî (ö 310/922), ibadeti, boyun eğmekle itaati, alçakgönüllülükle tevazu'u göstermek diye tarif etmiştir.⁷⁹

Bağavî (ö. 516/1122) ise, İbadet, itaat ile beraber boyun eğmek ve tevazu'dur⁸⁰ diyerek, Taberî nin aynı tarifini farklı cümlelerle ifade etmiştir.

⁷⁷ Nisâ, 4/173.

⁷⁸ Koca, *DİA, İbadet Md. c. XIX, s. 241.*

⁷⁹ Taberî, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XXVI, Beyrut,1988, c. I, s. 160.

Kur'an'ın terimleri için özel bir eser yazan Râğıb el İsfehânî (ö.502/1108), bu konuya aynı minvalde yaklaşmış ve boyun eğmenin yanı sıra dışa vurmaya öne çıkarmıştır. İsfehânî, ibadet kelimesini tarif etmeden önce ibadet etmeyi ifade eden ubudiyeti tarif etme ihtiyacını duyarak şöyle diyor: Ubûdiyet, boyun eğmeyi açığa vurmaktır; İbadet ise bunun daha ilerisidir. Çünkü ibadet boyun eğmenin en ileri noktasıdır.⁸¹

İbn Teymiyye (ö.728/1328) yaptığı bir kaç ibadet tarifinin birinde ise, mükemmeliyet yönüne dikkat çekerek, İbn Kesir'in tarifinden daha ileri bir tarif yaparak şöyle demiştir: İbadet, mükemmel sevgi ve mükemmel alçak gönüllülüğün son noktasıdır.⁸²

İbadet kavramında imanın amele yansımaları cihetine dikkat çeken İbn Cevzî (ö.751/1350), ibadeti şöyle tarif etmiştir. “Allah’a ibadet, O’nun emrine bağlanmak ve yasaklarından kaçınmak şekliyle ona boyun eğmek demektir.”⁸³

İbn Kesir (ö. 774/1372) ise, tevazu’ ve boyun eğmenin yanında sevgi ve korkuyu da ilave ederek tarif etmiş ve şöyle demiştir: “İbadet sevgi, tevazu’ ve korkunun mükemmelini ihtiva eden kavramdan ibarettir.”⁸⁴

İbadette nefsin terbiye faktörünü göz önünde bulunduran Cürcanî (ö.816/1413) ise, ibadet tarifini nefsin arzusuyla ilişkilendirmiştir. Ona göre “ibadet, mükellef insanın, nefsinin arzusunun hilafına Rabbine ta’zim için yaptığı fiildir.”⁸⁵

Elmalılı Hamdi Yazır (h 1295 m 1878/1942) ibadetteki niyet ve kurbet faktörlerine dikkat çekerek ibadeti tarif eder. Elmalılı’ ya göre “İbadet, niyete bağlı

⁸⁰ Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes’ud, *Me’alimü-’t- Tenzîl (Thk: Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma’ Damîriyye, Süleyman Müslim el-Hariş), XIII, Dâru Taybe, Riyad, 1987, c. I, s. 53.*

⁸¹ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 319.

⁸² İbn Teymiyye, *Mecmuatü’l Feteva*, XXXVII, Darü’l Vefa, ‘ty.’, c. X, s. 91.

⁸³ İbn Cevziye, Ebi’l-Ferec, Abdürrahman, *Nehzetü’l-a’yünü’n-Nevazir fi ilmi’l vucuhi ve n-Nevazir, (Tah. Muhammed Abdulkerim Kazım ‘r-Radi), Beyrut, 1987, s. 431.*

⁸⁴ İbn Kesir, İmadüddin Ebu’l-Fida İsmail b. Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, XV, Beyrut,1986, c.I, s. 214.

⁸⁵ Cürcanî es- Seyid eş-Şerif, Ali b. Muhammed, *Kitabü ‘t-Tarifât*, Frankfurt Üni. Arap ve İslami İlimler Enstitüsü, Almanya, s. 151.

olarak yapılmasında sevap olan ve yüce Allah'a kurbet ve yakınlık ifade eden özel itaattir.⁸⁶

Yukarıda yapılan tariflere göz atıldığında bu tariflerin birbirlerine çok yakın olduğu ve birbirlerinin tamamlayıcısı niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Çok az fark ise, bu tarifleri yapan bilginlerin bakış açısı ve uzmanlık alanlarıyla ilgilidir.

Bu ve benzeri tariflerden anlaşılacağı gibi ibadette esas olan, kulun nefsin heva ve arzusundan yüz çevirip, sevgi ve muhabbetle Allah'a yönelmesidir. İbadetin hakikati de, kalben, ruhen ve bedenen sevgi ve muhabbetle Allah'a itaat etmektir.

Şu halde yukarıda yapılan tüm tariflerin muhtevaları dikkate alınıp, her cepheden ibadet kavramına bakılırsa, şöyle bir tarif ortaya çıkacaktır.

Mükellef insanın, nefsinin arzusu hilafına,⁸⁷ niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan,⁸⁸ içinde Allah rızasını,⁸⁹ kâmil tevazu'u ve muhabbetin ileri noktasını barındıran,⁹⁰ zahirî-batinî hal ve hareketlerle⁹¹ Allah'a kurbet (yakınlık) ve yönelmeyi⁹² ifade eden özel itaattir.⁹³

Bu tanıma göre ibadet, kurbet ve itaat arasında umumiyet (genel) hususiyet (özel) ilişkisi vardır. Şöyle ki en geneli itaat, en özeli ise ibadet, kurbet ise ibadetten genel, itaatten de özeldir.

Bu konuya kitabında bir başlık halinde yer ayıran İbn Abidin (1198-1252 h.), konuyu şöyle açıklar: İtaat, niyete bağlı olsun-olmasın ve kimin için yapıldığı bilinsin-bilinmesin, yapılmasında sevap olan fiildir.

⁸⁶ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, X, İstanbul, c. I, s. 101.

⁸⁷ Cürçânî, *a.g.e.*, s. 151.

⁸⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, c. I, s. 101.

⁸⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. I, s. 241.

⁹⁰ İbn Teymiyye, *Mecmuatü'l Feteva*, c. X, s. 91.

⁹¹ İbn Teymiyye, *Mecmuatü'l Feteva*, c. X, s. 149.

⁹² Elmalılı, *a.g.e.*, c. I, s. 101.

⁹³ Taberî, *a.g.e.*, c. I, s. 160; Elmalılı, c. I, s. 101.

“Kurbet,” niyete bağı olmasa bile, kime yapıldığını bilerek yani yaklaşmak istediğı zatı tanıyarak, yapılmasında sevap olan fiildir. “İbadet” ise niyete bağı olarak yapılması sevap olan fiildir.⁹⁴

Öyleyse her ibadet bir kurbet, her kurbet de bir itaattir. Ancak her itaat, kurbet olmadığı gibi, her kurbette ibadet değildir.⁹⁵

Buna göre, beş vakit namaz, oruç, zekât ve hac gibi niyete bağı olanlar, hem ibadet hem itaat hem de kurbettir. Ancak Kur’an okumak, sadaka vermek, vakıf yapmak ve köleyi özgürlüğüne kavuşturmak gibi niyete bağı olmayan fiiller, hem kurbet hem de itaattir, ibadet değildir. Allah’ı tanımak için kafa yormak, düşünmek bir itaattir. Ancak, yaklaşılmak istenilen Cenab-ı Allah tefekkür anında henüz tanınmış olmadığından bu tefekkür kurbet değildir. Niyete bağı olmadığından ibadet de değildir.⁹⁶

1.3. KUR’AN’DA İBADET KAVRAMININ ANLAMI

İbadet kavramının Kur’an’da yer alış şekline gramer açısından baktığımızda, dokuz yerde masdar şeklinde (ibadet),⁹⁷ on iki yerde ism-i fâil olarak (âbid, âbidün, âbidin ve âbidat)⁹⁸ yer alırken, yüz yirmi üç yerde fiil, yüz kırk üç yerde isim şekliyle yer almıştır.⁹⁹ İbadet kavramının Kur’an’da böylesine yoğun bir şekilde yer alış, nüzul sıralamasında beşinci sırada yer alan Fatiha suresinden başlayarak, vahyin son dönemlerine kadar sürmekle beraber, Mekkî sûrelerde daha fazla yer almaktadır.¹⁰⁰

⁹⁴ İbn Abidin, Muhammed Emin b. Abidin, *Redü’l Muhtar Âlâ d-Dürri’l Muhtar Şerh Tenviri’l Ebsar*, Riyad, c. I, s. 222.

⁹⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, c. I, s. 101.

⁹⁶ İbn Abidin, *a.g.e.*, c. I, s. 222; Elmalılı, c. I, s. 101.

⁹⁷ Nisâ 4/172; Araf 7/260; Yûnus 10/29; Kehf 18/110; Meryem 19/65-82; Enbiyâ 21/19; Mümin 40/60; Ahkâf 46/6.

⁹⁸ Bakara 2/138; Tevbe 9/112; Enbiyâ 21/53-73-84-106; Mü’minûn, 23/47; Zuhuf, 43/81; Tehrim 66/5; Kâfirûn 109/3-4-5.

⁹⁹ Bkz. M. Fuâd Abdulbaki, *el- Mu’cemu’l- Müfehres li Elfâzi’l Kur’ani’l- Kerim*, Darü’l Hadis, Kahire, 1996, s. 546.

¹⁰⁰ Zekeriyâ, Pak, *Kur’an’da Kulluk*, Kayıhan yayınları, İstanbul, 1999, s. 71.

Vahyin nüzul süresi içerisinde sürekli gündemde kalan ibadet kavramının, kelime olarak ne anlama geldiğini yukarıda izah etmeye çalıştık. Şu halde, ibadet Kur'an'da ne gibi anlamları ifade etmektedir? sorusuna cevap aramaya çalışacağız.

Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinde yer alan ibadet kavramının geçtiği yerler tetkik edildiğinde dikkati çeken ilk husus, Kur'an'da ibadet kelimesi sadece hak ve doğru anlamıyla yer almadığıdır. Müminin Allah ile münasebeti noktasında en temel terim olarak ibadet kavramı önemli bir yer işgal ederken, bunun yanında, Allah'ın dışında, kendilerine ilahlık noktasında kutsallık atfedilen varlıklara karşı gösterilen tavırların da ibadet olarak adlandırılması, bu kavramın müsbet manasının yanında menfi bir anlam taşıdığını da göstermektedir. Bunun çok sayıda örneği bulunmakla birlikte, Kâfirûn sûresinde her iki anlamını da birlikte görüyoruz.¹⁰¹

*“De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet ettiklerinize ibadet etmem. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz. Ben sizin ibadet ettiklerinize ibadet edecek değilim. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır.”*¹⁰²

Görüldüğü üzere hem müminin Allah'la olan ilişkisi ve hem de kâfirlerin kendi ilâhlarıyla olan ilişkileri ibadet olarak adlandırılmıştır.

İbadet kelimesi ve türevleri, Kur'an-ı Kerim'deki diğer birçok kelimelerde olduğu gibi, içinde bulunduğu cümlenin durumuna göre birden çok anlam ifade eder. Öyle ki bazen aynı kelime tek bir anda birden çok anlam ihtiva eder. Hatta İbn Abbas, “Kur'an-ı Kerim'deki her ibadet kelimesinde mutlaka tevhid anlamı vardır”¹⁰³ diyerek, ibadet kavramının Kur'an-ı Kerim'de mutlaka birden fazla anlam vermek gerektiriyor diye ifade etmiştir.

Ancak İbn Abbas'ın bu görüşünü Allah'a isnad edilen ibadet kavramlarına mahsus tutmak gerekir. Çünkü Kur'an'da geçen ve Allah'tan başkalarına ibadeti

¹⁰¹ Pak, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁰² Kâfirûn, 109/1-6.

¹⁰³ Beğavî, *a.g.e.*, c. I, s. 71; Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmudü, *Mederikü-t Tenzil ve Hakaikü-t Te'vil*, Darü İbn Kesir, Beyrut, 2008, c. I, s. 62.

anlatan ayetlerdeki ibadet kavramının tevhit anlamına geldiğini söylemek mümkün değildir.

Mevdûdî, Kur'an-ı Kerim'deki ibadet kavramını tek manaya indirgeyenleri eleştirerek şöyle demiştir: İbadet kelimesinin sadece bir manada dondurulması, doğrusunu söylemek gerekirse Kur'an çağrısının çok dar manalara sıkıştırılması demektir. Bunun kaçınılmaz sonucu ise, Kur'an davetini böylesine dar kalıplar içerisine alarak Allah'ın dinine inanan kimsenin, Kur'an'ın öğretilerine ancak sınırlı bir şekilde uyabilecek olmasıdır.¹⁰⁴

Kur'an-ı Kerim'in kelime anlamlarını ele alan ansiklopedik eserler, ibadet kavramı ve türevlerinin Kur'an'da üç anlamda kullanıldığını ifade etmişlerdir. Bunlar tevhit, itaat ve kulluktur (kul, köle).¹⁰⁵ Ancak Kur'an-ı Kerim'in ibadetten söz eden ayetlerindeki ibadet kelimesi ve türevlerinin tefsirleri tetkik edildiğinde, ibadet kavramı anlamının bu üç anlamla sınırlı olmadığı ortaya çıkıyor.

Çünkü Kur'an-ı Kerimin ibadetten bahseden ayetlerindeki ibadet kavramı, genel olarak bu üç (tevhit, itaat ve kulluk) anlamına ilave olarak ilah edinmek, dua, Allah'ı bilmek, boyun eğmek, iman etmek, salih amel işlemek anlamlarını da ifade etmiştir.

1.3.1. Tevhid Anlamı

Kur'an'da ki ibadet kavramının, ifade ettiği anlamlardan biri tevhittir. Tevhit manasına gelen ifadelerden biri “*Ey insanlar sizi ve sizden öncekileri yaratan*

¹⁰⁴ Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁰⁵ Damağani, Hüseyin b. Muhammed, *Kamusu'l Kur'an, Darü'l ilmu lil melayin*, Beyrut, 1983, s. 315; Kar'avî, Süleyman İbn Salih, *El vucuh ve n-Nezair fil Kur'an-il Kerim*, Riyad, 1990, s. 471-72.

*Rabbimize ibadet edin...*¹⁰⁶ ayetindeki ibadet kavramıdır. Müfessirler, “Allah’a ibadet edin.” ifadesini Allah’ı tevhit edin (birleyin)¹⁰⁷ diye yorumlamışlardır.

Ayetin siyak ve sibakına bakıldığı zaman ayetteki ibadet kavramının tevhitte tefsir edilmesi daha uygundur. Çünkü ayette geçen “Ey insanlar” hitabı, Mekke müşriklerini muhatap almaktadır.¹⁰⁸ Müşriklerin ibadete davet etmekten önce tevhide davet edilmesi daha uygun ve daha isabetlidir.

Eğer “Ya eyyühe-n Nâs” cümlesindeki “nâs” ifadesini genel olarak alırsak ki, ayetin sibakında mümin, kâfir ve münafıktan söz edilmiştir; o zaman İbn Abbas’ın görüşüne uygun olarak, kâfir ve müşrikler için iman ve tevhit, müminler için ibadet ve tevhit anlamı ortaya çıkar.

Kur’an-ı Kerim’de tevhit anlamını ifade eden ibadet kavramların birisi “*Andolsun, Nuh’u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik de, ‘Ey kavmim! Allah’a ibadet edin. Sizin için O’ndan başka hiçbir ilah yoktur’...dedi.*”¹⁰⁹ ayetinde geçen ibadet kavramıdır.

Taberî, “ibadet edin” cümlesini, tevhit anlamına gelen, “O’nun(Allah) dışındaki tanrı ve benzerlerine ibadet etmeyi terk edin”¹¹⁰ diye tefsir etmiştir.

Âlûsî de, Taberînin görüşüne yakın bir görüş ifade ederek, “ibadet edin” ifadesini “Bir olan Allah’a ibadet edin.”¹¹¹ diye tefsir ederek, lafzatullah’ın sıfatı olan “vahdehü” kaydının mahzup olduğunu îma etmiştir. Bu kaydın zikir edilmemesi iki sebepten dolayı olduğunu da söylemiştir.

1- Ayetteki ibadetten maksat hakiki ibadettir, hakiki ibadet de şirkten ârîdir ve şirkli ibadet yok hükmündedir.

¹⁰⁶ Bakara, 2/21.

¹⁰⁷Taberî, *a.g.e.*, c. I, s. 385; Beğavî, *a.g.e.*, c. I, s. 71; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. I, s. 309; Kurtûbî, Muhammed b.Ahmed b. Ebibekir’l Kurtûbî, *el-Cami’ü’li Ahkami’l Kur’an*, XXIV, Risâle, Beyrut, ty. c.I, s. 340; Neseî, *a.g.e.*, c. I, s. 62.

¹⁰⁸ Neseî, *a.g.e.*, c. I, s. 62.

¹⁰⁹ A’râf, 7/59.

¹¹⁰ Taberî, *a.g.e.*, c. X, s. 260.

¹¹¹ Âlûsî, Şehabü’d-din Seyid Mahmud’l Âlûsî’l Bağdadi, *Ruhu’l Me’ani fi tefsiri’l Kur’an’l Azim ve Seb’ü’l Mesani*, XXX, Darü’l Ehyâü’t Tûrasü’l Arabî. Beyrut. ‘ty.’, c. XIII, s. 150.

2- Cümlenin devamındaki مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ “sizin için ondan başka ilah yoktur” ifadesi buna delalet ettiği içindir.¹¹²

Bir kısım müfessirler, “Biz Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah’inkinden daha güzel olan kimdir? Biz O’na ibadet edenleriz (deyin).”¹¹³ ayetindeki ‘ibadet edenleriz’ ifadesini de tevhit ile tefsir etmişler.

Muhammed Abduh, “Biz O’na ibadet edenleriz” ifadesindeki ibadet terimini, şirkin zıddı olan tevhit anlamına gelen, “Dinimizde artma ve eksiltme yapmak için ahbar ve bilginlerimizi rab edinmiyoruz.” ifadesiyle açıklayıp tevhit anlamını vermiştir.¹¹⁴

Alûsî nin görüşü de buna benzerdir. Çünkü Alûsî bu ayetin tefsirinde “وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ” cümlesini, “Biz İbrahim’in milletine tabi’ olan muvahidleriz” diye tefsir etmiştir.¹¹⁵

Ayetin nüzul sebebi de, yukarıda sözü edilen müfessirleri te’yid mahiyetindedir. İbn Abbas diyor ki: Hıristiyanlar, yeni doğan çocuğu bir haftalık olunca, temizlemek için “ma’mudi” denilen bir su ile boyarlardı. Bu O’nun hitan(sünnet) yerini temizler ve böylece gerçek Hıristiyan olur diye inanırlardı. Bu ayet, böyle bir uygulamanın yanlışlığını vurgulamak için indi.¹¹⁶

Bu ayet gerçek kurtuluşun böyle zahiri ve sembolik eylemlerle değil, Allah’ın insanların fitratına yerleştirdiği asli renk olan tevhit inancı ile mümkün olacağını vurgulamaktadır.¹¹⁷

¹¹² Âlûsî, a.g.e., c. XIII, s. 150.

¹¹³ Bakara, 2/138.

¹¹⁴ Abduh, eş-Şeyh Muhammed, *Tefsiri’l Kur’ani’l Azim(el meşhur bit-tefsiri’l menar),thr. es-seyid Muhammed Reşid’r-Rıza*, XIV. 1948, Kahire, c. I, s. 486.

¹¹⁵ Âlûsî, a.g.e., c. I, s. 398.

¹¹⁶ Vahidî, Ebi’l Hasan Ali b. Ahmed’n-Nisâburî, *Esbabü’n Nüzül (Thr,Tdk Üsam b. Abdülmühsin’l hamadani)* Darü’l islah, s. 41.

¹¹⁷ Bkz. Kur’an Yolu, c. I, s. 135.

1.3.2. İtaat Anlamı

Kur'an-ı Kerim'deki ibadet kavramının ifade ettiği temel anlamlardan biri de itaattir. İtaat, ibadet kavramının esas manasıdır. Allah'a ibadeti anlatan ayetlerdeki ibadet kelimelerinin hepsinde (tevhidin yanında) itaat anlamı (da) vardır.¹¹⁸

Sadece Allah için yapılan her fiil ibadettir; kalp ve diğer azalarla yapılan ibadetlerin hepsi buna dâhildir. Dolayısıyla Allah'a ibadet, O'na itaat etmek demektir¹¹⁹

Çünkü “*Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin; eğer kendisine ibadet ediyorsanız.*”¹²⁰ ayeti, eğer O'nun emrine tabii olup boyun eğiyor, sözünü dinliyor ve itaat ettiğinizi ediyorsanız öyleyse temiz ve helal kılınandan yiyiniz¹²¹ demektir. Çünkü bu ayet, bir takım insanların bazı hurafelerden dolayı bir kısım yiyecekleri kendilerine haram kılma faaliyetiyle ilgilidir. Cahiliye devrinde, Arapların saibe denilen devenin etini yeme, sütünü içme, üzerine binme ve bu hayvanı herhangi bir işe koşmayı haram kılmaları gibi...

Ayette, geçen ibadet kelimesi itaat anlamındadır. Çünkü ayetin manası, helal ve haram kılma yetkisi Allah'a aittir. Size rızık olarak verdiğimizden temiz olanını yiyin ve bu nimetten dolayı da Allah'a şükür edin. Eğer siz de Allah'a itaat ediyorsanız itaatınız gereği, helal ve haram konusundaki sınırlandırmayı Allah'a ait olduğunu kabul edin.

Mevdûdî, bu konu hakkında şöyle demiştir: İslam'dan evvel Araplar dinî önderlerinin emirlerine bağlanmak ve atalarının takip ettiği yola uymak suretiyle içecekler ve yiyecekler konusunda bir takım sınırlara bağlı kalarak yaşıyordu. Müslüman olunca Allah onlara şöyle buyurdu: “Eğer bana ibadet ediyorsanız, bu

¹¹⁸ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, c. V. s. 145.

¹¹⁹ Hâzin, el- İmam Alâeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim, *Lübabü't-Te'vil fi Meani't Tenzil*, c.VI, s. 362.

¹²⁰ Bakara, 2/172.

¹²¹ Taberî, *a.g.e.*, c. III, s. 53.

kayıtlamaların tümünü bir yana atmalı ve size helal kıldıklarımı afiyetle yemelisiniz.” Bunun anlamı şudur: “Siz bilgin ve önderlerinizin kulları değilseniz ve sadece Allah’ın kulları iseniz ve eğer siz gerçekten önderlerinizi bırakıp Allah’a itaat ediyorsanız helal ve haram konusunda Allah’ın sizin için çizdiği sınırlara uymanız gerekir; onların çizdiği sınırlara değil. İşte bundan dolayı “ibadet” kelimesi burada “ubudiyet ve itaat” manalarında kullanılmıştır.¹²²

*“Ey Âdemoğulları! Ben, size, şeytana ibadet etmeyin, Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır. Bana ibadet edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi?”*¹²³ ayetteki “Şeytana ibadet etmeyin.” den maksat, Allah’a asi olup,¹²⁴ şeytanın vesvese yoluyla yaptıklarına¹²⁵ itaat etmeyin¹²⁶ demektir. Yalnız Allah’a itaat edin.¹²⁷ Burada men’ edilen sadece secde değildir. Bilakis men’ edilen şey şeytanın emrine boyun eğmek ve itaat etmektir.¹²⁸

Çünkü hiçbir kimse bu dünyada şeytanı ilah tanımaz, aksine bütün gücü ile ona lanet ve onu kendisinden uzaklaştırmaya gayret eder. Bunun için Allah Teâlâ’nın kıyamet gününde âdemoğullarına yükleyeceği suç, dünya hayatında şeytana tapmaları değil; onun emrine itaat etmeleri, hükmüne tabi olmaları ve gösterdiği yollara süratle koşmaları olacaktır.¹²⁹

1.3.3. Köle, Kul Anlamı

Kur’an-ı Kerim’deki İbadet kavramının ifade ettiği temel anlamlardan birisi de kulluktur.

¹²² Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 85-86.

¹²³ Yâsîn, 36/60- 61.

¹²⁴ Beğavî, *a.g.e.*, c. VII, s. 23.

¹²⁵ Âlûsî, *a.g.e.*, c. XXIII, s. 40.

¹²⁶ Beğavî, *a.g.e.*, c. VII, s. 23; Âlûsî, *a.g.e.*, c. XXIII, s. 40.

¹²⁷ Beğavî, *a.g.e.*, c. VII, s. 23.

¹²⁸ Râzî, Fahrüddini’r Râzî, *Mefatih’l Ğayb (Tefsirü’r Râzî)*, XXXII. Darü Fikr. 1981, Beyrut, c. XXVI, s. 96.

¹²⁹ Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 87.

“Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin.”¹³⁰

“De ki: Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin.”¹³¹

“Böyle iken (‘melekler Allah’ın kızlarıdır’ demek suretiyle) kullarından bir kısmını O’nun parçasını saydılar.”¹³²

Yukarıdaki üç ayette zikir edilen ibadet kavramının türevi olan (عبادي), birinci ayette köle, diğer iki ayette de kul manasını ifade etmek için kullanılmıştır.

1.3.4. İlah Edinmek Anlamı

Kur’an-ı Kerim’deki ibadet kavramı ve türevlerinin ifade ettiği anlamlardan birisi de ilah edinmektir.

Kur’an-ı Kerim’deki “ilah edinmek” anlamındaki ibadet ifadesi iki anlamı kapsamaktadır. Mevdûdî, ilah edinmenin iki anlamını aşağıdaki gibi açıklamıştır.

Birincisi: Kişinin bir başkası için tapınma ve kulluk amacıyla sücud, rükû, kıyam, tavaf etmesi, kapı eşliğini öpmesi, adak ve kurban kesmesi gibi davranışlardan birisini göstermesidir. Bu şekilde kendisine tapınılan kimsenin başlı başına, bir ilah olduğuna inanılmış olsun veya tüm bu ibadetler, onun şefaât ve yakınlığının elde edilmesi için yapılmış olsun yahut yüce ilaha ortak olduğuna ve bu dünya işlerinin yönetiminde yardımcı ve katkısı bulunduğuna iman edilmiş olsun, bunun hiçbir önemi yoktur.

¹³⁰ Nûr, 24/32.

¹³¹ Zümer, 39/53.

¹³² Zuhruf, 43/15.

İkincisi: Kişinin bir kimseyi bu âlemde sebepler nizamı üzerinde egemen zannederek isteklerini gerçekleştirmesi için ona dua etmesi, zarar ve felaketler karşısında ondan medet umması, korkuları esnasında malların ve canların yok oluşunda ona sığınmasıdır.¹³³

Kur'an-ı Kerim, yukarıda zikredilen her iki uygulamanın da ilah edinmek olduğunu ve bu ilah edinmeyi de ibadet kelimesinin türevleriyle ifade etmiştir

وَأَعْتَزَلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُوا رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا

فَلَمَّا اعْتَزَلْتَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا

“Sizi ve Allah’tan başka dua ettiklerinizi terk ediyor ve Rabbime ibadet ediyorum. Rabbime ibadet etmekle de mutsuz olmayacağımı umuyorum. İbrahim, onları da onların taptıklarını da terk edince, ona İshak ile Yakub’u bağışladık ve her birini peygamber yaptık.”¹³⁴ ayetlerde dua etmek ilah edinmek ile, ilah edinmek ise, ibadet kelimesinin kökünden türemiş olan (يعبدون) fiil ile ifade edilmiştir. Çünkü birinci ayetteki “Allah’tan başka dua ettiklerinizi” ikinci ayette ilah edindiğiniz diye nitelendirilmiş ve bu da ilah edinmek anlamına gelen (يعبدون) ile ifade edilmiştir.

Başka bir örnek de “Rabbinin, onları da, Allah’tan başka ibadet ettiklerini (ilah edindikleri) de mahşerde bir araya toplayıp da: ‘Siz mi saptırdınız benim şu kullarımı, yoksa onlar kendileri mi yoldan saptılar’ diyeceği günü hatırla.¹³⁵ Onlar, seni eksikliklerden uzak tutarız. Seni bırakıp da başka dostlar edinmek bize yaraşmaz...derler.”¹³⁶ ayetlerinde de görülmektedir.

İlk ayetteki ‘ibadet ettiklerini’ den maksat ilah edinmektir. İkinci ayetin beyanından mabutlardan maksadın salihler, peygamberler ve veliler olduğu anlaşılıyor. Onların ibadetlerinden maksat, mabutların kul olmaktan üstün ve yüce bir mevkide olduklarına inanarak, ilahlık sıfatı ile nitelenebileceklerine kanaat getirmek şekliyle onları ilahlaştırmaya varacak şekilde onları tazim ve takdis etmektir.

¹³³ Mevdûdî, a.g.e., s. 89.

¹³⁴ Meryem, 16/48-49.

¹³⁵ Furkân, 25/17.

¹³⁶ Furkân, 25/18.

Taberî bu ayetin tefsirinde “*Onları da, Allah’tan başka ibadet ettiklerini (ilah edindikleri) de mahşerde bir araya toplayıp da.*” cümlesinin açıklamasını şöyle ifade ediyor: Allah’tan başka cin, insan ve melekleri ilah edenler ile puta tapan kıyamet yalancılarını mahşer gününde topladığımızda...¹³⁷

Zemahşerî de “*ibadet ettiklerini*” cümlesinden maksat ibadet edinilen melekler, Mesih ve Üzeyr’dir demiştir.¹³⁸

(İçlerinden biri şöyle dedi:) “*Mademki onlardan ve Allah’tan başka ibadet ettiklerinden (taptıklarınız)den yüz çevirip ayrıldınız, o halde mağaraya çekilin ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın...*”¹³⁹ ayetindeki “ibadet ettikleriniz” ifadesi, ilah edindiğiniz (taptıklarınız) anlamını ifade etmiştir. Çünkü ayetin manası “mademki onları ve onların ilah edindiklerini terk ettiniz”.¹⁴⁰

1.3.5. Dua Anlamı

Kur’an-ı Kerim’deki ibadet kelimesi ve türevlerinin ifade ettiği anlamlardan birisi de “dua etmektir.” Kur’an-ı Kerim’deki ibadet kavramının ifade ettiği anlamlardan dua anlamının ayrı bir yeri vardır. Çünkü ibadet ve dua, anlam olarak da iç içe girecek şekilde birbirine çok yakındır. Dua ve ibadet, edenin tevazu’ ve alçak gönüllülüğüne, edilenin de ta’zimine işaretir.

İbadette dua, dua’da da ibadet anlamı vardır. Buna örnek olarak “*Rabbiniz buyurdu ki: Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana ibadet (dua) etmeyi kibirlerine yedirmeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir.*”¹⁴¹ ayetini ele alabiliriz. Bu ayetin başında “dua”, sonunda “ibadet” kavramı geçmiştir. Allah,

¹³⁷ Taberî, *a.g.e.*, c. XVII, s. 415.

¹³⁸ Zemahşerî, Ebü’l Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *el- Keşşafu an Hakaikü Ğevandü’t Tenzil ve Uyun’l Akavil fi vucuhü’t Te’vil(Tefsirül Keşşaf)*, VI, Riyad, 1998. Darü’l Marifa, Beyrut, c. IV, s. 337.

¹³⁹ Kehf, 18/16.

¹⁴⁰ Zemahşerî, Keşşaf, c. III, s. 570.

¹⁴¹ Mü’min, 40/60.

kendisine dua edilmesini istemiş, sonra ibadetten yüz çevirenlerini cehenneme gireceklerini bildirmiştir. Bu ayetteki “dua” kelimesi ile “ibadet” kelimesi aynı anlamdadır. Dua, ibadet olarak tefsir edildiği gibi, ibadet de dua olarak tefsir edilmiştir.¹⁴²

Âlûsî der ki: Bu ayette, duadan maksat dilek ve talep olması mümkündür. O zaman ibadette maksat ise duadır. Çünkü dua da ibadetin bir çeşidi ve hatta en faziletli çeşididir.¹⁴³ Ayette geçen “cevap vereyim” cümlesi, bu görüşü te’yid eder mahiyettedir. Çünkü “cevap” kelimesi duaya daha uygun düşmektedir.

İbadet ve dua kavramlarının biri diğerinin anlamında kullanıldığı konusunda daha önce ele aldığımız Meryem süresinin 48-49. ayetleri ile Ahkâf süresinin 5-6. ayetleri de örnek olarak verilebilir.

1.3.6. Boyun Eğmek Anlamı

İbadet kavramının Kur’an-ı Kerim’de ifade ettiği anlamlardan bir tanesi de boyun eğmek anlamıdır. Arapça’da tevazu, tezellül, huşu’ ve istikân diye ifade edilen boyun eğmek, ibadet kavramının asıl anlamlarındandır.¹⁴⁴

Taberî, İbn Abbas’ın *إِيَّاكَ نَعْبُدُ* ayetinin tefsirinde, seni tevhit ediyoruz, senden korkuyoruz ve senden rica ediyoruz tefsirini niçin (boyun eğmek anlamına gelen) huşû, tezellül ve istikân ile tevil ettiği sorusuna, “çünkü her Arap’ın katında ubudiyetin aslı boyun eğmektir” diye cevap vermiştir.¹⁴⁵

İbadet kavramının aslı olan tevazu anlamı, Allah’a ibadetin zikredildiği her ayette mutlaka vardır. Yüce Allah, ibadetin bir çeşidi olan namazı, içinde hüşû ve tezellül olmadan kılınması durumunu ibadetle nitelendirmemiş, görünüş itibarıyla bu

¹⁴² Neseî, *a.g.e.*, c. III, s. 218.

¹⁴³ Âlûsî, *a.g.e.*, c. XXIV, s. 81.

¹⁴⁴ İsmail, Karagöz, *Kur’an’da İbadet Kavramı*, Şûle yay. İstanbul, 1997.

¹⁴⁵ Taberî, *a.g.e.*, c. I, s. 159.

namazı kılanı da abid (ibadet eden) olarak değil, musalli olarak vasıflandırarak, kılınan bu ibadeti, “*Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, Onlar namazlarını ciddiye almazlar.*”¹⁴⁶ Ayeti ile eleştirmiştir.

Beğavî, “*Yalnız sana ibadet ederiz.*”¹⁴⁷ ayetinin tefsirinde, “boyun eğerek tevhit ederiz” diyerek,¹⁴⁸ ibadet kavramının, tevhit, tevazu ve itaat anlamına geldiğine işaret etmiştir. Zeccac da bu ayetin tefsirinde Beğavî gibi düşünmektedir. Zira aynı ayeti O da “Alçak gönüllü taat ile sana itaat ediyoruz.” diye tefsir etmiştir.¹⁴⁹

1.3.7. Salih Amel Anlamı

İbadet kavramının Kur’an-ı Kerim’de ifade ettiği anlamlardan bir tanesi de salih ameldir. Salih amel anlamı, geniş anlamdaki ibadet anlamıyla ayrılmasında, sınırlarının ayrılma noktasını tespit etmek mümkün olmayacak kadar güçtür.

Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinde salih amel işleyenleri anlatırken daha sonra onların yaptıklarını ibadet kavramı ile ilişkilendirmiştir. Ya da ibadet edenleri anlatırken onları salih amel ile ilişkilendirir.

Meselâ Yüce Allah, Kur’an-i Kerim’de “*Mesih de, Allah’a yakın melekler de, Allah’a kul olmaktan (ibadet etmekten) asla çekinmezler. Kim Allah’a ibadet etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa bilsin ki, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.*”¹⁵⁰

Bu ayette iki sınıf varlıktan söz edilmiştir: Biri Allah’a ibadet etmekten imtina etmeyenler, diğeri de Allah’a ibadet etmekten çekinen ve kibirlenenler. Bir

¹⁴⁶ Maûn, 107/ 4-5.

¹⁴⁷ Fâtiha, 1/ 4.

¹⁴⁸ Beğavî, *a.g.e.*, c. I, s. 53.

¹⁴⁹ Zeccac, Ebu İshak İbrâhim b. es-Seri, *Meani’l Kur’an*, I-V, Alemül Kütüb, Beyrut, 1988, c. I, s. 48.

¹⁵⁰ Nisâ, 4/172.

sonraki ayette Allah'a ibadet etmekten imtina etmeyenler, iman edip salih amel işleyenler olarak takdim edilmiştir.¹⁵¹

*“İman edip salih ameller işleyenlere gelince, (Allah) onların mükâfatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfünden onlara daha da fazlasını verecektir. Allah'a kulluk etmekten (ibadet etmekten) çekinenlere ve büyüklük taslayanlara gelince; (Allah) onları elem dolu bir azaba uğratacaktır ve onlar kendilerine Allah'tan başka bir dost ve yardımcı da bulmayacaktır.”*¹⁵²

Birinci ayetteki “Allah'a ibadet edenler” ikinci ayette “İman edip salih amel işleyenler” diye ifade edilmiştir; Yine birinci ayette Allah'a ibadet etmekten çekinenleri ise, Allah'a kulluktan çekinenler ve kibirlenen olarak ifade edilmiştir.

*“Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”*¹⁵³ *“O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.”*¹⁵⁴ ayetlerinde de görüldüğü gibi, hayat ve yaratılmanın sebepleri zikredilmiştir. Birinci ayette yaratılmanın (hayat ve ölüm) amacı ibadet ile ifade edilmişken, diğer ikinci ayette yaratılmanın (hayat ve ölüm) sebebi amel olarak ifade edilmiştir. Bu da iki terimin birini diğerinin anlamında kullanıldığının göstergesidir.

Taberî, genelde güzel ameli ibadet ile açıklamıştır. Mesela yukarıdaki ikinci ayetin tefsirinde *“Ey insanlar! Sizi deneyelim bakalım hanginiz daha fazla itaat (ibadet) ediyor.”* diyerek,¹⁵⁵ güzel ameli ibadet ile açıklamıştır. Yine Taberî, Hûd ve Kehf sûrelerinin 7. ayetlerinde geçen güzel amel diye tercüme edilen *أَيْكُم أَحْسَنُ عَمَلًا* cümlesini *“Hanginiz güzel ibadet (itaat) eder.”* diye tefsir etmiştir.¹⁵⁶

¹⁵¹ Nisâ, 4/173.

¹⁵² Nisâ, 4/173.

¹⁵³ Zâriyât, 51/56.

¹⁵⁴ Mülk, 67/2.

¹⁵⁵ Taberî, c. XXIII, s. 118.

¹⁵⁶ Taberî, c. XII, s. 335.

Kurtûbî de Hûd sûresinin 7. ayetinde geçen **أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا** cümlesinin tefsirinde İbn Abbas'ın bu ayeti “bakalım hanginiz bana çok itaat eder” diye tefsir ettiğini söyleyerek bu cümlenin “ibadet” anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹⁵⁷

İbn Hayyan'da Kehf suresindeki **أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا** cümlesini “bakalım hanginiz daha çok emrime tabi' oluyor ve hanginiz bana çok itaat ediyor” diye tefsir etmiştir.¹⁵⁸

1.4. İBADET ANLAMINI İFADE EDEN KAVRAMLAR

Kur'an-ı Kerim'de ibadet anlamı, sadece ibadet kelimesi ve türevler ile ifade edilmemiştir. İbadet kavramı ile birlikte dua, zikir, salât, nüsük, kunût, İslam, tesbih ve inabe kelime ve türevleri de ibadet anlamında kullanılmıştır. Bu kavramların ortak özelliği tamamının hakiki anlamı ibadetin bir çeşidinin adı olmasıdır. Yani bu kavramlar cüz, ibadet ise külldür.

Külle cüz'ün ismi verilmesi, Kur'an-ı Kerim'de ve Arapçada yaygın olan edebî bir sanattır. Bu sanata Kur'anî ilimlerde mecazî'l mürsel denir. Mesela, “*Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle birlikte rükû edin.*”¹⁵⁹ ayetinde geçen **وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ** (*Rükû edenlerle beraber rükû edin.*) “Namaz kılanlarla beraber namaz kılın.” anlamındadır. Bu da küll olan namaza cüz olan rükû ismi verilmiştir.¹⁶⁰ Yine aynı şekilde “*Allah size rastgele yeminlerinizden dolayı değil, bile bile ettiğiniz yeminlerden ötürü hesap sorar. Yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkünü yedirmek yahut giydirmek ya da bir köle azad etmektir.*”¹⁶¹ ayetinde geçen **أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ** cümlesindeki **رَقَبَةٍ** kelimesi insanın bir cüzü

¹⁵⁷ Kurtûbî, c. 11, s. 76.

¹⁵⁸ Ebû Hayyan, Muhammed b. Yûsuf el Endülûsî (ö.745/1344), *el-Bahru'l Mühit*, I-VIII, Darü'l Kitabül İlmiye, Beyrut, 1993, c. VI, s. 97.

¹⁵⁹ Bakara, 2/43.

¹⁶⁰ Sabûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 53.

¹⁶¹ Mâide, 5/89.

olan boyun anlamındadır. Ancak insan için kullanılmıştır. Bu ise, küll olan insan, cüz olan boyunla isimlendirilmiştir.¹⁶²

1.4.1. Dua

Kur'an-ı Kerim'de ibadet anlamını ifade eden kavramlardan birisi dua kavramıdır. Hatta öyle ki Kur'an'da ibadet kelimesinden sonra en fazla ibadet anlamını ifade eden kavram, dua kavramıdır.

1.4.1.1. Kelime Anlamı

Dua kelimesi, kişinin kendi sesi ve sözüyle birini yine kendisine doğru yöneltmesi ve meylettirmesi anlamına gelen (د - ع - و) kökünün¹⁶³ vav harfi hemzeye dönüştürülmüş mastarıdır.¹⁶⁴ Bu manada dua, Allah'a niyaz etmektir. Çoğulu (الدعوة), fiili (دعا , يدعو), mastarı (الدعاء, الدعوا) ve mastarü'l merresi ise (الدعوة) gelir.¹⁶⁵ Sözlükte çağırma, seslenmek, birisinden bir şey istemek, zikir, tesbih, davet etmek, yakarmak, teşvik etmek, muhtaç olmak gibi anlamların¹⁶⁶ yanında;

دعوت ابني زيداً (oğluma Zeyd ismini verdim) misalinde olduğu gibi, isim koymak;

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّنَا “Bizim için rabbine sor.”¹⁶⁷ misalinde olduğu gibi, sormak;

¹⁶² Sabûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 54.

¹⁶³ İbn Fâris, *a.g.e.*, c. II, s. 279.

¹⁶⁴ Cevherî, *a.g.e.*, c. VI, s. 2337.

¹⁶⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. XIV, s. 1385.

¹⁶⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. XIV, s. 1385; Cevherî, *a.g.e.*, VI, s. 2337.

¹⁶⁷ Bakara, 2/68-69.

(وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجْوَةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ), “*Ey kavmim! Bu ne hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum (teşvik ediyorum), siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz (teşvik ediyorsunuz).*”¹⁶⁸ örneğinde olduğu gibi, teşvik etmek;

دَعَى فِي الضَّرْعِ “*Meme başında süt bıraktı.*” memede süt bakiyesini bırakmak misalinde olduğu gibi, memede süt bakiyesini bırakmak anlamlarına da gelmiştir.¹⁶⁹

Dua, Allah’tan yardım, mağfiret ve rahmet dilemek, dünyevi bir tehlikeden korunmak, rahmete nail olmayı istemek gibi anlamlara da gelmektedir. Arapçada kullanıldığı harf-i cerre göre dua kelimesi, bir kimse için hayır dua etmek veya bedduada bulunmak anlamlarını da taşır.¹⁷⁰

Bu harf-i cerre göre anlam değişikliğinin örneği Kur’an-ı Kerim’de olmamakla birlikte hadis-i şeriflerde çoktur. Mesela: Peygamberimiz (s.a.v.): “*Kim kendisine zulmedene beddua ederse öcünü almış olur.*”¹⁷¹

“*Kendinize, çocuklarınıza, hizmetçilerinize ve mallarınıza beddua etmeyin! Allah’ın bir kabul saati vardır. O saate rastlamasın yoksa sizin aleyhteki duanızı kabul eder.*”¹⁷²

“*Kendinize beddua etmeyin ancak hayırla dua edin! Çünkü melekler sizin duanıza âmin derler.*”¹⁷³

Buna benzer hadislerde dua fiilini “ala” harf-i cerri ile kullanarak beddua manası kastetmiştir.

“*Müslüman’ın din kardeşinin gıyabında yaptığı duası müstecaptır. Onun başucunda bir melek vardır. Din kardeşi için hayır duada buldukça ona müvekkel*

¹⁶⁸ Mü’min, 40/41.

¹⁶⁹ Mevlut, Sarı, *Arapça –Türtçe lugat*, İpek yayınları, İst. s. 495-6.

¹⁷⁰ Cilacı, a.g.e., c. IX, s. 529.

¹⁷¹ Tirmizî, Dua, 362.

¹⁷² Ebu Davûd, Salât, 1532

¹⁷³ Müslim, Cenaiz, 6-7.

olan melek: ‘Âmin! Senin için de bir misli var.’ der.”¹⁷⁴ hadisinde ise “Lam” harf-i cerri kullanılarak hayır dua manası kastedilmiştir.

Dua’nın bu sözlük anlamının yanında bazı dilciler kelimeye, daha çok dini anlam açısından mana vermişlerdir. Dua, Allah’a rağbet etmek, yani O’na yalvarmak ve niyaz etmek, O’ndan istiğase ve ünlemek demektir. İbn Manzûr, “Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız hadi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah’tan başka şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın.”¹⁷⁵ ayetindeki dua ifadesi bu anlamda olduğunu söylemiştir.¹⁷⁶

Dua kelimesinin nida kelimesiyle bir anlam yakınlığı olmakla beraber duada daima tâzim ve tâzimle birlikte istekte bulunma söz konusudur. Müslümanların Hz. Peygamber (s.a.v)’i çağırırken daha saygılı bir ifade kullanmalarının emredildiği ayette¹⁷⁷ nida yerine dua kelimesinin kullanılması bu farka işaretir.¹⁷⁸

1.4.1.2. Terim Anlamı

Dua, İslamî literatürde Allah’ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tâzim duyguları içinde lütuf ve yardımını dilemesini ifade eder.¹⁷⁹

Dua insanın Allah’a kulluk faaliyetlerinin esas unsurudur. İslamî literatürde genel anlamda dua terimi, bu unsurun değişik kavramlarla anlatılan çeşitli görüşlerini de ifade eden geniş bir muhteva kazanmıştır. Dua fiiline beraber kullanıldığı mef’ulleriyle bakıldığında bu kavramın dini muhtevası açıkça görülür. Buna göre dua kulun Allah’tan bir şey dilemesi, Allah’ı istemesi, Allah’ı yardıma

¹⁷⁴ Müslim, Cenaiz, 6-7.

¹⁷⁵ Bakara, 2/23.

¹⁷⁶ İbn Manzûr, a.g.e., c. XIV, s. 1385.

¹⁷⁷ Nûr, 24/26.

¹⁷⁸ İbn Manzûr, a.g.e., c. XIV, s. 1385.

¹⁷⁹ Cilacı, a.g.e., c. IX, s. 529.

çağırması, anması demek olur. Başka bir ifadeyle kul, içinde bulunduğu şartların tesiriyle bir şey için veya Allah için Allah'a yönelmektir.¹⁸⁰

İbn Manzûr, genellikle “Ya Rabbi, Allahım” hitap ve çağrı ifadeleriyle başlayan veya Allah’ı övgüyle anan her söz, içinde bir dilek ve istek bulunmasa da, dua kapsamına girdiğine işaret etmiştir. Buna, Hz. Peygamber (s.a.v)’in Arefe günüyle ilgili bir hadisinde geçen “*Arefede benim duam ve benden öncekilerin duası, لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير*, *sözüdür.*” hadisini delil göstermiştir.¹⁸¹

Kur’an-ı Kerim’de müminlerin cennetteki tesbihleri de dua diye nitelendirilmiştir. “*Bunların oradaki duaları, ‘Seni eksikliklerden uzak tutarız Allahım!’, aralarındaki esenlik dilekleri “selam,” duaların sonu ise, ‘Hamd âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur’ sözüdür.*”¹⁸²

Dua bir iman, bir aksiyon, bir çaba ve uyanıştır. Allah’ı ve O’na ait hâkimiyeti, ilâhlığı tanıma, itiraf etmedir. Hayatın gayesini idrak etme, yaşayışı programa koyma, ilerisi için hazırlık yapma, din için çalışmaya azmetme, toparlanma ve eksikliklerini gidermedir.¹⁸³

Dua, istektir, dilektir ve ibadettir. Dua ile Allah’tan yardım talep edilir ve yardımın devamı istenir. Dua, Allah’ın rahmetini cezb, azabını def’ edici özelliğinin yanı sıra, beşeriyetin zillet ve muhtaçlığının izharıdır.

Kur’an-ı Kerim’in dua olan Fatiha süresiyle başlaması ve dua emri niteliğindeki müavvizeteynle son bulması, duanın Kur’an-ı Kerim’deki mertebesinin yüksekliğini gösteren bir durumdur.

Dua, Resülullah (s.a.v) in hadislerinde de aynı yüksek mertebede yerini almıştır. Çünkü Resülullah (s.a.v) hadislerinde “*Allah katında duadan daha değerli*

¹⁸⁰ Selahattin, Parladır, “*Dua*” *md. DİA*, c.IX, s. 531.

¹⁸¹ Parladır, *a.g.e.*, c. IX, s. 530.

¹⁸² Yûnus, 10/10.

¹⁸³ Aydüz, *a.g.e.*, “*Duanın dinimizdeki yeri ve önemi*” Yıl, 2007, Sayı, 76, s. 30.

hiçbir şey (ibadet) yoktur.¹⁸⁴ İbadetin özü ve cevheri duadır.”¹⁸⁵ diyerek, duanın ibadet içindeki yerinin ve ilişkisinin ne denli önemli olduğunu göstermiştir.

Nu'man b. Beşir şöyle rivayet eder: “Allah’ın Resulü dedi ki “Dua ibadetin kendisidir” bundan sonra da “Rabbiniz şöyle dedi: bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana ibadet etmeyi kibirlerine yedirmeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir.”¹⁸⁶ mealindeki ayetini okudu.”¹⁸⁷ Bu hadis, dua kavramı ile ibadet kavramının ne kadar iç içe olduğunu örneklerinden birisidir.

Allah’ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesi, sevgi ve tazim içinde Allah’ın yardımını dilemesi olan dua ile mükemmel sevgi ve mükemmel alçak gönüllülüğün son noktası olan ibadet, anlam olarak biri diğerinden ayrılmayacak kadar birbirine yakın ve iç içedir. Bunun için Kur’an-ı Kerimin birçok ayetinde ibadet dua, dua da ibadet anlamına gelmiştir. Nitekim Yüce Allah (c.c.) “Rabbiniz buyurdu ki: Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana ibadet (dua) etmeyi kibirlerine yedirmeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir.”¹⁸⁸ ayetinde dua etmeyenleri ibadet etmeyi kibirlerine yedirmeyenler olarak vasıflandırmıştır.

Ayette, dua ile ibadet kavramlarının beraber anılması da önemlidir. Buna göre dua, ibadetin bir parçasıdır ve birbirlerini tamamlar. Hz. Resülullah da duayı “İbadetin özü¹⁸⁹ ve ibadetin ta kendisi.”¹⁹⁰ şeklinde tarif etmiştir.

Daha önce ibadetin dua anlamına geldiğini zikretmiş ve örneklerini vermiştik. Şimdi de ibadet anlamını ifade eden dua kavramlarının geçtiği ayetlerin üzerinde durmaya çalışacağız.

“De ki: Allah’ı bırakıp da bize faydası olmayan, zararı da dokunmayan şeylere mi dua (ibadet) edelim?”¹⁹¹ Bu ayette geçen dua kelimesinin bir türevi olan

¹⁸⁴ Tirmizî, Da’vet, 1.

¹⁸⁵ Tirmizî, Da’vet, 1.

¹⁸⁶ Ğafir, 24/60.

¹⁸⁷ Tirmizî, Da’vet, 1.

¹⁸⁸ Mü’min, 40/60.

¹⁸⁹ Tirmizî, Da’vet, 1.

¹⁹⁰ Tirmizî, Da’vet, 1.

اندعوا kelimesi ibadet anlamındadır. Taberî ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Ya Muhammed Rabbini bu put ve benzeri şeylere denk tutan, bunların dinine tabi’ olan ve onlara ibadet etmeyi emredenlere de ki: Hayat, ölüm, fayda ve zarar vermeye gücü yeteni terk edip de bize fayda ve zarar vermeye güç yetirmeyene mi ibadetimizi tahsis edelim.”¹⁹² Bu ayetin başka bir benzeri, Furkan süresinde ibadet kelimesiyle zikredilmiştir. “Onlar, Allah’ı bırakıp, kendilerine ne faydası ne de zararı dokunan şeylere ibadet ederler.”¹⁹³

“Bilesiniz ki göklerde kim var, yerde kim varsa, hep Allah’ındır. Allah’tan başkasına dua (ibadet) edenler (tapanlar) Allah’a koştukları ortaklara tabi olmuyorlar. Şüphesiz onlar ancak zanna uyuyorlar.”¹⁹⁴ ayette geçen “Dua edenler” cümlesi “tapmak” ve “ibadet etmek” anlamındadır. Çünkü ayetin manası, Allah’a rububiyette ortak kılarak ilah edindiğiniz Allah’ın hakiki ortakları değildirler.¹⁹⁵

“Biz onlara zulmetmedik. Fakat onlar kendilerine zulmettiler. Rabbinin azap emri gelince, Allah’ı bırakıp da dua (ibadet) ettikleri (taptıkları) ilahlar kendilerine hiçbir fayda sağlamadı.”¹⁹⁶ mealindeki ayetin ikinci bölümü, Allah’ı bırakıp da Rabb olarak ibadet ettikleri ilahları onları Allah’ın azabından alıkoyamadı anlamındadır.¹⁹⁷

“Sen Allah ile beraber başka bir ilaha dua (ibadet) etme. O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. O’nun zatından başka her şey yok olacaktır.”¹⁹⁸ Bu ayette de geçen “dua” kelimesinin türevi, “ibadet” anlamındadır. Çünkü Taberî bu ayeti “Ya Muhammed her şeyin ibadetine müstahak olan ma’budunla beraber diğer başka ma’budlara ibadet etme” şeklinde tefsir etmiştir.¹⁹⁹

¹⁹¹ En’âm, 6/71.

¹⁹² Taberî, a.g.e., c. IX, s. 327.

¹⁹³ Furkân, 25/55.

¹⁹⁴ Yûnus, 10/66.

¹⁹⁵ Ebu Hayyan, a.g.e., c. V, s. 174.

¹⁹⁶ Hûd, 11/101.

¹⁹⁷ Taberî, a.g.e., c. XII, s. 569.

¹⁹⁸ Kasas, 28/88.

¹⁹⁹ Taberî, a.g.e., c. XVIII, s. 353.

Zikredilen her üç ayette de Yüce Allah'a ibadet ve kulluk, dua kelimesinin bir türevi olan يَدْعُونَ kelimesi ile zikredilmiştir.

“De ki: ‘Rabbimden bana açık deliller gelince, sizin Allah’ın dışında dua (ibadet) ettiğiniz şeylere tapmam bana yasaklanmış oldu ve kendimi âlemlerin Rabbine teslim etmem emredildi.’²⁰⁰ Aynı manayı ifade eden, başka bir ayet-i kerimede ise, “De ki: Ey insanlar, eğer benim dinimden herhangi bir şüphede iseniz, bilin ki ben Allah’ı bırakıp da sizin taptıklarınıza ibadet etmem (tapmam).”²⁰¹ şeklinde ifade edilmiştir. Yani birinci ayette dua kelimesi ile ifade edilen, ikinci ayette ibadet kelimesi ile ifade edilmiştir.

“Şüphesiz mescitler, Allah’ındır. O hâlde, Allah’la birlikte hiç kimseye dua (ibadet) etmeyin. Allah’ın kulu (Muhammed), o’na dua (ibadet) etmek için kalktığında cinler nerede ise (Kur’an’ı dinlemek için kalabalıktan) onun etrafında birbirini geçiyorlardı. De ki: “Şüphesiz ben ancak Rabbime dua (ibadet) ederim ve O’na hiç kimseyi ortak koşmam.”²⁰²

Yukarıda geçen ayetlerde dua kavramının türevleri ibadet ve kulluk etmek anlamını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Buna benzer daha birçok ayet-i kerime de mevcuttur.²⁰³

1.4.2. Zikir

Kur’an-ı Kerim’de ibadet manasını ifade eden kavramlardan birisi de zikir kavramı ve türevleridir.

²⁰⁰ Mü’min, 40/66.

²⁰¹ Yûnus, 10/104.

²⁰² Cin, 72/18-19-20.

²⁰³ Bkz. En’âm, 6/40- 41- 52- 71; A’râf, 7/ 29- 97 -194; Kehf, 18/28; Meryem, 19/48, Hac, 22/13-14; Şu’ara, 26/213; Lokmân, 31/30; Sâffât, 37/125; Mü’min, 40/14- 60-65-84-106; Ahkâf, 46/ 4-5.

1.4.2.1. Kelime Anlamı

“Zikir” kelimesi, iki anlamlı ifade eden (ز ك ر) kökünden gelmiştir. Birisi dişiliğin zıddı olan erilliktir. İkincisi unutmanın zıddı olan hatırlama ve anmadır.²⁰⁴ Zikir bu kökün sülâsi-i mücerredin birinci babının mastarlarından biridir. Zikir, kelime olarak bir şeyi telaffuz etmek, korumak, muhafaza etmek,²⁰⁵ unutmanın zıddı olan hatırlamak ve anmak manasındadır.²⁰⁶

Ayrıca zikir kelimesi, müşterek manalı kelimelerden olup²⁰⁷ bir şeyi hatırlamak hatırdaki tutmak ve bir şeyi dile getirmek, söylemek ve hatırlamak manalarına gelir.²⁰⁸

Bu kelimenin asıl anlamı nisyanın zıddı olan kalb ile hatırlamadır. Lisan ile zikretmek ise buna hamledilmiştir.²⁰⁹ Zikir kelimesi bazen; nefsin elde etmesi gereken bilgileri korumak imkânı kastedilir ki, bu durumuyla “hıfz” gibidir. Ancak “hıfz” bilginin elde edilmesi, zikir ise, elde edilen bilginin hatırlanmasıdır.²¹⁰

“Zikir” ve “Zikra” kelimeleri unutmanın zıddıdır. Bu kelime mecazen “Sena,” “Şeref,”²¹¹ “Dua” ve “Kitap”²¹² manasındadır.

Zikir kelimesi bunlardan başka, övmek, yermek ve evlilik teklif etmek manalarına geldiği kaydedilmektedir.

Bu manaların yanında, Dil ile zikir²¹³, Kalb ile zikir,²¹⁴ Hıfz,²¹⁵ Taat (ibadet), ceza,²¹⁶ beş vakit namaz,²¹⁷ beyan (açıklama),²¹⁸ haber verme,²¹⁹ Kur’an,²²⁰

²⁰⁴ İbn Fâris, *a.g.e.*, c. II, s. 358.

²⁰⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. XVII, s. 1507.

²⁰⁶ Tehanevî, Muhammed Ali, *Keşşafü istilâhati'l-Fünun, Thk. Ali Dahruc*, II, Beyrut, 1996. c. I, s. 825.

²⁰⁷ Kurtûbî, *a.g.e.*, c. I, s. 7.

²⁰⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. XVII, s. 1507.

²⁰⁹ İbn Fâris, *a.g.e.*, c. II, s. 358.

²¹⁰ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 179.

²¹¹ İnşirah, 94/4.

²¹² Zebidî, *a.g.e.*, c. XI, s. 378.

²¹³ Bakara, 2/200.

²¹⁴ Al-i İmrân, 3/135.

²¹⁵ Bakara, 2/63.

²¹⁶ Bakara, 2/152.

²¹⁷ Bakara, 2/239.

Tevrat,²²¹ Şeref ve şan,²²² ayb,²²³ Şükür,²²⁴ Cuma namazı²²⁵ ve ikindi namazı²²⁶ yanısıra ²²⁷ Levh-i Mahfuz,²²⁸ Tefekkür,²²⁹ Vahiy,²³⁰ Hz. Peygamber²³¹ ve Va'z,²³² zikir kelimesinin Kur'an-ı Kerim de ifade ettiği manaların bir kısmıdır.

1.4.2.2. Terim Anlamı

İstilahta zikir kelimesi, Allahı (c.c) anmak ve hatırlamak O'nu hatırdan çıkarmamak, O'nu unutmamak ve gaflet halinde olmamak, Allah kelimesini, tekbir, tehlil, tesbih ve tahmid cümlelerini tekrarlamak demektir.²³³

Zikir, Allah'ı anmak için yapılan hamd, dua, şükür, ibadet ve övgü gibi davranışlar ve sözlerdir. Allah'ın (c.c) isimlerini ve belirli duaları, çeşitli şekil ve zamanda, belli miktarda söylemektir. Zikir, gaflet ve nisyandan kurtulmaktır. Gaflet isteyerek, nisyandan ise, istemeden ve unutarak zikri terk etmektir.²³⁴

Zikrin bir diğer manası, şanı yüce Allah'ı zikretmektir. Bunun hakikati de, O'nu tesbih etmek, O'na hamdetmek, O'nun şanını yücelten kelimeleri telaffuz etmek, Kur'an okumak, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e salât ve selamda bulunmak, gerek

²¹⁸ A'râf, 7/63.

²¹⁹ Yûsuf, 12/42.

²²⁰ Tâ-Hâ, 20/124.

²²¹ Nahl, 16/43.

²²² Zuhuf, 43/44.

²²³ Enbiyâ, 21/36.

²²⁴ Enfâl, 8/45.

²²⁵ Cum'a, 62/9.

²²⁶ Sâd, 38/32.

²²⁷ Tehnevî, a.g.e., c. I, s. 825.

²²⁸ Enbiyâ, 21/105.

²²⁹ Yûsuf, 12/104.

²³⁰ Sâffât, 37/3.

²³¹ Kalem, 68/52.

²³² Mâide, 5/13-14.

²³³ Mehmet, Canbulat, *Dini Kavramlar Sözlüğü, Zikir md.* DİB. Ankara, 2007, s. 715.

²³⁴ İbn Kayyim, Şemseddin Muhammed b. Ebibekir el-Cevziyye, *Medaricü's-Salikin (Tah. Rıdvan cami' Rıdvan)* II, Kahire, 2001, c. II, s. 152.

din, gerek dünya, gerekse ahiretle ilgili bütün ihtiyaçlarını O'ndan istemek ve peygamberimizin (s.a.v.) sığındığı her şeyden O'na sığınmaktır.²³⁵

Zikrin, yukarıda yapılan tariflerin dışında, tasavvufî anlamda birçok tarifi de yapılmıştır: Allah'ı anmak ve hatırlamak, O'nu unutmamak ve gaflet halinde olmamak. Allah kelimesini veya “La ilahe illallah” cümlesini söylemek²³⁶ ve tekrarlamaktır.²³⁷

Zikir, Kur'anî bir kavram olarak Allah'ı gerek kalben ve gerekse lisanen anmak demektir. Kur'an-ı Kerim'de buna işaret eden pek çok ayet vardır²³⁸. Zikirde yönelinen varlık yüceler yücesi olan Allah olduğundan bu aynı zamanda bir tesbih olmaktadır.

Zikir, Allah'ın yüceliğini dile getirmek ve manevi yetkinliğe ulaşmak amacıyla yapılır. Zikrin çoğulu ezkâr ve zükürdür. Zikir, aynı kökten gelen kelimelerle birlikte Kur'an'da üç yüze yakın yerde geçmektedir. Bu ayetlerde “Allah'ı zikir” emredilmiş,²³⁹ Allah'ı zikreden müminlerden övgüyle söz edilmiş ve kendileri için mağfiret ve büyük mükâfatlar bulunduğu müjdesi verilmiştir.²⁴⁰

Hz. Peygamber de zikrin en faziletlisinin lâ ilâhe illallah olduğunu²⁴¹ söyleyerek tevhit kelimesi ile zikirde bulunmanın önemine dikkat çekmiştir.

Zikir, dil, kalp, beden ile olmak üzere üç çeşittir. Dil ile zikir, Allah'ı güzel isimleri ile anmak, O'na hamdetmek, tesbihte bulunmak, dua etmek ve Kur'an okumaktır. Kalp ile zikir, Allah'ı gönülden çıkarmamaktır. Beden ile zikir ise, bütün organların Allah'ın emirlerine uyması ve yasaklarından kaçınması ile olur.²⁴²

²³⁵ Dungaj, Gezim, *Kur'an'da Tesbih Kavramı*, Yüksek lisans tezi, yayınlamamış, İst. 2006.

²³⁶ Birincisine lafza-i celâl, ikincisine kelime-i tevhid zikri veya tevhid zikri denir.

²³⁷ Süleyman, Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Marifet, 1995, s. 588.

²³⁸ Bakara, 2/152, Âl-i İmran, 3/191; A'râf, 7/205, Kehf, 18/23-24.

²³⁹ Bakara, 2/152.

²⁴⁰ Ahzâb, 33/35.

²⁴¹ İbn Mace, Edeb, 25.

²⁴² Canbulat, *a.g.e.*, s.716.

Zikir kelimesi, Kur'an-ı Kerim'deki müşterek manalı kelimelerden biridir²⁴³. Bu da şu demektir: Bazen bir, bazen birden çok manayı ifade eder. Birden çok manayı ifade ettiği zaman, bir mana daha öne çıkar. Zikir kelimesi de Kur'an-ı Kerimin birçok yerinde birden fazla mana ifade eder.

Zikir kavramının ifade ettiği manalardan birisi de, ya ibadet kavramının unsurlarından birkaçı, ya da ibadet kavramının ifade ettiği anlamının bizatihi kendisidir. Mesela: “*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alış verişi bırakın.*”²⁴⁴ ayetindeki “Allah'ın zikrine” ifadesinden maksat, ezanla başlayıp namazın bitmesiyle biten, Cuma günü öğle vaktinde ifa edilen ibadettir ki, bu ibadet, Cuma namazı, hutbe ve zikirlerden ibarettir.²⁴⁵

İbadeti ifade eden zikir kavramının biri de “*Allah'ın yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve alışverişin kendilerini, Allah'ı zikretmekten, namazı kılmaktan, zekât vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar.*”²⁴⁶ ayetteki, zikir kavramıdır. Bu ayetteki “zikir” den maksat “Allah'a ibadet ve itaattir.”²⁴⁷ İbn Abbas bu ayetin nüzul sebebi için diyor ki: Bu ayet, ezan okunduğunda, pazarda alışverişlerini bırakıp ibadete koşanlar hakkında nazil olmuştur.²⁴⁸

Kur'an-ı Kerim'de ibadeti ifade eden zikir kavramı yalnızca bu iki ayetten ibaret değildir. “*Kim, Rahman'ın Zikri'nden yüz çevirirse, biz onun başına bir şeytan sararız.*”²⁴⁹ ayetindeki, zikir kavramı da Kur'an'daki ibadet manasına gelen zikir kavramıdır. Çünkü ayetin manası “Kim Rahman olan Allah'ın ibadetinden yüz çevirirse.” anlamındadır.²⁵⁰

²⁴³ Kurtûbî, *a.g.e.*, c. I, s. 7.

²⁴⁴ Cuma, 62/9.

²⁴⁵ Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't Tefasir, Darü'l Kur'an-ı Kerim*, III, Beyrut, c. III, s. 381.

²⁴⁶ Nûr, 24/36-37.

²⁴⁷ Bkz. Beğavî, *a.g.e.*, c. VI, s. 51; Sabûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 341.

²⁴⁸ Beğavî, *a.g.e.*, c. VI, s. 51; Sabûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 341.

²⁴⁹ Zuhruf. 43/36.

²⁵⁰ Bkz. Sabûnî, *a.g.e.*, c. III, s. 157.

“Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah’ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”²⁵¹ ayetteki zikir de farz olan ibadetleri,²⁵² özellikle namaz, övgü, tesbih tahmid ve dua²⁵³ manasını ifade etmiştir.

1.4.3. Salât

Kur’an-ı Kerim’de ibadet manasını ifade eden kavramlardan biri de Salât kavramıdır.

1.4.3.1. Kelime Anlamı

Salât kelimesi, sad, lam ve üçüncü harfi mü’tel olan bir kökten²⁵⁴ gelen, mastar yerine kullanılan bir ism-i mastardır.²⁵⁵ Bu kökün mastarı tef’il kalıbındaki (تصليّة) lafzıdır. Ancak mastar yerine ism-i mastar olan (صلاة) kelimesi kullanılır.²⁵⁶ Çünkü صَلَّيْتُ صَلَاةً denildiği halde, صَلَّيْتُ صَلَّيَّةً, denilmez.²⁵⁷ Bu kelimenin mü’tel olan üçüncü harfin hangi harf olduğu hakkında tereddüt var ise de, çoğulu (صلوات) olması, üçüncü harfin vav olduğu görüşünü destekler mahiyettedir.

İbn Faris, bu kökün hakkında şöyle der: Bu kökün iki asıl anlamı vardır. Birisi ateş ve benzeri şeyleri, diğeri ise bir çeşit ibadeti ifade eder.²⁵⁸

²⁵¹ Münâfikûn, 63/9.

²⁵² Bkz. Sabûnî, *a.g.e.*, c. III, s. 387.

²⁵³ Bkz. Ebi Hayan, *a.g.e.*, c. VIII, s. 270; Sabûnî, *a.g.e.*, c. III, s. 387.

²⁵⁴ İbn Fâris, *a.g.e.*, c. III, s. 300.

²⁵⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. IV, s. 2490, Salât Md. Zebidî, *a.g.e.*, c. XXXVIII, s. 439.

²⁵⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. IV, s. 2490; Zebidî, *a.g.e.*, c. XXX *a.g.e.*, VIII, s. 439.

²⁵⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. IV, s. 2490; Zebidî, *a.g.e.*, c. XX *a.g.e.*, c., XVIII, s. 439.

²⁵⁸ İbn Fâris, *a.g.e.*, c. III, s. 300.

Birincisi Arapların, eğik olan değneği ateşe tutup doğrulttuğu zaman *صليت* *değneği ateşe tutup, doğrulttum* demelerinden alınmıştır. İkincisi de dua anlamındadır.²⁵⁹ Nitekim Hz. Peygamber bir hadislerinde şöyle buyuruyor:

إذا دعي احدكم الي طعام فليجب فإن كان مفطراً فليأكل وإن كان صائماً فليصل

“Sizden kim bir yemeğe davet edilirse, oruçlu değilse davete icap ederek yemeği yesin. Eğer oruçlu ise onlara (hayır ve bereketle) salât etsin.” Hişam, buradaki salât kelimesini dua manasına almıştır.²⁶⁰

Salât, dua²⁶¹ ve istiğfar anlamına gelir.²⁶² (صليت عليه) ‘Ona dua ettim, onu tezkiye ettim (onun için istiğfar ettim)’ demektir.²⁶³ Peygamber’e salât ve selâm dediğimiz zaman özellikle bunu anlarız.²⁶⁴

Salât’ın dua manasıyla ilgili olarak el-A’şa’nın şöyle dediği rivayet edilmiştir:

وقابلها الرّيح في دّٰها و صلي علي دّٰهاوارتسم²⁶⁵

“Rüzgâr sevgilinin küpünü devirmek istedi de adam onun küpü için dua etti (sallâ) ve tekbir getirdi.” Salât’ın sözlükteki asıl anlamının tazim olduğu da söylenmiştir. Malum ibadete ad olarak verilmesi, namazda Allah Teâlâ ya tazim ve takdisin olmasındadır.²⁶⁶

Ayrıca, uyluk, insan ve hayvanın sırtının ortası, peşinde gelmek veya yarışta ikinci olmak, kızartmak veya kızartarak yakmak anlamına gelen (صلي، الصلا، صلوا) kelimeler de bu kökten müştaktır.²⁶⁷

²⁵⁹ İbn Fâris, *a.g.e.*, c. III, s. 300.

²⁶⁰ Ebu Davûd, *Savm*, 74; Tirmizî, *Savm*, 64.

²⁶¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. IV, s. 2490.

²⁶² İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. IV, s. 2490, Zebidî, *a.g.e.*, c. XXXVIII, s. 439.

²⁶³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. IV, s. 2490.

²⁶⁴ Elmalılı, *a.g.e.*, c. I, s. 196.

²⁶⁵ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 293; Zebidî, *a.g.e.*, c. XXXVIII, s. 437.

²⁶⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. IV, s. 2490.

²⁶⁷ Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. IV, s. 2490.

1.4.3.2. Terim Anlamı

Salât kelimesinin terim anlamı hakkında alimler arasında farklılıklar vardır. Bu farklılığa işaret eden İbnu'l- A'râbî,(468/543 h.) konuyu şöyle açıklar: Salât kelimesi ile ilgili iki görüş ileri sürülmüştür:

Birincisi; salât kelimesi, mücmel bir kelimeydi. Bu görüşte olanlara göre salât kelimesi, Nebi (a.s) tarafından açıklanıncaya kadar bilinmiyordu.

İkincisi; salât kelimesi, âmm bir ifadedir. Sonuçta Hz. Peygamber Şer'i Şerif'teki malum (sünnet) fiiliyle bu kelimeyi tahsis etmiştir. İbnu'l-A'râbî bu iki görüşü aktardıktan sonra kendisinin ikinci görüşe katıldığını ifade etmektedir²⁶⁸.

Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinde Hz. Âdem, Nuh ve İbrahim'den sonra namazı terk eden nesillerin geleceği,²⁶⁹ Hz. Zekeriyya'nın namaz kıldığı,²⁷⁰ Hz. İsa'nın beşikteki mucizevî konuşmasında namaz vecibesine atıfta bulunduğu,²⁷¹ Hz. İbrahim'in yanısıra Lût, İshâk ve Ya'kûb'a namaz emrinin vahyedildiği,²⁷² Hz. İsmail'in ehline namazı emrettiği,²⁷³ Hz. Lokman'ın oğluna namazın hakkıyla kılmasını öğütlediği,²⁷⁴ Hz. İbrahim'in namazı yalnız Allah rızası için kıldığı²⁷⁵ ve kendisini ve neslini namazı dosdoğru kılan kullardan eylemesi için dua ettiği,²⁷⁶ Hz. Mûsa'ya Allah'ı anmak üzere namaz kılmasının emredildiği²⁷⁷ ifade edilmektedir.²⁷⁸

Bu ayetlerde anlaşıldığı gibi hemen hemen bütün peygamberlerin getirdiği dinlerde "salât" denilen bir ibadetin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu da İbn A'rabi'nin de katıldığı ikinci görüşü teyit etmektedir. Ancak geçmiş ümmetlerdeki salât ibadetinin şekli konusunda fazla bilgi mevcut olmamakla beraber Kur'an'ın

²⁶⁸ İbnu'l-A'rabi, Ebu Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkamu'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atta), Darü'l Kütübü'l İlmiye, Beyrut, c. I, s. 17.

²⁶⁹ Meryem, 19/59.

²⁷⁰ Al-i İmrân, 3/39.

²⁷¹ Meryem, 19/31.

²⁷² Enbiyâ, 21/73.

²⁷³ Meryem, 19/55.

²⁷⁴ Lokmân, 31/17.

²⁷⁵ En'âm, 6/162.

²⁷⁶ İbrâhim, 14/41.

²⁷⁷ Tâ-Hâ, 20/14.

²⁷⁸ M. Kamil, Yaşaroğlu, "Namaz" md. *DİA*. c. XXXII, s. 350.

bütününe bakıldığında bütün ilahi dinlerde hal, fiil ve kavil ile yapılan bir ibadetin olduğu anlaşılmaktadır. Bu konu bazı müfessirlerin salât kavramının tariflerinde de hissedilmektedir. Alûsî, salâtı “hal, fiil ve söz ile yapılan duadır” diye açıklamıştır.²⁷⁹

Muhammed Abduh, Âlûsî'nin tarifini daha da geliştirmiş ve şöyle açıklamıştır: Salât, kavlen veya fi'len ya da her ikisiyle Ma'buda muhtaç olduğunun açığına vurulmasıdır. “Salât duadır” cümlesinin anlamı da budur.²⁸⁰

Rağıb el-İsfehânî, bu konuyu daha açık bir şekilde ifade ederek şöyle demiştir: Salât, şekli şeriatlara göre değişik olsa da, aslı duadan müteşekkil olan, bütün şeriatların ayrılmaz bir ibadetidir. İbadete salât denilmesi de, küll olan ibadetin, cüz olan dua ile isimlendirilmesidir.²⁸¹

Bütün bu tariflerden anlaşılıyor ki, Kur'an-ı Kerim'deki salât kavramının manalarının biri'de ibadettir. Nitekim müşriklerin ibadetlerinden söz eden “*Onların, Kâ'be'nin yanındaki salâtları (İbadetleri) ıslık çalıp el çırpaktan ibarettir.*”²⁸² ayetinde ibadet mefhumu, salât kavramıyla anlatılmıştır.

Razi, İbn Abbas'ın “Bu ayet, müşriklerin el çırpma ve ıslıklarla Ka'be'yi örtüsüz tavaf etmelerini anlatıyor” sözünü değerlendirirken diyor ki: İbn Abbas'ın sözüne bakılırsa, müşrikler bu hareketleri ibadet olarak yapıyorlardı.²⁸³

İbn Kesir “*Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle, sıra sıra (kanat çırparak uçan) kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin? Her biri salâtını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir.*”²⁸⁴ ayetteki “*Her biri salâtını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir.*” cümlesini şüphesiz Allah, onların her birini Allah'ın ibadetine gideceği yol ve geçidine yönlendirmiştir²⁸⁵ şeklinde ifade ederek, salâtın ibadet

²⁷⁹ Âlûsî, *a.g.e.*, c. I, s. 116.

²⁸⁰ Abduh, *a.g.e.*, c. I, s. 128.

²⁸¹ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 285.

²⁸² Enfâl, 5/35.

²⁸³ Râzî, *a.g.e.*, c. XV, s. 165.

²⁸⁴ Nûr, 24/41.

²⁸⁵ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. X, s. 256.

anlamına geldiğine işaret etmiştir. Sabunî de aynı fikirdedir. Çünkü O da bu ayetin tefsirinde ayn cümleyi kullanmıştır.²⁸⁶

Bütün bu deliller gösteriyor ki, salât kavramı, İbn A'rabi'nin de dediği gibi, muhtaçlığın ve tezellülün açığa vurulması olan genel ibadeti ifade eden bir kavramdır. Daha sonra salât kelimesi, Hz. Peygamber (a.s)'ın malum fiilî sünneti ile özel şartlarla, niyet ve tekbirle başlayıp selamla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan özel ibadetle tahsis edilmiştir.²⁸⁷

1.4.4. Nüsük

Kur'an-ı Kerim'de ibadet anlamını ifade eden kavramlardan birisi de "Nüsük" kavramıdır.

1.4.4.1. Kelime Anlamı

Nüsük kelimesi, asıl itibari ile (ن-س-ك) kökünden müştak olmuştur. Bu kökün aslında ibadet ve Allah'a yakınlık anlamı vardır.²⁸⁸ Bu kökün müfred ismi olan "nüsük"ün çoğulu "nüsük" daha çok "ibadet, tâat ve Allah'a yaklaştıracak her şey" anlamına gelir.²⁸⁹

Bu kökün fiil'i olan (نَسَكَ), (نَسَكَ الثَّوْبَ) den gelmiştir. Yıkamak ve ıslatmak anlamına gelir.²⁹⁰

لا يَنْبِتُ الْمَرْعَى سَبَاخَ عَرَاوِرٍ وَلَوْ نَسَكَتِ الْمَاءُ سِتَّةَ أَشْهُرٍ

²⁸⁶ Sabunî, *a.g.e.*, c. II, s. 343.

²⁸⁷ Yaşaroğlu, "Namaz" *md. DİA*. c. XXXII, s. 350.

²⁸⁸ İbn Fâris, *a.g.e.*, c. V, s. 420.

²⁸⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. VI, s. 4412; Zebidî, *a.g.e.*, c. XXVII, s. 372.

²⁹⁰ Zebidî, *a.g.e.*, c. XXVII, s. 372.

*Tuzlu çorak araziye altı ay su ile yıkasan ıslatsan(sulasan)da bitki bitmez, şiiirinde de görüldüğü gibi “nüsike” kelimesi ıslatmak ve yıkamak anlamına gelmiştir*²⁹¹.

Bu kökten türevleri olan, (نسك السبخة) çorak araziye ıslah etti, güzelleştirdi; , (نسك الى طريقة جميلة) yoluna koydu, o yola devam etti; ينسكون البيت eve geldiler; ناسكة ناسكة yeni yağmur almış yeşillenmiş yer anlamlarında kullanılmıştır.”²⁹²

Araplar, hayvan gübresi ile gübrelenmiş veya ıslah edilmiş yere منسوكه ارض, tüyde çıkmış cildi parlak pürüzsüz at’a da فرس منسوكه derler.²⁹³ Aynı kökten gelen النسيك altın ve gümüş veya külçe gümüş anlamındadır.²⁹⁴

الناسك ise abid (ibadet eden) demektir. Sa’lebî diyor ki: Bu kelime, artık ve tortularından temizlenmiş külçe gümüş anlamına gelen النسيك den geliyor. Nasıl ki الناسك artık ve tortularından temizlenmiş ise abid de ibadet ederek nefsini saf ve temiz hale getirmiştir.²⁹⁵

Bütün bu “n-s-k” kökünden türenen değişik kalıplardaki kelimelerin tamamının anlamındaki ortak nokta, istenmeyen bir pozisyonda daha iyi bir pozisyona geçiş için kullanılmasıdır. Bu da nüsük ve ibadetin anlam birliği veya anlam yakınlığının göstergesidir. Çünkü ibadette, istenmeyen küfür, kibir ve tağuti halden rağbet edilen ubudiyet haline geçiştir.

1.4.4.2. Terim Anlamı

Âlimlerin, nüsük teriminin tarifleri, ifade tarzındaki farklılıktan başka, biri diğerinden ayrılmayacak kadar bir birlerine yakındır. Nüsük, ibadet, tâat ve Allah’a

²⁹¹ Zebidî, *a.g.e.*, c. XXVII, s. 372.

²⁹² Zebidî, *a.g.e.*, c. XXVII, s. 373.

²⁹³ Zebidî, *a.g.e.*, c. XXVII, s. 374.

²⁹⁴ Zebidî, *a.g.e.*, c. XXVII, s. 373-374.

²⁹⁵ Zebidî, *a.g.e.*, c. XXVII, s. 374.

yaklaştıracak ve ait olacak her Őey²⁹⁶ anlamına geldiği konusunda âlimler ittifak halindedirler. Kurtûbî, “nûsûk” Őeriatta ibadettir;²⁹⁷ Âlûsî, “nûsûk” aslı itibarı ile kulluk etmenin zirvesidir. Hac amelleri için kullanımı yaygındır;²⁹⁸ Muhammed Abduh, “nûsûk,” kulluk etmenin zirvesidir. Ancak genelde hac vazifeleri için kullanılmaktadır;²⁹⁹ Elmalılı da “nûsûk” “son derece taabüddür, kulluk göstermektir. Ancak hac ve kurban hakkında (kullanımı) yaygındır”³⁰⁰ diye tarif etmişlerdir.

Bu terim için en kapsamlı tarifi Râzî yapmıştır. Râzî, nûsûk’un asıl anlamının ibadet, Allah’a yaklaşmak ve Allah’ın razı olduğu her Şey demek olduğunu söylemiştir. Râzî, farklı amaçlarla kesilen hayvana nûsûk denilmediğini gerekçe göstererek, kurban kesilen hayvana nûsûk denilmesi ibadet olmasından dolaydır. O’nun için nûsûk’ü kurban kesimi ile sınırlandırılmasının yanlış olduğunu söylemiştir.³⁰¹

Nûsûk kelimesi ve tüevleri Kur’an-ı Kerimin 6 ayetinde 7 kere geçmektedir.³⁰² Bunlardan üçü hac ve kurban konusunun bütünlüğü içinde;³⁰³ biri de hac ile özdeşleşen Kâ’be ve Hz. İbrahim konusu bütününde;³⁰⁴ biri de müşriklerin hac kurbanı konusundaki itirazlarının reddi konusunda³⁰⁵ ve bir diğerı tevhit ve ibadet konusu³⁰⁶ bütünlüğü içinde geçmektedir. Bu da nûsûk kelimesinin kurban ibadeti ile özdeşleşmesine zemin hazırlamıştır.

Ancak Kur’an-ı Kerim’de geçen bu kelimelerin anlamları ne olursa olsun ibadet anlamıyla ilişkilidir. Bu ilişki de ya bu kelime bizzat ibadeti ifade eder ya da ibadetin bir kısmını ifade eder şeklindedir. “(Ey Muhammed)! *De ki: Şüphesiz benim namazım da, nûsûküm(diğer ibadetlerim) de, hayatım da, ölümüm de âlemlerin*

²⁹⁶Cevherî, *a.g.e.*, c. IV, s. 1612; İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. VI, s. 4412; İbn Fâris, *a.g.e.*, c. V, s. 420; İsfahânî, *a.g.e.*, s. 491; Firuzâbâdî, *a.g.e.*, c. IV, s. 311; Zebidî, *a.g.e.*, c. XXVII, s. 373.

²⁹⁷ Kurtûbî, *a.g.e.*, c. II, s. 399.

²⁹⁸ Âlûsî, *a.g.e.*, c. I, s. 365.

²⁹⁹ Abduh, *a.g.e.*, c. I, s. 471.

³⁰⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, c. I, s. 485-86.

³⁰¹ Râzî, *a.g.e.*, c. IV, s. 69.

³⁰² Bkz. Bakara, 2/128-196-200; En’âm, 6/162; Hac, 22/34.67.

³⁰³ Bakara, 2/196-200, Hac, 22/34.

³⁰⁴ Bakara, 2/128.

³⁰⁵ Hacc, 22/67.

³⁰⁶ En’âm, 6/162.

Rabbi Allah içindir.”³⁰⁷ ayetindeki ‘nüsük’, ibadet³⁰⁸ ve kurbet³⁰⁹ anlamını ifade eder.

Nüsük kelimesi ve türevlerinin ibadet anlamına geldiğine dair aşağıdaki ayet en güzel misal olarak gösterilebilir.

*“Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize menasikimizi (ibadet yerlerini ve ilkelerini) göster.”*³¹⁰

Müfessirler, bu ayetteki “menasik” kelimesine ibadet veya hac ibadeti ve bilgileri anlamını vermişlerdir.³¹¹ Râzî, bu kelimeye daha geniş bir anlam yükleyerek der ki: Bu kelime İbrahim’e (a.s.) yüklenen her şeyi içine almakta ve o zaman ayetin anlamı: “Bize, nasıl ve nerede ibadet edeceğimizi, Sana nelerle yaklaşacağımızı öğretilip göster ki, bir kölenin efendisine hizmet ettiği gibi hizmet edelim, şeklinde olur” demiştir.³¹²

Tefsir âlimleri, “*Menasikinizi (Hac ibadetinizi) bitirdiğinizde, artık (cahiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da daha kuvvetli bir anıyla Allah’ı anın.*” ayetteki قضيتم fiilinin anlamına dayanarak, ‘menasikinizi’ lafzının, hac ibadetinin tamamının anlamına geldiğini söylemişler.³¹³

1.4.5. Kunut

Kur’an-ı Kerim’de ibadet anlamını ifade eden kavramlardan birisi de kunut kavramıdır.

³⁰⁷ En’âm, 6/162.

³⁰⁸ Zemahşerî, *Tefsirül Keşşaf*, c. II, s. 419; Zeccac, *a.g.e.*, c. II, s. 311; Âlûsî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 70.

³⁰⁹ Zeccac, *a.g.e.*, c. II, s. 311.

³¹⁰ Bakara, 2/128.

³¹¹ Taberî *a.g.e.*, c. II, s. 556; Ebu’s- Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâni (ö.982/1574) *İrşad’l - Akli’s selim ilâ Mezâyâ’l- Kitabi’l Kerim*, Darü hayatü’t-Türasü’l Arabi, c. I, s. 161; Elmalıl, *a.g.e.*, c. I, s. 485.

³¹² Râzî, *a.g.e.*, c. IV, s. 69.

³¹³ Taberî, *a.g.e.*, c. III, s. 335; Râzî, *a.g.e.*, c. V. s. 199; Âlûsî, *a.g.e.*, c. II, s. 89; Sabûnî, *a.g.e.*, c. III, s. 130.

1.4.5.1. Kelime Anlamı

Kunut, dinde iyilik ve itâat'a delalet eden (ق-ن-ت) kökünden gelen bir mastardır. Aslı "itâat" olan bu kelime daha sonra din alanında doğru olan her şey için kunut kelimesi kullanılmıştır.³¹⁴ Kunut'un fiil'i olan (قنت) kelimesi, huşû duymak,³¹⁵ Allah'a karşı tevazu göstermek,³¹⁶ kulluğunu ve acziyetini kabul etmek,³¹⁷ ibadet etmek,³¹⁸ itaat etmek,³¹⁹ susmak,³²⁰ namazda kıyamı uzatmak,³²¹ namazda ayakta durmak,³²² namazda dua etmek,³²³ dua etmek,³²⁴ düşmana beddua etmek,³²⁵ kadının kocasına itaat etmesi,³²⁶ hacca devam etmek, cihadı uzatmak³²⁷ gibi anlamları ifade eder. İbn Haceri'l-Askalanî, kunut kelimesinin bu zengin anlam yelpazesini, ilaveli bir şekilde aşağıdaki beyitte bir araya getirmiştir.

“مزیداً علي عشر معاني المرضيه
لفظ القنوت اعدد معانيه تجد
دعاءً خشوعاً والعبادة طاعة
إقامتها إقراره بالعبوديه
سكوتٌ صلاةٌ والقيام وطوله
كذلك دوام الطاعة الرابع النيه
دوام لحجّ طول غزو تواضعٌ
إلي الله خذها ستقو ثمانيه”

İbn Haceri'l-Askalanî, kunut'un on dört anlama geldiğini belirtmiş ve bu anlamları, Dua, Huşu', İbadet, Taat, İtaat etmek, Ubûdiyeti ikrar etmek, Sükût,

³¹⁴ İbn Fâris, *a.g.e.*, c. V, s. 31.

³¹⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c.V, s. 3747; Zebidî, *a.g.e.*, c. V, s. 46-4.

³¹⁶ Firuzâbâdî, *a.g.e.*, c. I, s. 154; Zebidî, *a.g.e.*, c. V, s. 46-47.

³¹⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. V, s. 3747; Zebidî, *a.g.e.*, c. V, s. 46-47.

³¹⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. V, s. 3747; Zebidî, *a.g.e.*, c. V, s. 46-47.

³¹⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c.V, s. 3747; Firuzâbâdî, *a.g.e.*, c. I, s. 154; Zebidî, *a.g.e.*, c.V, s. 46-47.

³²⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c.V, s. 3747; Firuzâbâdî, *a.g.e.*, c. I, s. 154; Zebidî, *a.g.e.*, c.V, s. 46-47.

³²¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. V, s. 3747; Firuzâbâdî, *a.g.e.*, c. I, s. 154; Zebidî, *a.g.e.*, c.V, s. 46-47.

³²² İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. V, s. 3747; Firuzâbâdî, *a.g.e.*, c. I, s. 154; Zebidî, *a.g.e.*, c.V, s. 46-47.

³²³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. V, s. 3747.

³²⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. V, s. 3747; Firuzâbâdî, *a.g.e.*, c. I, s. 154; Zebidî, *a.g.e.*, c. V, s. 46-47.

³²⁵ Firuzâbâdî, *a.g.e.*, c. I, s. 154; Zebidî, *a.g.e.*, c. V, s. 46-47.

³²⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. V, s. 3747; Zebidî, *a.g.e.*, c. V, s. 46-47.

³²⁷ Firuzâbâdî, *a.g.e.*, c. I, s. 154; Zebidî, *a.g.e.*, c. V, s. 46-47.

³²⁸ Zebidî, *a.g.e.*, c. V, s. 47-48.

Namaz, Namazın kıyamı, Kıyamı uzatmak, İtaata ve Hacca devam etmek, Gazayı uzatmak ve Allah'a boyun eğmek şeklinde sıralamıştır.

Bu kökün ism-i faili olan (قانت) kelimesi ise, huşû duyan,³²⁹ itaat eden, itaate devam eden,³³⁰ namaz kılan, Allah'ı zikreden, âbid ve Allah'ın tüm emirlerine kaim³³¹ anlamlarını ifade etmektedir.

“Kunut”un hakikati ise, kıyam halinde Allah'a ibadet ve dua etmektir. Ancak başka tâat için kullanmak da uygundur. Fiziki olarak kıyamda değilse de niyet olarak kıyamdadır.³³²

1.4.5.2. Terim Anlamı

Kunut kelimesinin terim anlamı da sözlük anlamının çerçevesinde kullanılmıştır. İsfehânî bu terimi açıklarken, terimin kalbî yönüne dikkat çekmiş ve terime ibadetin özü olan niyet ciheti ile bakarak, “Kunut, tevazû göstererek itâat etme gerekliliğidir” diye tarif etmiştir. Kur'an-ı Kerim'deki, *وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ*,³³³ *كُلُّ لَهُ قَانِتُونَ*³³⁴ ayetlerin her biri de bu anlamla tefsir edilmiştir.³³⁵ Elmalılı, bu tarifi biraz daha genişletmiş ve şöyle demiştir: Kunut tâattır, kunut uzun süre ayakta durmaktır, kunut sessizce durmaktır, kunut, huşû ile kanatları indirmek ve organların hareketsizliğidir.³³⁶

Âlûsî, “kunut,” kendisine layık olanından başka hiçbir şeyle karıştırılmayacak bir vecihle tâati mükemmel ve tam bir şekilde yapmak olarak tarif edildiğini söyledikten sonra diyor ki: Bu tarifi Mücahit (ö 104/722)in “Kunut, kıyamı ve rükû'u

³²⁹ Zemahşerî, *Esasü' Belağa (Thk. Mahmud Basıl Uyun-s sud)* Darü'l kütüb'l ilmiye, Beyrut. c. II, s. 103.

³³⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. V, s. 3747; Zemahşerî, *Esasü' Belağa* c. II, s. 103.

³³¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. V, s. 3747.

³³² İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. V, s. 3747; Zeccac. *a.g.e.*, c., II, s. 320.

³³³ Bakara, 2/238.

³³⁴ Rûm, 30/26.

³³⁵ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 413.

³³⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, c. II, s. 423.

uzatmak, gözleri yere dikmek, tevazu göstermek, namazla ilgili olmayan şeyleri terk etmek, dünya işleri hususunda kendi kendine konuşmamaktır” şeklindeki sözleri de desteklemektedir.³³⁷

Kunut, bir fıkıh terimi olarak, tâatte bulunmak, dua etmek ve herhangi bir şerden kurtulmak, ya da hayrı elde etmek için³³⁸ namazda rükûdan önce veya sonra ayakta dua etmeyi ifade eder.³³⁹

Kur’an-ı Kerim’de on üç yerde geçen kunut kelimesinin türevleri,³⁴⁰ ibadet etmek, boyun eğmek, ibadet maksadıyla ayakta durmak, sükut etmek manalarında kullanılmıştır.³⁴¹ Bu on üç kelimeden yedisi lâfzen, beşi takdiren Allah’a isnat edilmeleri (Allah için kunut etmeleri), bu terimlerinin hepsinin faili (kunut edeni) mahlûk olması ve mahlûktan Allah’a olması, bu kelimenin Allah’la kul arasındaki bir olguya delalet ettiğini ifade eder. Kul ile Allah arasında ve kuldan Allah’a olan olgu ibadetten başka bir şey değildir.

Taberî, “*Ey Meryem! Rabbine kunut (ibadet) et; secdeye kapan, huzurunda eğilenlerle beraber sen de eğil.*”³⁴² ayetinin tefsirinde rukû ve secdenin huşû ve hudû anlamına geldiğini beyan ettikten sonra diyor ki: “Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Ey Meryem zamanındaki kadınlardan daha faziletli; pak ve seçkin kıldığı için, şükür etmek amacı ile Allah’a boyun eğenlerle beraber O’nun ibadet ve tâatine boyun eğerek ihlâslı bir şekilde Rabbin rızası için ibadet et.”³⁴³ Hasan-ı Basri de ayetteki (واقنتى) kelimesini “Rabbine ibadet et” şeklinde açıklamıştır.³⁴⁴

İbadet anlamını ifade eden kunut kelimelerden birisi de “(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa ahiret kaygısıyla ve Rabbinin rahmetine nâil olma

³³⁷ Âlûsî, *a.g.e.*, c. II, s. 157.

³³⁸ Muhsin, Koçak, *DİA. Kunut Md.* c. XXVI, s. 380.

³³⁹ İbrâhim, Paçacı, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 385.

³⁴⁰ Muhammed Fuat Abdalbaki, *Mü’cemü’l Müfehres*, Darü’l Hadis, Kahire, 1996, s. 661

³⁴¹ Paçacı, *a.g.e.*, s. 385.

³⁴² Âl-i İmran, 3/43.

³⁴³ Taberî, *a.g.e.*, c. V, s. 400.

³⁴⁴ Taberî, *a.g.e.*, c. V, s. 400; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. II, s. 61.

ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?³⁴⁵ âyetinde geçen ‘kunut’ kelimesidir.

Ebu’s Suûd’un bu âyeti, “Ey şirk koşan, sen mi iyisin yoksa itâat etmenin gereklerini yerine getiren ve ibadetin riyadan uzak ve kabule daha yakın olduğu gecenin bir saatinde, ibadet vazifesine devam eden mi?”³⁴⁶ şeklinde tefsir etmiştir. Bu da Ebu’s Suud’un ayette geçen “kunut” kelimesinin türevi olan (قانت) kelimesini “ibadet eden” anlamına geldiğini kabul ettiğine işarettir.

Âlûsî’nin, bu ayetin tefsirinde Ebu’s Suûd’un bu ibaresini alması, Âlûsî’nin da aynı görüşte olduğunun işaretidir.³⁴⁷ Sabunî de bu ayeti, “*Namazında secde ve kıyam ederek, gecenin bir vaktinde Rabbine ibadet eden muti’ bir abid, Allah’a şirk koşan (kul) gibi olur mu?*”³⁴⁸ diye tefsir ederek, kunut’u ibadet anlamında kabul etmiştir.

Aşağıda zikredeceğimiz ayetlerin ilişkisi, kunut ile ibadet ilişkisini güzel bir şekilde açıklamaktadır. “*Allah, çocuk edindi” dediler. O, bundan uzaktır. Hayır! Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah’ındır. Hepsi O’na kunut etmiştir.*³⁴⁹ *Göklerde ve yerde kim varsa yalnızca O’na aittir. Hepsi Ona kunut etmektedir (Hepsi O’na boyun eğmiştir).*”³⁵⁰

Bu iki ayetin ihtiva ettiği anlam Kur’an’ın başka bir ayetinde “*Göklerdeki ve yerdeki herkes Rahmana kul olarak (Ubûdiyetini haykırarak) gelecektir.*”³⁵¹ şeklinde ifade edilmiştir. İlk iki ayette kunut kelimesinin türevi olan (قانت) kelimesi ile ifade edilen, üçüncü ayette ibadet kelimesinin türevi olan (عبداً) kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu da iki kavramın birbirinin yerine kullanmasının işaretidir.

³⁴⁵ Zümer, 39/9.

³⁴⁶ Ebu’s- Suûd, *a.g.e.*, c. VII, s. 245.

³⁴⁷ Âlûsî, *a.g.e.*, c. XXIII, s. 247.

³⁴⁸ Sabûnî, *a.g.e.*, c. III, s. 72.

³⁴⁹ Bakara, 2/116.

³⁵⁰ Rûm, 30/26.

³⁵¹ Meryem, 19/93.

1.4.6. İslâm

Kur'an-ı Kerim'de ibadet anlamını ifade eden kavramlardan bir tanesi de İslam kavramıdır.

1.4.6.1. Kelime Anlamı

İslam kelimesi, beri olmak, beri oldu, sulh, barış, gizli ve açık beladan uzak olmak, teslim olmak, teslim etmek, boyun eğmek, itaat etmek, vermek, kurtuluşa ermek anlamlarına delalet eden (س - ل - م) kökünden müştak olan (اسلم) fiili nin if' al veznindeki mastarıdır.³⁵²

Bu kökten türemiş olan (السلام) kelimesi de, ayıp ve noksanlıklardan münezze anlamındaki Allah'ın isimlerdendir.³⁵³

İbn Faris diyor ki: Merdivene (السلم) denilmesinin sebebi, onunla inene selamet ümit edildiği içindir.³⁵⁴

İslam, boyun eğmenin tezahürü³⁵⁵, Allah'ın emirlerine teslim olmak olan, onun emirlerini kabul etmek ve itâatına boyun eğmek³⁵⁶ demek olan itâat ve bağlılıktır.³⁵⁷

³⁵² Cevherî, *a.g.e.*, c. V, s. 1951-53; İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. III, s. 2077-84; İbn Fâris, *a.g.e.*, c. III, s. 90; Zebidî, *a.g.e.*, c. XXXII, s. 370-80; Sinanoğlu, Mustafa, *DİA, selam md.* c. XXIII, s. 1.

³⁵³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. III, s. 2077.

³⁵⁴ İbn Fâris, *a.g.e.*, c. III, s. 90.

³⁵⁵ *Mü'cemü'l Vasit*, s. 446.

³⁵⁶ Ahmed Ferahidi, *a.g.e.*, c. VII, s. 265.

³⁵⁷ Tehanevî, *a.g.e.*, c. I, s. 178.

Rağıb el- İsfehanî, İslam kelimesinin tarifinde kelimenin kök anlamı olan güven ve emanet cephesinde bakarak şöyle tarif etmiştir: İslam, arkadaştan gelebilecek rahatsızlıktan emin olmak olan (السلم)'e girmek demektir.³⁵⁸

1.4.6.2. Terim Anlamı

İlim erbabları, İslam kelimesinin terim anlamına farklı yönlerden baktıklarından dolayı farklı şekilde tarif etmişlerdir. İbn Faris, Cevherî, İbn Manzûr ve Firuzâbâdî gibi bilginler, İslam terimine kulluk yönünde bakarak birbirine benzer şekilde tarif etmişler. Hepsinin tarifleri hemen hemen şu anlama gelir: İslam boyun eğip itaat ve şeriatî izhar etmek ve Resûlullah (s.a.v.)'ın getirdiklerine sarılmaktır ki, kanının dökülmesi ve istenmeyen şeyler bununla def edilir.³⁵⁹

Taberî, İslam terimini tevhid ve ibadet ciheti ile değerlendirerek şöyle tarif etmiştir: İslam hiç bir mahlûkatı Allah'ın ulûhiyet ve ibadetine ortak etmeden, ona karşı kibirsiz bir şekilde, emir ve nehiyelerinden dönmeksizin boyun eğerek itâat etmek; kalben ve lisanen O'na ibadet etmeyi ve tevazu göstermeyi ikrar etmektir.³⁶⁰

Taberî bu tarifi yaptıktan sonra, daha başka müfessirlerin de yaptığı gibi, Katade'nin İslam, Allah'ın var ve bir olduğuna şahitlik etmek; Allah katından gelmiş olan, Allah'ın bizatihî kurduğu, onunla resuller gönderdiği, dostlarını ona yönlendirdiği ve onunla karşılık verdiği dini, ikrar ve kabul etmektir³⁶¹ şeklindeki tarifini de tefsirinde zikretmiştir. Bu tariflerin tamamı Hz. Peygamberin hadislerine ve Kur'an'ın ayetlerine dayanmaktadır.

Tehzib'de ibadet ile İslam kavramlarının ilişkisi şöyle bir örnekle açıklanmıştır: “Falanca müslümandır” denildiğinde şu iki şey anlaşılır.

³⁵⁸ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 240.

³⁵⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2080.

³⁶⁰ Taberî, *a.g.e.*, c. V, s. 281.

³⁶¹ Taberî, *a.g.e.*, c. V, s. 281; Süyutî, Celaleddin, *ed-Dürü'l Mensur fi tefsiri bil me'sur (Tahkik Dr. Abdüllah b. Abdülmuhsin et-Türki)*, XVII, Kahire, 2003, c. III, s. 488; Beğavî, *a.g.e.*, c. III, s. 17.

1)Allah'ın emrine teslim olmuş kişi, 2) İbadetini sadece Allah'a has kılan kişi.³⁶² Bu da şu demektir: İslam, Allah'ın emrine teslim olarak, sadece O'na ibadet etmektir.

Hız. Peygamber İslam'ı şöyle tarif eder: Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucu tutmak, gücün yettiği takdirde Beytullah'a haccetmektir.³⁶³ Bu hadisle Hız. Peygamber, İslam'ın ferdî inanç, İbadet ve tevhit yönünü açıklamıştır.

Hız. Peygamber İslam'ın toplumsal, sosyal, ahlak ve muamelat yönünde de *"Müslüman, dilinden, elinden Müslümanların selamette kaldığı kimsedir."*³⁶⁴ hadisi ile açıklanmıştır.

Kur'an-ı Kerim de İslam terimine evrensel bir din olmanın ciheti ile dikkat çekmiştir.

*"Allah katında din İslam'dır."*³⁶⁵

*"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki (O din) ondan kabul edilmeyecek ve âhirette kaybedenlerden olacaktır."*³⁶⁶

*"(Nûh) Bana Müslümanlardan olmam emredildi."*³⁶⁷

*"Rabbi ona(İbrahim'e) Müslüman ol dediğinde, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum' demişti. İbrahim, bunu kendi oğullarına vasiyet etti. Yakub da öyle: 'Oğullarım! Allah, sizin için bu dini (İslam'ı) seçti. Siz de ancak Müslümanlar olarak ölün' dedi."*³⁶⁸

*"Mûsâ, 'Ey kavmim! Eğer siz gerçekten Allah'a iman etmişseniz, eğer müslüman olmuş kimseler iseniz, artık sadece ona tevekkül edin.' dedi."*³⁶⁹

³⁶² İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2080.

³⁶³ Müslim, iman, 1.

³⁶⁴ Buhârî, iman, 3; Tirmizî, İman, 12.

³⁶⁵ Al-i İmrân, 3/19.

³⁶⁶ Al-i İmrân, 3/85.

³⁶⁷ Yûnus, 10,72.

³⁶⁸ Bakara, 2/131-132.

³⁶⁹ Yûnus, 10/84.

“İsâ, onların inkârlarını sezince, ‘Allah yolunda yardımcılarım kim?’ dedi. Havariler, ‘Biziz Allah yolunun yardımcıları. Allah’a iman ettik. Şahit ol biz müslümanlardanız.’ dediler.”³⁷⁰

Bütün bu ayetler gösteriyor ki İslam, yalnız Hz. Muhammed’in getirdiği dinden ibaret değil, bütün peygamberlerin insanları tek Allah’a kulluk etmeye ve salih amel işlemeye davet etmelerinin özünde olan bir inanç sistemidir

Bu din, Hz. Peygamberle başlayan bir din değildir, bilakis *“Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslamı beğendim.”*³⁷¹ ayetinin de beyan ettiği gibi Hz. Peygamberle bu din kemale ermiş ve insanlığa aktarılma süreci tamamlanmıştır.

Kur’an-ı Kerim de İslam kelimesi, genelde bir din adı, tevhid, teslim olmak, inandığını dil ile ikrar etmek ve ibadetini ihlâslı yapmak anlamında kullanılmıştır.

“Rabbi ona(İbrahim’e) teslim ol dediğinde, ‘Âlemlerin Rabbine teslim oldum.’ demişti.

Razî, bu ayetin tefsirinde (اسلم) kelimesinin dört anlama gelmesine dikkat çekerek şöyle açıklamıştır.

- 1) Allahın emrine boyun eğmek ve Allah’tan yüz çevirmeyi terk etmek.
- 2) İbadetini şirkten temizleyerek Allah’a has kılmak.
- 3) İslam üzere dosdoğru olmak ve tevhit üzere sabit kalmak.
- 4) İman gönül işi, İslam ise azaların işidir.³⁷²

Razi, daha sonra da şu açıklamayı yapmıştır: İbrahim (a.s) gönlüyle Allah’ı bilirdi, fakat Allah (اسلم) emri ile İbrahim’i aza ve organlar ile de mükellef kıldı.³⁷³

³⁷⁰ Al-i İmrân, 3/52.

³⁷¹ Mâide, 5/3.

³⁷² Râzî a.g.e., c. IV, s. 79.

Razî'nin tefsirine göre burada (اسلم) kelimesi hangi anlamı ile alınırsa alınsın içinde ibadet anlamı vardır.

*“Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez O'na boyun eğmişken (tâat ve ibadet ederken) ve O'na döndürülüp götürülecekken onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?”*³⁷⁴

Taberî, bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “O'na yerde ve gökteki herkes boyun eğdi, öyle ise ibadet etmekle boyun eğdiler, rububiyete mahsus bir tevhit ile vahdaniyetini kabul ederek, ulûhiyet ve tevhidine ihlâsla bağlandılar.”³⁷⁵

“Her ümmet için Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini ansınlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık. İşte sizin ilahınız tek bir ilahtır. Şu halde yalnız O'na teslim olun.” ayetteki (فله اسلموا) cümlesi, müfessirler tarafından “Rabbinizin ibadetinde ihlâslı olarak hükmüne ve tâatine teslim olun”³⁷⁶ şeklinde tefsir edilmiştir.

1.4.7. Tesbih

Kur'an-i Kerim'de İbadet anlamını ifade eden kavramlardan bir tanesi de Tesbih kavramıdır.

1.4.7.1. Kelime Anlamı

“Tesbih” kelimesi, asıl iki anlamından biri bir çeşit ibadet, ikincisi de bir çeşit çaba olan (سَبَّحَ) fiilinin türetildiği (س ب ح) kökünü tef'îl veznindeki mastarıdır.³⁷⁷

³⁷³ Râzî *a.g.e.*, c. IV, s. 79.

³⁷⁴ Al-i İmrân, 3/83.

³⁷⁵ Taberî *a.g.e.*, c. V, s. 549.

³⁷⁶ İbn Kesir *a.g.e.*, c. X, s. 60; Râzî *a.g.e.*, c. XIII, s. 35; Sabûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 284.

³⁷⁷ İbn Fâris, *a.g.e.*, c. III, s. 125.

Bu kök, tef'îl vezninde kullanıldığında teksir (çoğaltma) ifade eder.³⁷⁸ Bu kökün birinci anlamı bir çeşit ibadet olan namazdır. Bu namazdan maksat nafîle namazlardır. Fıkıhçılar derler ki:

يجمع المسافر بين الصلاتين ولا يسبح بيهما

Misafir iki namazı cem eder aralarında tesbih edemez, yani aralarında nafîle namaz kılamaz. Buna göre Allah'ı tesbih etmek demek, Allah'ın her türlü noksanlıktan münezzehtir kabul etmek demektir ki, münezzehtir demek uzak ve beri olmaktır. Kökün ikinci anlamı ise suda yüzmek demektir.³⁷⁹ Bu kelime Arapçada çeşitli anlamlara geldiği görülmektedir.

Bu kökün bir türevi olan(السبح) kelimesi, Arapçada boş vakit, maişette tasarrufa gitmek,³⁸⁰ suda yada havada hızlı hareket etmek,³⁸¹ nehirde yüzmek,³⁸² atların koşması, hemen işe başlama, çalışmaya gitmede acele etmek³⁸³, deriden elbise³⁸⁴, uzaklaşmak çokça konuşmak, çukur kazmak³⁸⁵ ve yıldızların yörüngelerinde hareket etmesi³⁸⁶ gibi anlamlara gelmektedir.

“Subha السُّبْحَة” duâ ve nafîle namaz³⁸⁷ anlamına gelir. السُّبْحَة والمَسْبُوحَة kelimeleri işaret parmağı, sebûha kelimesi ise Haram Belde anlamındadır.³⁸⁸

“Süphanellah” lafzı, Allah'ı vasıflandırması doğru olmayan her türlü şeylerden tenzih etmektir. Zeccac (ö. 337/949), (سبحان) lafzının “Allah'ı tenzih ederim” demek olduğunu, Sibeveyhî(ö. 180/796), “süphanellah (سبحان الله) lafzının “beraetüllah براءة الله” lafzıyla aynı anlamda kullanıldığını, yani Allah'ı tenzih etmek anlamına geldiğini söylemiştir. Ayrıca Araplar hayret ifade etmek için (سبحان من كذا

³⁷⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, c., I, s. 302.

³⁷⁹ İbn Fâris, *a.g.e.*, c. III, s. 125.

³⁸⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 1914.

³⁸¹ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 221.

³⁸² İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 1914; Zebidî, *a.g.e.*, c. VI, s. 443.

³⁸³ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 221.

³⁸⁴ Zebidî, *a.g.e.*, c. VI, s. 449.

³⁸⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 1914; Zebidî, *a.g.e.*, c. VI, s. 449.

³⁸⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 221; İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 1914.

³⁸⁷ Zebidî, *a.g.e.*, c. VI, s. 449.

³⁸⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 1914.

sübhâne min keza) derler³⁸⁹. Yukarıda da ifade edildiği gibi “tesbih” kelimesi, ise “sebbeha”nın mastarı olup Allah’ı tenzih etmek anlamına gelmektedir. Bu kelimenin aslı, Allah’a ibadette hızlı hareket etmek olup, kötülükten uzaklaştırmak için kullanılmıştır. Tıpkı ib’ad kelimesinin kötülük yapmakta kullanıldığı gibi, tesbih kelimesi de iyilik yapmak için de kullanılmıştır. Bu, gerek kavli, gerek fiili ve gerekse niyetle alâkalı ibadetler hakkında umumî bir kelimedir³⁹⁰.

1.4.7.2. Terim Anlamı

Tesbih, terim olarak, Allah’ı imkân, hüdü³⁹¹ ve layık olmayan tüm noksanlıklarda beri kılmaktır. Bunun sonucu olarak tesbih Allah için eş, çocuk,³⁹² ortak ve (müşriklerin isnad ettiği) tüm rezillikleri nefiy (red) ve bütün zikir elfazları da ihtiva eder.³⁹³

Ebu Suûd’da, bu tanıma yakın bir tanımla tesbihi tanımlayarak şöyle demiştir: Allah’ı inanç, söz ve amel yönünde layık olmayan şeylerden tenzih ve uzaklaştırmaktır.³⁹⁴

Elmalılı da tesbihi, buna yakın bir tanımla şöyle tarif etmiştir: Tesbih, Allah Teâla’yi tenzih etmek, yani en kutsal Zatı inanç, söz ve amel açısından uygun olmayan her türlü lekeden arındırmak ve uzak tutmaktır³⁹⁵.

“Bir de cinleri Allah’a bir takım ortaklar yaptılar. Oysa onları O yarattı. Bilgisizce Allah’a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerde

³⁸⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 1914.

³⁹⁰ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 221.

³⁹¹ Cürçânî, *a.g.e.*, s. 58.

³⁹² İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 1914.

³⁹³ İbn Hacer, Ahmed b. Ali, el eskalani, *Fethü'l Bari (Tah. Abdulkadir ş-Şeybeti el hamde)* Riyad, 2001, c. 11, s. 210.

³⁹⁴ Âlûsî, *a.g.e.*, c. I, s. 83.

³⁹⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, c. I, s. 302.

münezzeş, uzak ve yücedir.”³⁹⁶ Bu ve benzeri, ayetler³⁹⁷ tesbih teriminin ne manaya geldiği bakımından yol gösterici mahiyettedir.

Tesbih terimi, Hz. peygamber (a.s) tarafından az sayıdaki tefsiri yapılan terimler arasında yer almaktadır. Meşhur aşere-i mübeşşereden olan Talha b. Übeydullah diyor ki: Hz. Resülullah’a “Süphanellah” kelimesinin tefsirini sorduğumda, bana şöyle demişti. “O (süphanellah), Allah’ı (c.c.) hoş olmayan, istenmeyen şeylerden beri olduğunu (kabul etmektir)”³⁹⁸

Buna göre tesbih, inançla, sözle ve amelle Allah’ı zatında, isminde, sıfatında, akval ve e’alında layık olmayandan arındırmak ve beri kılmaktır.

Kur’an-ı Kerim’de tesbih terimi birkaç anlam ifade eder. Bu anlamlardan biri de ibadet anlamıdır. Tesbih, ibadet anlamında kullanıldığı zaman bundan maksat ya teabbüd, ya da müabbedü bihi (kendisiyle ibadet edilen) dir.

İbadetten maksat teabbüddür ki, O da tazim ve muhabbet için bir mabuda boyun eğmektir. Bu da bir şeyden müktezasını (lazımgeleni) irade etmektir. Allah’ı tazim ve tenzih etmek olan tesbihin müktezası Allah’ı sevmek ve boyun eğmektir.

İbadetten maksat olan, müabbedü bihi (kendisiyle ibadet edilen)dir. Bu da O kendisiyle Allah’a ibadet edilen inanç, söz ve fiillerdir. Bu ise cüzden küll irade etmektir. Çünkü tesbih ibadetin bir cüz’üdür.

Kur’an-ı Kerim’de ibadet anlamını ifade eden tesbih kavramlarından biri de (Melekler derler ki:) “Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır”. “Şüphesiz biz (orada) saf duranlarız,” “Şüphesiz biz (Allah’ı)tesbih(ile ibadet) edip yücelteniz.”³⁹⁹ ayetinde geçen tesbih kavramıdır.

³⁹⁶ En’âm, 6/100.

³⁹⁷ Bkz.Bakara, 2/116; Nisâ,4/171; Tevbe,9/31; Yûnus, 10/18-76; Nehl, 16/56-57; İsrâ, 17/42-47; Enbiyâ, 21/22-26; Mü’minûn, 23/91; Sâffât,37/158-159; Zümer, 39/4; Tur, 52/43; Haşr,54/7-8.

³⁹⁸ el- Hakım, İmam hafız Ebi Abdullah en-Nisâburi, *el-Müstedrek ala’s Sahiheyn*. Kitabü ‘d- Dua ve ‘t-Tekbir ve’t-Tehlil ve’t-Tesbih ve’z-Zikir, Hadis No 1900.

³⁹⁹ Sâffât, 37/165-166.

Râzî, bu ayetin tefsirinde, Cumhur'un "Melekler, 'onlar Allah'ın çocuklarıdır" sözünü boşa çıkarmak için, tesbih ve namaz için saf tutup kendi kulluklarını mübalağalı bir şekilde anlatmışlar." görüşünü aktararak, ayetteki tesbih kelimesinin ibadet anlamına işaret etmiştir.⁴⁰⁰

"Eğer o, Allah'ı tesbih(ibadet)edip yüceltenlerden olmasaydı, mutlaka insanların diriltileceği güne kadar balığın karnında kalırdı."⁴⁰¹ Vehb b. münebbih bu ayette geçen tesbih kelimesinin türevi olan (مَسْبُوحٌ) kelimesini ibadet eden anlamına gelen abid kelimesi ile tefsir etmiştir.⁴⁰²

1.4.8. İnabe

Kur'an-ı Kerim'de Allah'a ibadet, itâat ve yönelişi ifade etmek üzere kullanılan kavramların birisi de "İNABE" kavramıdır.

1.4.8.1. Kelime Anlamı

İNABE, sözlükte kişinin bela ve musibet gibi şeylere düşürülmesi manasındaki "ن-و-ب" kökünden türemiş if'âl babında bir masdardır.⁴⁰³ Bu kökten gelen "nâbe" fiilinin sözlükte; bir yere geri dönmek,⁴⁰⁴ başına bir iş gelmek, musibete uğramak, tekrar tekrar dönmek gibi anlamları vardır.⁴⁰⁵ İf'âl babındaki "enâbe" de aynı anlamlardadır.⁴⁰⁶ "Nâbe" fiili, "an" harf-i cerriyle kullanıldığında birinin yerine geçmek demektir.⁴⁰⁷ Dilimizde kullanılan nöbet kelimesi de buradan gelmektedir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁰ Râzî, *a.g.e.*, c. XVI, s. 171.

⁴⁰¹ Sâffât, 37/143-144.

⁴⁰² Beğavî, *a.g.e.*, c. V, s. 60.

⁴⁰³ İbn Manzûr *a.g.e.*, s. 4570; İbn Fâris, c. IV, s. 367.

⁴⁰⁴ İbn Fâris, *a.g.e.*, c. IV, s. 367.

⁴⁰⁵ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 508.

⁴⁰⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4570

⁴⁰⁷ Cevherî, *a.g.e.*, c. I, s. 229; İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4570; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 179;

⁴⁰⁸ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul, 1305, c. I, s. 516.

İnfîâl babındaki “intâbe” birine tekrar tekrar yönelerek gelmek,⁴⁰⁹ mufâale babındaki “nâvebe” ise, herhangi bir konuda nöbetleşmek⁴¹⁰ ve birinin peşinden gelmek demektir.⁴¹¹

Kelimenin kökündeki dönüş anlamından hareketle türeyen kelimelerden, “nâibe,” fiilin yukarıda zikredilen anlamlarıyla alakalı olarak insanın başına gelen önemli hâdise⁴¹² ya da musibet⁴¹³ anlamındadır. İnsana her gün nöbetler halinde gelmesinden ötürü hummâ hastalığına da “nâibe” denilmiştir.⁴¹⁴ Aynı şekilde, gezip dolaşıp tekrar mekânına dönmesinden dolayı arıya “nûb” da denilmiştir.⁴¹⁵

Yine aynı kökten gelen “nevb” ve “nevbe” kelimelerinin kuvvet, yakınlık, fırsat, devlet, bir gün bir gecelik mesafe ve insan topluluğu gibi anlamları vardır.⁴¹⁶

İnâbenin ism-i faili olan “münîb” kelimesi inabede bulunan kimse için kullanıldığı gibi, güzel yağışlı bol yağmur ile havası ve suyu hoş olan bahar mevsimine de münîb denilmiştir.⁴¹⁷

Kur’anî bir terim olarak “nâbe” fiilinin ifade ettiği anlamlar, sözlüklerde “nâbe ilallahî” şeklinde, fiilin Allah’a bağlanarak kullanımı ile ilgili olarak aktarılmıştır. Bu ifadeye, itaate dönmek⁴¹⁸ ya da itaatten ayrılmamak,⁴¹⁹ yönelmek ve tevbe etmek⁴²⁰ ya da tevbe ederek Allah’a dönmek⁴²¹ gibi anlamlar verilmiştir.

Âsım Efendi (ö.1235/1819)’nin Kâmûs Tercemesi’nde bu ifade, “tevbe etmek ve Hak Teâlâ’nın dergâhına rucû ve teveccüh ile itaat ve ibadette bulunmak”

⁴⁰⁹ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 827; İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4570.

⁴¹⁰ Zemahserî, *Esâsü’l-Belâga*, c. II, s. 307.

⁴¹¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4570; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 179;

⁴¹² İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4570.

⁴¹³ Cevherî, *a.g.e.*, c. I, s. 229.

⁴¹⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4570.

⁴¹⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4570; İbn Fâris, *a.g.e.*, c. V, s. 367; İsfehânî, *a.g.e.*, s. 827;

⁴¹⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4570; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 179;

⁴¹⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4570; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 179;

⁴¹⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4570.

⁴¹⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4570; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 179.

⁴²⁰ Cevherî, *a.g.e.*, c. I, s. 229; İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4570.

⁴²¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4570.

şeklinde manalandırılmıştır.⁴²² Fiilin “enâbe ilallâhi” şeklindeki kullanımı da aynı anlamlardadır. Lisânü'l-Arab ve Tâcü'l-Arûs'ta fiilin “nâbe ilallahi” şeklindeki kullanımının, itaatten ayrılmamak, “enâbe ilallahi” şeklindeki kullanımının ise, tevbe etmek ve dönmek anlamında olduğu nakledilmiştir.⁴²³ Kur'an'da fiilin if'al babındaki hali kullanılmıştır.

1.4.8.2. Terim Anlamı

İnabe, terim olarak da sözlük anlamına yakın bir anlamla açıklanmıştır. Rağib el- İsfehânî (ö. 502/1108)'nin Müfredat'ında inabe kavramını, “tevbe, ihlâs ve salih amellerle Allah'a dönmek” olarak tanımlamıştır.⁴²⁴ Cürcanî ise, inabe kavramının kalbi, şüphe karanlıklarından söküp çıkararak; her şeyi bırakıp her şeyin kendisinin olana yönelerek gafletten zikre, vahşetten ünse dönmektir diye tarif etmiştir.⁴²⁵ Bu da inabe kavramının ihlâs'la irtibatlı olup, her şeyden uzaklaşıp tamamen Allah'a yönelmeye, Allah'ı anmaya ve O'nunla ünsiyet kurmaya dönüş olduğu anlamındadır.

İnabe kavramı, Kur'an-ı Kerim'deki geniş anlamlı kavramlardan biridir. Anlamı bir tek tarif ile anlaşılmayacak geniş bir kavramdır. Bu konuyu dikkate alan Tehânevî (ö. 1158/1745) Keşşafü Istilâhâtî'l-Fünûn adlı eserinin inabe ile ilgili maddesinde, inabe kavramı ile ilgili birden fazla tarifini şöyle aktarmıştır. Tevbe ma'siyet olan zahiri fiillerden dönmek, inabe ise sadece Allah ile kul arasındaki batınî fiillerden dönmektir. İnabe, günahtan ısrarı terk, istiğfara devam etmektir; inabe bütün ef'al ve ahvalda ihlâslı olmaktır; inabe nefis, kalb ve ruh ile halktan Hakk'a, masivadan Allah'a, günahtan hasenata dönmektir. Nefsin inabesi Allahın hizmeti ile meşgul olmaktır. Kalbin inabesi, masivayı kalpten atmaktır. Ruh'un

⁴²² Âsım Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 516.

⁴²³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4570.

⁴²⁴ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 827

⁴²⁵ Cürcânî. *a.g.e.*, s. 60.

inabesi ise, başkasını zikretmeden Allah'ın zikrine devam etmektir.⁴²⁶ Bu da inabe ile ibadetin ortak yanıdır. Çünkü ibadette kalb, beden ve ruh ile yapılır.

Bu ve benzeri tariflerden de anlaşılacağı gibi inabede esas olan, kulun her şeyden yüz çevirip, samimiyetle Allah'a dönmesi ve O'nda karar kılmasıdır. Öyleyse inabe, gönlünden Allah'ın dışındaki her şeyi çıkararak tamamıyla Hakk'a yönelmek, ihlâs ve samimiyetle O'na kulluk ederek bu yönelişini sürekli kılmaktır.

İnabe ve ibadet kavramlarının ortak tarafı bununla sınırlı değildir. İbn Kayyim el-Cevzî (ö. 751/1350) inabe ve ibadet kavramlarının tanımında her ikisini de iki sınıfa ayırarak şöyle der: İnabe, mahiyeti itibariyle, Kur'an-ı Kerim'de iki anlamda kullanılmıştır: "Birincisi rububiyet inabesidir. Mümin, kâfir, salih, fâcir bütün insanların ilâhî rubûbiyete yönelip boyun eğmesi anlamındadır. Başlı daralan herkes o anda böyle bir inabede bulunur"⁴²⁷

Kur'an'da insanın bu yönüne şöyle değinilir: "*İnsanların başına bir sıkıntı gelince, Rablerine yönelerek (münîbine) O'na yalvarırlar. Sonra Allah Teâlâ katından onlara bir rahmet tattırınca bakarsınız ki onlardan bir grup yine Rablerine ortak koşuyorlar.*"⁴²⁸ Ayetten anlaşıldığı üzere insanlar inançları ne olursa olsun zor durumda kaldıklarında gerçek Rablerine yönelmektedirler.

"İnabenin ikinci türü ise, ubudiyet ve muhabbet ile Allah'ın ulûhiyetine yönelişi ifade eder. Bu tür inabe Allah'ın muhabbetini, O'na boyun eğmeyi ve yalnız O'na yönelip kalben O'nun dışında her şeyden yüz çevirmeyi gerektirir ki bu, Hak dostlarının inabesidir."⁴²⁹

Kur'an'ın beyanına göre, bu kimseler gönülden iman edip Allah'ı zikreden ve salih ameller işleyen kimselerdir: "*De ki, Allah dilediğini saptırır. Kendisine yöneleni (men enâbe) de hidâyete erdirir. Onlar iman edenlerdir ve gönülleri*

⁴²⁶ Tehânevî *a.g.e.*, c. I, s. 273-274.

⁴²⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medârici's-Sâlikîn* c. I, s. 228.

⁴²⁸ Rûm, 30/33.

⁴²⁹ İbn Kayyim *Medârici's-Sâlikîn*, c. I, s. 88.

Allah'ın zikri ile huzura erenlerdir. Dikkat edin kalbler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."⁴³⁰

Rağıb el İsfehânî de ibadet için de şöyle der: Kur'an-ı Kerim'deki ibadet iki çeşittir. Birincisi, yerde ve gökteki bütün varlıkların ibadetidir. Bu ibadeti, salih, günahkâr, kâfir ve mü'min olan herkes yerine getirmektedir: Bu ibadet zorunlu ibadettir. Kur'an-ı Kerim bu konuya şöyle değinir: "*Hâlbuki Rahman'a bir çocuk olarak gelecektir.*"⁴³¹ "*Göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez kendileri ve gölgeleri de sabah akşam Allah'a boyun eğler (ibadet ederler).*"⁴³²

İbadetin ikinci türü ise akıl sahibi olanlar için emredilen ve Allah'ın dostlarının ihtiyari olarak yerine getirdikleri ibadetidir. Bu ibadette zorlama değil, itâat, sevgi ve emirlere uyma vardır.⁴³³ Kur'an-ı Kerimdeki ibadet kavramı genelde bu manada kullanılmış ve örnekleri de çoktur. Ancak biz iki örnekle yetineceğiz. "*Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız.*"⁴³⁴ "*Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şey ortak koşmayın.*"⁴³⁵

Müfessirler de inabe'yi açıklarken, onu sadece duygusal ve zihinsel boyutla sınırlamamış, ibadet ve itaati da içine alacak şekilde ele almışlar. Neredeyse inabe'nin geçtiği çoğu ayetin yorumunda Allah'a ibadet ve itaate yönelmekten söz etmişlerdir.

"*Tâğût'tan, ona kulluk etmekten kaçınan ve içtenlikle Allah'a yönelenler (edenler) için müjde vardır. O hâlde kullarımı müjdele!*"⁴³⁶ "*Azap size gelmeden önce Rabbinize (ibadet ederek) yönelin ve O'na teslim olun. Sonra size yardım edilmez.*"⁴³⁷ Birçok müfessir bu ayetlerdeki inabe kavramının türevlerini, Allah'a ibadet olarak tefsir edilmiştir.

⁴³⁰ Ra'd, 13/27-28.

⁴³¹ Meryem, 19/92-93.

⁴³² Ra'd, 13/15.

⁴³³ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 319.

⁴³⁴ Bakara, 2/21.

⁴³⁵ Nisâ, 4/36.

⁴³⁶ Zümer, 39/17.

⁴³⁷ Zümer, 39/54.

Mesela İbn Kesir, birinci ayetin tefsirinde ayetin kapsamından söz ederken: Bu müjde, putlara ibadet etmekten imtina edip Allah'ın ibadetine yönelen herkesi kapsamaktadır diye yorumlayarak,⁴³⁸ inabenin ibadet anlamına geldiğini işaret etmiştir. Razi de aynı görüştedir. Zira Razi ayetin tefsirinde şöyle demiştir: *وَأَتَابُوا إِلَى اللَّهِ* demek, toptan Allah'ın ibadetine yönelmek demektir.⁴³⁹ Beğavî ise, *وَأَتَابُوا إِلَى اللَّهِ* demek, Tağut'a ibadet etmekten Allah'ın ibadetine dönün diye yorumlayarak, inabenin ibadet anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁰

Taberî ise ikinci ayetin tefsirinde ve “*O, size ayetlerini gösteren, sizin için gökten bir rızık indirendir. Ancak O'na yönelen (ibadet eden) düşünüp ibret alır.*”⁴⁴¹ ayetinin tefsirinde inabeyi “Allah'ın itaatine dönmek”⁴⁴² olarak açıklayarak, inabe kavramının içinde ibadet anlamı olduğunu söyleyen müfessirlerin içinde yer almıştır.

⁴³⁸ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XXII, s. 119.

⁴³⁹ Râzî, *a.g.e.*, c. XXVI, s. 259.

⁴⁴⁰ Beğavî, *a.g.e.*, c. VII, s. 112.

⁴⁴¹ Mü'min, 40/13.

⁴⁴² Taberî. *a.g.e.*, c. XX, s. 231- 294.

İKİNCİ BÖLÜM
İBADETİN KUR'ANÎ BOYUTU

2. KUR'AN'DA İBADET

Allah'a isteyerek ve severek boyun eğmeyi ve itaat etmeyi ifade eden ibadet, Kur'an'da her şeyden önce Allah'ın bir emri olarak yer almaktadır. Nitekim Allah, *"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız."*⁴⁴³ ayeti ile kullarına gerçek mümin olabilmeleri ve Allah'ın azabından korunmaları için Allah'a ibadet etmelerini emrederek uyarıda bulunmuştur. Başta peygamberimiz⁴⁴⁴ ve diğer peygamberler⁴⁴⁵ olmak üzere kullarından kendisine hiç bir şeyi ortak koşmadan ibadet etmelerini istemiş⁴⁴⁶ ve doğru yolun da bu olduğu konusunda da kullarını uyarmıştır.⁴⁴⁷

Yine Allah, *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."*⁴⁴⁸ diyerek insanların yaratılış gayesinin ibadet olduğunu bildirmiştir. Allah, İbadet ederek kendisine yönelenlere de müjde vermiş,⁴⁴⁹ kendisine ibadet etmeyi kibirlerine yedirmeyenlerin de aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerini bildirmiştir.⁴⁵⁰

İbadet, Kur'an-ı Kerim'in üç temel amaç konuları arasında yer almıştır. Bu temel amaç konular itikat, ahlak ve amel (ibadet) konularıdır.⁴⁵¹ Bu da ibadetin, Kur'an-ı Kerim'in nüzul gayelerinden biri olduğunu göstermektedir.

*"Biz bu kitabı sana gerçeğin bilgisi olarak indirdik; öyleyse, içten bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah'a ibadet et."*⁴⁵² ayetinden de anlaşıldığı gibi, ibadet etmek Kur'an'ın indiriliş gayelerinin arasında yer almaktadır.

⁴⁴³ Bakara, 2/21.

⁴⁴⁴ Zümer, 39/2.

⁴⁴⁵ Enbiyâ, 21/25.

⁴⁴⁶ Nisâ, 4/36.

⁴⁴⁷ Yâsîn, 36/61.

⁴⁴⁸ Zâriyât, 51/56.

⁴⁴⁹ Zümer, 39/17.

⁴⁵⁰ Mü'min, 40/60.

⁴⁵¹ Muhsin, Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, MÜİFV yayınları, 2010, İstanbul, s. 21.

⁴⁵² Zümer, 39/2.

“Allah’a ibadet edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlar (kõle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın...”⁴⁵³

“şüphe yok ki ben Allah’ım benden başka hiçbir ilah yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.”⁴⁵⁴

“Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabbinize ibadet edin, iyi işler yapın ki kurtuluşa eresiniz.”⁴⁵⁵

Yukarıda zikredilen ayetlerde görüldüğü gibi Allah’a ibadet etmek Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın emrettiğı konular arasında yer almaktadır. İbadet etmenin Allah’ın emri olduğı konusunda ayet sayısı bu üç ayetle sınırlı değildir.

2.1. KUR’AN’IN İBADETE VERDİĞİ ÖNEM

Kur’an-ı Kerim’in önem verdiğı konuların başında ibadet gelir. Kur’an ibadetin önemine birkaç yönüyle dikkat çekmektedir. Bunlardan biri Yüce Allah’ın İki elimle yarattım⁴⁵⁶ ve ruhumdan üfledim⁴⁵⁷ dediğı, en güzel biçim verdiğı,⁴⁵⁸ yeryüzüne halife yaptığı,⁴⁵⁹ kendisine çok ikramda bulunup yarattıkların çoğundan üstün kıldığı,⁴⁶⁰ göklerde ve yerde ne varsa hepsini hizmetine sunduğı,⁴⁶¹ sayamayacağı kadar nimet verdiğı⁴⁶² ve yeryüzündeki her şeyi onun için yarattığı⁴⁶³ insanı, sadece ve sadece ibadet için yaratmış⁴⁶⁴ olduğunu bildirmesidir.

⁴⁵³ Nisâ, 4/36.

⁴⁵⁴ Tâ-Hâ, 20/14.

⁴⁵⁵ Hac, 22/92.

⁴⁵⁶ Sâd, 38/75.

⁴⁵⁷ Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

⁴⁵⁸ Tîn, 95/4; Mü’min, 40/64; Teğabün, 64/3.

⁴⁵⁹ Bakara, 20/30.

⁴⁶⁰ İsrâ, 17/70.

⁴⁶¹ Câsiye, 45/13.

⁴⁶² İbrâhim, 14/34.

“O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”⁴⁶⁵

“Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”⁴⁶⁶

Taberî, birinci ayetin tefsirinde, “Allah yeryüzündeki her şeyi insanlar için yarattığını bildirmiştir.” dedikten sonra şöyle devam eder: “Çünkü dünyada ne varsa ya insanın dini için ya da dünyası için faydalıdır. Dini için faydalıdır çünkü yeryüzündeki her şey Allah’ın vahdaniyetine delalettir. Dünyası için faydalıdır çünkü yeryüzündeki her şey ya geçim vasıtası ya da itaat etmeye veya farzların edasının vasıtasıdır.”⁴⁶⁷

Razi’de bu ayetin tefsirini aynı şekilde yorumlamış ve şöyle demiştir: “Yeryüzünde ne varsa ya dünyevî ya da dinî faydamızdır. Dünyevî faydamızdır. Çünkü bedenimizin ihtiyacını ve ibadet etmedeki dayanıklılığımızın kaynağıdır. Dinî faydamızdır. Çünkü bu eşyalar (bir yaratıcının) var olduğunun delili ve ibret almamıza yardımcı olurlar.”⁴⁶⁸

Yukarıda zikredilen ayetlerin sebep sonuç ilişkilerden anlaşılıyor ki, yerde ve gökte ne varsa hepsi insan için, insan ise ibadet için yaratılmıştır. Birinci ayet, kâinatın tüm mevcudiyeti insan için yaratıldığını ifade etmiştir. İkinci ayette ise insanın yaradılış gayesinin ibadet olduğunu ifade edilmiştir. Bu da kâinatın sadece ibadet için yaratıldığının ifadesidir. Yaradılışı yönüyle ibadetin ehemmiyet ve öneminin işaretidir.

Bu iki ayetin münasebetini Bediüzzaman, “Ve keza, insanın Hâlık’ı yanında mevkii pek büyük olduğu içindir ki; âlem-i dünyayı kendisi için değil, beşer için; beşeri de ibadeti için halk etmiştir” şeklinde beyan etmiştir.⁴⁶⁹

⁴⁶³ Bakara, 2/29.

⁴⁶⁴ Zâriyât, 51/56.

⁴⁶⁵ Bakara, 2/29.

⁴⁶⁶ Zâriyât, 51/56.

⁴⁶⁷ Taberî, a.g.e., c. I, s. 453.

⁴⁶⁸ Râzî, a.g.e., c. II, s. 168.

⁴⁶⁹ Bediüzzaman, Said Nürsî, İşaratü’l İcaz, s. 205.

*“Yemin olsun ki, biz her ümmete, ‘Allah’a ibadet edin, tağut(a ibadet etmek)ten kaçının’ diye peygamber gönderdik...”*⁴⁷⁰

*(Ey peygamber!) “Senden önce hiçbir peygamber görmedik ki ona, ‘Benden başka ilah yoktur, bana ibadet edin,’ diye vahy etmiş olmayalım.”*⁴⁷¹

Bu ayetlerden de anlaşıldığı gibi Yüce Allah, ilk insandan itibaren bütün ümmetlere peygamber gönderip bütün insanları ibadet etmeye çağırmiş ve “Allah’a ibadet edin,” diye emretmiştir.

Kur’an-ı Kerim, Nuh,⁴⁷² Hûd,⁴⁷³ Salih,⁴⁷⁴ Şuayb,⁴⁷⁵ İbrahim,⁴⁷⁶ İsa⁴⁷⁷ (a.s) ve bütün peygamberler⁴⁷⁸ kavimlerine “Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmadan ibadet edin,” diye çağrı yaptıklarını ve insanları, yaratılış gayeleri olan Allah’a ibadet’e davet ettiklerini bildirmişlerdir. Bu da, ibadet ve tevhidin birlikteliğine, ibadetin tevhitte sonra en önemli görev olduğuna ve ibadetin bütün peygamberlerinin çağrılarında yer aldığına işaretini vermiştir. Bu ise, Kur’an-ı Kerimin ibadete verdiği öneminin bir göstergesidir.

Kur’an-ı Kerim’in ibadete verdiği önemin bir işareti de Kur’an’da, ibadet etme emri yalnız ve yalnız Allah’a tahsis edilmesidir. Kur’an-ı Kerim, yerine getirilmesi sevap olan diğer birçok amellerin aksine ibadet etmeyi yalnız Allah’a tahsis etmiştir. Mesela anlam yönünde ibadet kavramına çok yakın olan itâat kavramı sadece Allah’a tahsis edilmemiştir.

*“Ey iman edenler! Allah’a itâat edin, Peygamber’e itâat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de.”*⁴⁷⁹

⁴⁷⁰ Nahl,16/36.

⁴⁷¹ Enbiyâ, 21/25.

⁴⁷² Hûd. 11/25-26; Mü’minûn, 23/23; Nûh, 71/3.

⁴⁷³ A’râf, 7/65, 70; Hûd. 11/50.

⁴⁷⁴ A’râf, 7/73; Hûd. 11/61-62; Neml, 27/45.

⁴⁷⁵ A’râf, 7/65; Hûd. 11/84-87; Ankebût,29/36.

⁴⁷⁶ Ankebût, 29/16.

⁴⁷⁷ Mâide, 5/72, 117.

⁴⁷⁸ Fussilet, 41/14.

⁴⁷⁹ Nisâ, 4/59.

*“Namazı dosdoğru kılın, zekâti verin, Resûle itâat edin ki size merhamet edilsin.”*⁴⁸⁰

Bu ve benzeri ayetler de olduğu gibi, yerine getirmesi sevap olan itâat kavramı hem Allah, hem de peygamber için kullanılmıştır.

*“Aranızdan yalnız zalimlere erişmekle kalmayacak fitneden sakının, Allah'ın azabının şiddetli olduğunu bilin.”*⁴⁸¹

*“Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaât kabul olunmaz, fidye alınmaz.”*⁴⁸²

*“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak müslüman olarak ölüün.”*⁴⁸³

Yukarıdaki ayetlerde ‘sakınma’ ile tercüme edilen ‘takva’ kelimesi, Kur’an-ı Kerim’in önem verdiği ve her müslüman da bulunması gerekli olan bir özelliktir. Bu özelliği yerine getirmesi de sevap olan bir davranış olmasına rağmen, Allah için kullanıldığı gibi, birinci ayette fitneye isnad edilmiş, ikinci ayette kıyamet günü için kullanılmıştır.

*“Hani biz meleklere (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu.”*⁴⁸⁴ âyetinde ibadet denilince ilk akla gelen namaz ibadetinin zirve noktası olan secde bile bir mahluk olan Adem için kullanılmıştır.

*“Peygamberler, Rabbinden kendisine indirilene inandı, mü'minler de (inandılar). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandılar.”*⁴⁸⁵ ayetinde olduğu gibi İslam Dininin temel esası olan inanmak kavramı

⁴⁸⁰ Nûr, 24/56.

⁴⁸¹ Enfâl, 8/25.

⁴⁸² Bakara, 2/48.

⁴⁸³ Al-i İmrân, 3/102.

⁴⁸⁴ Bakara, 2/34.

⁴⁸⁵ Bakara, 2/285.

bile, Kur'an-ı Kerimde Allah'tan başkası için de kullanılmıştır. Ama ibadet etme emri Allah'tan başkası için asla kullanmamıştır.

“Elif Lâm Râ. Bu Kur'an; ayetleri, hüküm ve hikmet sahibi (bulunan ve her şeyden) hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve eksiksiz) kılınmış, sonra da Allah'tan başkasına ibadet etmeyesiniz diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır.”⁴⁸⁶

“Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım (yeryüzü) geniştir. O hâlde, ancak bana ibadet edin.”⁴⁸⁷

“Rabbin, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti.”⁴⁸⁸

Yukarıdaki ayet ve benzerlerinden anlaşıldığı gibi, ibadet yalnızca Allah'a (c.c)'a münhasır kılınmıştır. Öyle ki Kur'an-ı Kerimdeki ibadet kökünün emir kiplerinin tamamı Allah (c.c)'a isnat edilmiştir. Ancak, Zümer (39.) suresinin 15. ayeti her ne kadar Allah (c.c)'a isnat edilmemişse de, bu ayetin hakikati ibadet etmeyi emretmek değil, aksine Allah (c.c) dan başkasına ibadet edeni tehdit etmektir.

Kur'an-ı Kerim ilah edinmek maksadı olmazsa bile, Allah (c.c) dan başkasına ibadet etmeyi eleştirerek reddetmiştir.

“İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp da başka dostlar edinenler, 'Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz' diyorlar. Şüphesiz Allah, ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir.”⁴⁸⁹ ayet-i kerimedeki “Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara ibadet ediyoruz.” şeklindeki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere ibadet etmekten maksat ilah edinmek değildir. Ama buna rağmen bu ibadet eleştirilmiş ve reddedilmiştir.

⁴⁸⁶ Hûd, 11/1-2.

⁴⁸⁷ Ankebût, 29/56.

⁴⁸⁸ İsrâ, 17/23.

⁴⁸⁹ Zümer, 39/3.

Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerden de anlaşılacağı gibi ilah edinmek amacı ile olmayan itâat, inanmak, sakınmak(takva) ve secde kavramları Allah'ın dışındakiler için de kullanılmışsa da, bu varlıklar için ibadet kelimesini asla kullanılmamıştır.

Kur'an-ı Kerimin ibadete verdiği önemin göstergelerinden birisi de peygamber çağrılarını ibadetle ifade etmesidir. Bütün peygamberlerin dine davetleri 'Allah'a ibadet edin' şeklinde formüle edilmiştir.

*"Andolsun, Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik de, 'Ey kavmim! Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilah yoktur'...dedi."*⁴⁹⁰

*"Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik. Onlara, 'Ey kavmim! Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilah yoktur'...dedi."*⁴⁹¹

*"Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilah yoktur'..."*⁴⁹²

*"İbrahim'i de peygamber olarak gönderdik. Hani o, kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Allah'a ibadet edin. O'na karşı gelmekten sakının...'"*⁴⁹³

*"Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'i peygamber olarak gönderdik. Şu'ayb, Ey kavmim! Allah'a ibadet edin. Âhiret gününe ümit besleyin... dedi."*⁴⁹⁴

*"Mesih şöyle demişti: Ey İsrail oğulları! Yalnız, benimde Rabbim, sizinde Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin."*⁴⁹⁵

*"Yemin olsun ki, biz her ümmete, 'Allah'a ibadet edin, tağut(a ibadet etmek)ten kaçının' diye peygamber gönderdik..."*⁴⁹⁶

Yukarıdaki ayetlerde de anlaşıldığı gibi, peygamberlerin ümmetlerini imana davet etmelerini "Allah'a ibadet et" şeklinde formüle edilmiştir. Aslında

⁴⁹⁰ A'râf, 7/59.

⁴⁹¹ A'râf, 7/65.

⁴⁹² A'râf, 7/73.

⁴⁹³ Ankebût, 29/16.

⁴⁹⁴ Ankebût, 29/36.

⁴⁹⁵ Mâide, 5/72.

⁴⁹⁶ Nahl, 16/36.

peygamberler ümmetlerini yalnız ibadete değil; bir dinin bütün emirlerine davet ettikleri bir gerçektir. Ancak bunu “Allah’a ibadet et” şeklinde formüle edilmesi ibadetin önemini ifade etmektedir.

Hz. Peygamberin, Mekkeli müşriklerin “Ya Muhammed! Sen ibadet ettiklerimize ibadet et; Biz de senin ibadet ettiğine ibadet edelim; birbirimize ortak olalım. Eğer getirdiğin elimizdekenden daha hayırlı ise, biz getirdiğinden faydalanır, payımızı alırız, yok eğer elimizdeki hayırlı ise sen bize ortak olur ve payını almış olursun.”⁴⁹⁷ şeklindeki teklifini, Kur’an-ı Kerim “*Ben sizin ibadet ettiklerinize ibadet etmem. Siz de benim ibadet ettiklerime ibadet edecek değilsiniz*”⁴⁹⁸ ifadesi ile müşriklerin ortaklık tekliflerini reddetmesini ibadet kelimesi ile izah etmesi, ibadetin ne kadar önemli ve ehemmiyetli olduğunu göstermektedir.

2.2. İBADET’İN KULLUĞUN ANA VASIFLARINDAN BİRİ OLMASI

İbadet, Kur’an-ı Kerim’de birçok unsur için kullanılmıştır. Bu unsurlardan birisi de ibadetin kulluğun ana vasfı olarak yer almasıdır.

“*Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.*”⁴⁹⁹ ayeti, ibadeti kulluğun ana vasıflarının en önemlisi olarak nitelendirmenin ötesine geçerek, insanın yaratılış gayesi olarak öngörmüştür.

Kur’an-ı Kerim, “*Şüphesiz Allah, mü’minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık onlar Allah’ın yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler. Allah bunu Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’an’da kesin olarak va’detmiştir. Kimdir sözünü Allah’tan daha iyi yerine getiren? O hâlde, yapmış olduğunuz bu alış veriştten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır.*”⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ Taberî, *a.g.e.*, c. XXIV, s 703.

⁴⁹⁸ Kâfirûn, 109/2-3

⁴⁹⁹ Zâriyât, 51/56.

⁵⁰⁰ Tevbe, 9/111.

ayetindeki müminleri vasıflandırırken, “Bunlar tevbe edenler, ibadet edenler, oruç tutanlar,⁵⁰¹ rükû’ ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah’ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır.”⁵⁰² şeklinde açıklamış ve kulluk görevini yerine getiren müminlerin, ana vasıfları içinde ibadet etmeyi de saymıştır.

Müminlerde bulunması gereken bir kısım ana vasıfları Kur’an-ı Kerim, “Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya ve elinizin altındakilere yardım edin.”⁵⁰³ ayet-i kerimede saymıştır. Bu vasıfların başında Allah’a ibadet etmeği zikretmiştir.

“Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım (yeryüzü) geniştir. O halde, ancak bana ibadet edin.”⁵⁰⁴ ayette de anlaşıldığı gibi şartlar ne olursa olsun, müminin ibadet etme vasfını asla terk etmemesi emredilmiş ve rahat bir şekilde ibadet etme ortamını sağlamak yönünde çaba sarf etmesi gerektiğini emretmiştir. Birçok müfessirin dediği gibi bu ayet-i kerime Mekke’deki güçsüzlerin rahat bir şekilde ibadetlerini yerine getirmek için hicret etmelerini işaret etmektedir.⁵⁰⁵

Kur’an-ı Kerim, Allah’a ibadet etmenin mümin olmanın gereği olduğunu ifade etmiştir. Yani Allah’a ibadet etmek mümin olmanın icabı ve vasfı olduğunu ifade etmiştir.

“De ki: Ey insanlar, eğer benim dinimden herhangi bir şüphede iseniz, bilin ki ben, Allah’ı bırakıp da sizin taptıklarınıza tapmam, fakat sizin canınızı alacak olan Allah’a ibadet ederim. Bana müminlerden olmam emrolundu.”⁵⁰⁶

Ayet-i Kerimede Hz. Peygamberin şahsında insanlara hem mümin olmaları hem de Allah’a ibadet etmeleri emredildiği gibi, kulluk görevini yerine getiren

⁵⁰¹ “Oruç tutanlar” şeklinde tercüme edilen “es-Saihun” kelimesi, (Allah yolunda) seyahat edenler” şeklinde tercüme edilebilir. Kur’an-i Kerim meâli, Haz. Halil ALTUNTAŞ, Muzaffer ŞAHİN, DİB. Ankara, 2006.

⁵⁰² Tevbe, 9/112.

⁵⁰³ Nisâ, 4/36.

⁵⁰⁴ Ankebût, 29/56.

⁵⁰⁵ Âlûsî, a.g.e., c. XXI, s. 9.

⁵⁰⁶ Yûnus, 10/104.

anlamına gelen mümin olmanın yolu da Allah'a ibadet etmekten geçtiğini ifade edilmiştir.

Kur'an, kulluğun ana vasfı olan ibadet fonksiyonunu yerine getirmeyen kulların kulluklarını eleştirip değersizliğini ifade etmiş ve azaba müstahak olduklarını bildirmiştir.

(Ey Muhammed!) “De ki: Duanız (ibadetiniz) olmasa, Rabbim size ne diye değer versin! Siz yalanladınız. Öyle ise azap yakanızı bırakmayacak.”⁵⁰⁷ ayet-i kerimedeki ‘dua’ kelimesinde maksat ibadet olduğunu daha önce açıklanmıştı. Görüldüğü gibi ayette, kulluğun vasfı olan ibadetin yerine gelmediği durumda kulluk görevi yerine getirilmediğinden dolayı azap ile tehdit vardır.

“Rabbiniz şöyle dedi: ‘Bana dua edin duanıza cevap vereyim. Bana ibadet etmeyi kibirlerine yedirmeyenler aşağılanmış bir şekilde cehenneme gireceklerdir.’”⁵⁰⁸

2.3. İBADET SEÇKİNLERİN VASFIDIR

İbadet kavramı Kur'an-ı Kerim'de seçkin insanların sıfatı olarak da ifade edilmiştir. (Ey Muhammed!) “Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim'i, İshak'ı ve Yaku'u da an. Şüphesiz biz onları, ahiret yurdunu düşünme özelliği ile (temizleyip) ihlâslı kimseler kıldık. Şüphesiz onlar, bizim katımızda hayırlı, seçkin kimselerdendir (Ey Peygamber!) İsmail, el-Yesa' ve Zülkifl'i de an. Onların her biri iyi kimselerdir.”⁵⁰⁹ Bu ayette adı geçenler birer peygamberdirler. Peygamberler bu ayette aynı zamanda birer seçkin olarak nitelendirilmiştir.

Aşağıda zikredilen ayetlerde de, Kur'an'a göre seçkin insan olan peygamberler, ubûdiyet sıfatı ile nitelendirilmişlerdir. Allah'ın seçkin kulları olan

⁵⁰⁷ Furkân, 25/77.

⁵⁰⁸ Mü'min, 40/60.

⁵⁰⁹ Sâd, 38/45-48.

Hız. Hud ve Lut'tan söz edilirken, “Onun için o iki salih kul (Abd) da onları Allah'ın azâbından zerrece kurtaramadılar, o iki kadının ikisine de denildi ki: girin ateşe girenlerle beraber.”⁵¹⁰ denilmiştir.

Hız. Davut'tan söz ederken “Sen, onların söylediklerine sabret; güçlü kulumuz (ibadet eden) Dâvûd'u hatırla! Yönü hep Allah'a dönüktü (Allah'a ibadet ederdi).”⁵¹¹ denilmiş ve Davut, ibadet eden diye nitelendirilmiştir.

Süleyman'dan söz ederken “Biz Dâvûd'a Süleyman'ı armağan ettik. O ne iyi kuldu(ibadet edendi)! Yönü hep Allah'a dönüktü”(Allah'a ibadet edendi).⁵¹²

Hız. Eyyûb'un seçkinliği de kullukla yapılmıştır. “Kulumuz Eyyûb'u da an. O, rabbine, ‘Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir’ diye seslenmişti. (Bir yemini vardı.) ‘Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol’(dedik). Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü.”⁵¹³

Nûh'un seçkinliği de kullukla ifade edilmiştir. “Ey Nûh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler! Bilesiniz ki Nûh çok şükreden bir kul idi.”⁵¹⁴

Âlemlere rahmet olarak gönderilen en seçkin insan ve en büyük sıfat ve niteliklere sahip olan Hız Muhammed (a.s.) de, Kur'anda ubudiyet sıfatı ile anılmıştır. “Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzektir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.”⁵¹⁵

⁵¹⁰ Tahrîm, 66/10.

⁵¹¹ Sâd, 38/17.

⁵¹² Sâd, 38/30.

⁵¹³ Sâd, 38/41–44.

⁵¹⁴ İsrâ, 17/3.

⁵¹⁵ İsrâ, 17/1.

*“Allah'ın kulu (Muhammed), O'na ibadet etmek için kalktığında cinler nerede ise (Kur'an'ı dinlemek için kalabalıktan) onun etrafında birbirlerine geçiyorlardı.”*⁵¹⁶

*“Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sure getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin).”*⁵¹⁷

*“Böylece Allah kuluna vahy edeceğini vahyetti.”*⁵¹⁸

Kendisine farklı bir ilim verilen ve hatta peygamberlere rehberlik eden Hızır da ubudiyetle vasıflandırılmıştır. *“Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.”*⁵¹⁹

2.4. FITRAT

Yüce Allah insanı diğer canlı türlerinden farklı meziyetlere ve üstün bir idrak kuvvetine sahip olarak yaratmıştır. İnsan kendisine bahsedilen akıl melekesi sayesinde ilim elde edebilir ve kendini geliştirebilir. Ayrıca insanda üstün bir amel gücü vardır. Böylece fiillerini tercih ve irade yoluyla işler. Bu özellikleri nedeniyle insan, varlığının sebebini araştıran, âlemde bir yaratıcı ve düzen sağlayanın bulunduğunu ve kendisini yaratan ve rızıklandırmanın da o olduğunu isbat edip anlayabilme kabiliyetine de sahip olan bir varlıktır.⁵²⁰

Allah, insandaki bütün bu kabiliyetlere binaen ona kulluk sorumluluğunu teklif etmiş, insan da bu görevi üstlenmiştir.⁵²¹ Esasen insanın yaratılış gayesi de Yüce Yaratıcıya kulluktur. Zira bunu bizzat Yüce Allah Kur'an-ı Hakim'inde *“Ben*

⁵¹⁶ Cin, 72/10.

⁵¹⁷ Bakara.2/23

⁵¹⁸ Necd, 53/10.

⁵¹⁹ Kehf,18/65.

⁵²⁰ Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, Darü-l ceyl, 2005, c. I s. 119-132.

⁵²¹ Bkz. Ahzâb 33/72.

insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."⁵²² buyurarak belirtmiştir. Bu yüzden insandan beklenen Yüce Rabbinin huzurunda tazarru ve niyaz etmesi, diğer varlıkların daima ve kesintisiz olarak lisan-ı hal ile yaptıkları gibi⁵²³ ibadet etmesidir.⁵²⁴

2.4.1. Fıtrat'ın Kelime Anlamı

Fıtrat kelimesi, ikiye ayırmak; yaratmak, icat etmek manalarına gelen fatır kökünden isim/mastardır. Yaradılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş anlamında kullanılır.⁵²⁵ Sözlüklerde bu kelimenin kök anlamı, yarmak, ikiye ayırmak, yaratmak, icât etmek, eğilim, hazır olmak, huy, cibilliyet, içgüdü, istîdât, memeden parmakla süt sağmak, hamuru mayalandırmadan pişirmek, deriyi tabaklamadan hazırlamak, ağacın yapraklarının çıkması, fışkırmak, hayvanın azı dişi bitmek, örneği olmayan bir şeyi vucûda getirmek, yapı, karakter, tabiat, mîzaç, peygamberlerin sünneti, kalb-i selim ve âdetullah,⁵²⁶ şeklinde ifade edilmektedir.

F-t-r kökünden gelen kelimelerden fatr, uzunlamasına yarmak, ikiye ayırmak; infitâr, yarılmak, çatlamak, açılmak;⁵²⁷ iftar, oruç açmak; futûr, yarılmak, çatlamak anlamına gelmektedir. Bu mânâ çerçevesinde fatar, mayalanmamış ekmek veya parmak uçları ile deveyi sağmaya; futr, toprağı yararak çıkan bir çeşit mantara, fitr da ilk çıktığı ve tomurcuklandığı zaman üzüme denir.⁵²⁸

(F-t-r) kelimesinin başlatma, icat etme anlamı hakkında İbn Abbas, iki bedevinin kendisine gelip, her ikisinin de üzerinde hak iddia ettikleri bir kuyu hakkında hakemlik yapmasını istediklerinde, bedevilerden birinin (أَنَا فَطَرْتَهَا)

⁵²² Zâriyât, 51/56.

⁵²³ Bkz. İsrâ 17/44.

⁵²⁴ Dihlevî, *a.g.e.*, c. I, s. 129.

⁵²⁵ Hökelekli, *Hayati DİA*, Fıtrat mad. c. XIII. s. 47.

⁵²⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. V, s. 3433; İsfehânî, *a.g.e.*, s. 575. İbn Fâris, *a.g.e.*, c. IV, s. 510.

⁵²⁷ "Gök çatlayıp-yarıldığı zaman" (İnfitar, 82/1) âyetinde bu anlamda kullanılmıştır

⁵²⁸ Cevherî, *a.g.e.*, c. II, s. 781; İsfehânî, *a.g.e.*, s. 640.

demesine kadar فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ⁵²⁹ ayetinin anlamını bilmiyordum diye nakletmektedir.⁵³⁰

Bu anlamdan dolayı ‘fâtır’ kelimesi, “ilk başlatan, ortaya çıkarıcı, yaratan” anlamında Allah’ın isimlerinden biri olarak da kullanılmaktadır. Türkçedeki ‘yaratmak’ kelimesi de benzer şekilde aynı anlama işaret eden kökten (yani yarmak fiilinden) türetilmiştir.⁵³¹

2.4.2. Terim Anlamı

İslâm düşüncesinde çeşitli ilim alanları kendi konuları kapsamında insanın özü, yaratılış hali ile ilgilenmişlerdir.

İslâm düşüncesinde kelâm ilmi, insanı Allah-kul ilişkisi açısından ele almış, fıkıh ilmi, insanı yaratanına, kendine ve yakın çevresinden başlayarak bütün insanlara ve tabiata karşı bir takım yükümlülükler taşıyan, buna uygun hak ve yetkilerle donatılmış sorumlu bir varlık olarak ele almıştır.

Tasavvuf ise, ‘insan-ı kâmil’ idealini merkez alarak, onu hem ilahî tecellinin mazharı, hem evrensel insan idesi, hem de âlemin var edilişindeki gaye olarak işlemiştir. İslâm düşüncesinde filozoflar ise ‘nefs’ (ruh) kavramından hareketle insanın metafizik boyutunu, biyopsişik yapısını, bir akıl ve irade varlığı olarak mahiyetini ve eskatolojik âkıbetini incelemiş; en yukarıda peygamber olmak üzere insanı yaratılmışlar hiyerarşisinin üstüne yerleştirmişlerdir.⁵³² Dolayısıyla çeşitli ilmî disiplinler fitrat konusuna farklı parametrelerden yaklaşmaktadır. Örneğin kelâmcılar insanın imanlı olup olmamasında fitratın yerini tartışırken, fitratın olumlu ya da olumsuzluğu parametresinden yaklaşır.

⁵²⁹ Fatır, 35/1.

⁵³⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. V, s. 3433.

⁵³¹ Elmalılı, *a.g.e.*, c. III, s. 395.

⁵³² İlhan, Kutluer, *DİA*, “*insan*” *md.* c. XXII, s. 323.

Filozoflar ise fitratın olumlu ya da olumsuzluğundan önce, sahip olduğu özelliklerle birlikte varlık hiyerarşisi içinde insanın konumunun ne olduğu üzerine yorumlarını yapmışlardır.

Bu ilmi disiplinlerin kendi içlerindeki fikir akımları ve bunlar arasındaki tartışmalara göre görüşler farklılaşmaktadır. Birbiriyle benzer delillerden hareket etmelerine rağmen düşünce ekolleri, kendi genel çizgileri doğrultusunda farklı görüşlere varmışlardır. Hatta öyle ki fitrat üzerine dile getirilen farklı görüşler hakkında onları derleyen, tasnif eden ve yorumlayan eserler ortaya çıkmıştır.

Bu konuda öne çıkan çalışmalardan en meşhurları, İbn Abdülber'in (ö.1071) *et-Temhîd*⁵³³ isimli eseri ile İbn Teymiyye'nin *Der'u Te'arüz'il-Akl ve'n-Nakl*⁵³⁴ isimli eserleri örnek olarak verilebilir.

Yukarıda zikredilen nedenlerden dolayı fitratın tanımında farklılıklar olsa da temelde fitratın tanımı ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısını, karakterini ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş olan ilk durumlarının⁵³⁵ üzerine yoğunlaşıyor. Aslında, fitratın yaratılış olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Ancak nasıl bir yaratılış olduğu konusunda görüş ayrılığı sürmektedir.

İslam bilginleri, genel olarak fitratı, İslam dini üzere yaratılış, İslam dinini kabul etmeye uygun yaratılış, İman veya İnkâr üzere yaratılış, Tevhit şuuru üzere yaratılış ve tarafsız (nötr) bir yaratılış şeklinde tarif etmişlerdir.

İlk dönem İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu fitratı, İslam dini olarak tarif ederler. İbn Teymiyyenin bildirdiğine göre bu görüş Süfyan es Sevrî (ö.778), İmam Mâlik (ö.795), Ahmed b. Hanbel (ö.855), ve Ebû Talib el-Mekkî (ö.1045) gibi mezhep imamları ve mutasavvıflar tarafından da kabul edilmiştir.⁵³⁶

⁵³³ İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta minel-Meânî ve'l-Esânîd*.

⁵³⁴ İbn Teymiyye, *Der'u te'arüz'il-Akl ve'n-Nakl*.

⁵³⁵ Hökeleki, *a.g.e.*, c. XIII. s. 47.

⁵³⁶ İbn Teymiyye, *Der'u te'arüz'il-Akl ve'n-Nakl*, c. VII, s. 376-389.

Buhârî’de de fitratın İslâm olduğuna dair bir bab başlığına rastlamaktayız.⁵³⁷ Âlim sahabilardan Ebu Hüreyre ve Enes b. Malik gibi sahabilere de bu görüştedirler.⁵³⁸

Fıtrat terimini bir kısım İslam âlimleri de, İslam’ı kabul etmeye uygun yaratılış anlamını yüklemişlerdir. “Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata uygun davran.”⁵³⁹ mealindeki ayetin tefsirinde Zemahşerî (538/1143), “Allah insanları, kendilerine ağır gelmeden ve inkâr etmeye mahal kalmayacak şekilde tevhidi ve İslam dinini kabul edecek tarzda ve bunu uygulamaya kabiliyetli olarak yarattı. Çünkü İslam, akılla uyumludur ve doğru düşünceyle birleşir demektir.”⁵⁴⁰

Kurtûbî (ö.538/1143) de, Allah insanın gözlerini ve kulaklarını görmeye ve duymaya uygun yarattığı gibi kalplerini de, hakkı kabul etmeye uygun yaratmıştır, görüşünü benimsediğini belirtmiştir.⁵⁴¹

Abdullah b. Mübârek (ö.797), İshak b. Râhûye (ö.853), Kâdı Ebû Ya’lâ (ö.1066) gibi âlimler ise, “O, bir grubu doğru yola iletmiş, bir gruba da sapıklık müstehak oldu.”⁵⁴² ayet-i kerimesi ile Hızır’ın öldürdüğü çocuğun kâfir olarak yaratıldığını söyleyen hadisi⁵⁴³ delil göstererek fıtratı, iman veya inkâr üzere yaratılış olarak tarif etmişler.⁵⁴⁴

İbn Teymiyye’ye göre zikredilen âlimlerin fıtratı bu şekilde yorumlamaları, Kaderiyye’nin fıtrat hadisiyle ilgili yorumunu reddetme amacını taşır.⁵⁴⁵

Bir kısım bilgin de “*Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ‘Ben sizin Rabbiniz değilmiyim?’ demişti. Onlar da, ‘Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)’ demişlerdi.*

⁵³⁷ Bkz. Buhârî, Tefsîri Sûreti Rûm, 1.

⁵³⁸ Âlûsî, *a.g.e.*, c. XXI, s. 40.

⁵³⁹ Rûm, 30/30.

⁵⁴⁰ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşaf*, c. IV, s. 577.

⁵⁴¹ Bkz. Kurtûbî, *a.g.e.*, c.14, s. 29.

⁵⁴² Arâf 7/30.

⁵⁴³ Buhârî, Tefsir 18/1; Müslim, Kader 29; Tirmizî, Tefsir 18/1; Ahmed b. Hanbel, V, 119, 121.

⁵⁴⁴ İbn Teymiyye, *Der’u te’arüz’il-Akl ve’n-Nakl*. c. VII, s. 417.

⁵⁴⁵ İbn Teymiyye, *Der’u te’arüz’il-Akl ve’n-Nakl*. c. VII, s. 417. (Kaderiyye’ye göre küfür ve isyan Allah’ın takdiriyle değil, insanların kendi fiilleriyle meydana gelir.)

Böyle yapmamız kıyamet günü, 'Biz bundan habersizdik' dememeniz içindir."⁵⁴⁶ ayet-i kerimeyi delil göstererek, fitratı tevhit şuuruna üzere yaratılmak olarak açıklamışlardır. Bu görüşü destekleyenler arasında Ebû Hanife (ö.767), İbn Hazm (ö.1064), Fahreddîn Râzî (ö.1210), İbn Arabî (ö.1240) gibi âlimlerde yer almışlardır.⁵⁴⁷

Sayıları azda olsa bir kısım âlim "*Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi annelerinizin karnından çıkardı.*"⁵⁴⁸ ayetine dayanarak fitratı, tarafsız (nötr) bir yaratılış olarak tarif etmişlerdir. Bu görüş, insanın doğuştan bir iman veya imansızlık hali ile gelmediğini vurgulamakta ve bu fikri hareket noktası olarak almaktadır. Yeni doğanın iman veya küfür üzerinde bulunuşu ile ilgili eski tartışmada fitratın tarafsızlığı görüşünün, insanın fiilleriyle ilgili kadercî görüşe karşı bir tepki olarak ortaya çıktığı belirtilir.⁵⁴⁹

İbn Abdülber, yeni doğanın imanı ile ilgili bu görüşü sebebiyle tarafsız bakış açısını savunan az sayıdaki kişi arasında gösterilir. O'na göre insana yaratılıştan verilen fitrat, selâmet ve istikamettir. Fitratın iman-küfür, tanıma-reddetme, hidayet-dalalet gibi belirleyici anlamlar taşıması mümkün değildir. Çünkü çocuk doğduğunda ne imanı, ne de küfrü kavrayabilir. Eğer insanlar daha başlangıçta iman veya küfür üzere yaratılmış olsalardı hiçbir zaman inançlarını değiştiremezlerdi.⁵⁵⁰

*"Her nefis, kazandığına karşılık bir rehindir."*⁵⁵¹

"Kim hidayet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur; kim de doğruluktan saparsa, kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkâr, başkasının

⁵⁴⁶ A'râf, 7/172.

⁵⁴⁷ Mustafa, Akçay, *Çağdaş Dünyada İnsan ve Dinî Sorumluluğu: Fetret Ehli Örneği*, İstanbul: Işık Yayınları, 2002, s. 75.

⁵⁴⁸ Nahl, 16/78

⁵⁴⁹ Arslan, Z. Şeyma, *Fitrat Kavramı Çerçevesinde Eğitimde 'İnsanın Neliği' Sorusu*, Doktora Tezi, 2006, İstanbul,

⁵⁵⁰ İbn Abdülber, *a.g.e.*, c. XVIII, s. 69-77.

⁵⁵¹ Müddessir, 74/38.

günah yükünü üstlenmez. Biz, bir peygamber göndermedikçe kimseye azap edecek değiliz.”⁵⁵²

Bu iki ayet-i kerime göz önüne alındığında İbn Abdülber’in görüşü öne çıkmaktadır. Ayrıca İslamî literatürde peygamberlerin gönderilmediği ve tebliğin yapılmadığı dönemlere (boş dönemlere), fetret dönemi denilmesi de bu konuda hayli dikkat çekicidir.

Rağıb el-İsfehânî’nin tanımı, yukarıda yapılan bütün yorumları içinde barındırır. Çünkü İsfehânî, fıtratı, Allah’u Te’ala’nın “bir varlığı her hangi bir fiili yerine getirmesi konusunda potansiyel aday olarak yaratmasıdır” diye tanımladıktan sonra şöyle demiştir: “Allah’ın insanları üzerine yarattığı fıtrata sımsıkı tutun.”⁵⁵³ ayet-i kerimesi, Allah’ın insanı yarattığı ve içine de marifetullahı yerleştirdiğine işaretler. Fıtratullah ise, Allah’ın insanın içine imanı tanıma kuvveti yerleştirmesidir. Buna da “Andolsun, onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette “Allah derler.”⁵⁵⁴ ayeti işaret etmektedir.⁵⁵⁵

2.4.3. İbadet- Fıtrat İlişkisi

“Fıtrat, yaratılışın aldığı ilk şekli, henüz dış tesirlerle etkilenmemiş ve başkalaşıma uğramamış olan var oluşun, ilk saf halini ifade etmektedir.”⁵⁵⁶ Fıtratı bir terim olarak insanın doğuştan sahip olduğu, Allah’a inanma, bağlanma ve O’na ibadet etme duygusu ve eğilimi şeklinde tarif etmek de mümkündür. Bunun için fıtrat, kişinin doğuştan getirdiği bir özelliktir ve insanın inancı, değer yargısı, hayata bakış açısı ve dünya görüşü üzerinde etkisi bulunmaktadır. Fıtratı, aklın, davranışların ve dış dünyanın kurumlarından ayrı olarak düşünmek mümkün

⁵⁵² İsrâ, 17/15.

⁵⁵³ Rûm, 30/30.

⁵⁵⁴ Zuhuf,43/87.

⁵⁵⁵ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 381.

⁵⁵⁶ Hökekleli, *Din Psikolojisi*, TDV. Ankara, 1996, s. 124.

değildir. Fitratın, insan davranışları üzerinde belirleyici bir etkisi olmakla birlikte, zorlayıcılığı yoktur.⁵⁵⁷

İnsan, ruh ve bedenden müteşekkil bir varlıktır. Bedenin varlığını koruyabilmesi için nasıl gıdaya ihtiyacı varsa, aynı şekilde ruhun da elemlerden kurtulup kendisine haz verecek zevk ve lezzetlere erişebilmesi için, manevî gıdaya ihtiyacı vardır. İnsana en yüce zevk ve lezzetleri veren şey de sevdiği, önünde eğildiği ve kendisine taptığı varlığa ibadet etmektir. Çünkü ibadet, insanın varlığını kendi varlığında yok saydığı, korkularını yenip, ümitlerini filizlendirdiği gizemli bir hakikattir. İşte bu hakikat, insan fitratındaki varlık fiillerinin menşesidir. Bundan dolaydır ki insan, söz konusu duygusunu neye yöneltirse, onun ibadet edip tapındığı varlık da odur.

Bazen cehalet, bazen ataların dinine bağlılık, bazen de fitratı bozarak inanma kabiliyetinin köreltilmesi neticesinde insan, korku ve ümitlerinin kaynağı olan yüce kudrete yükselmeyerek, şirk karanlıklarında kalıp, ibadete hiç de layık olmayan varlıklara yönelebilir.

Müşriklerin, putperestlerin batıl tanrıları hep söz konusu sebeplerle ortaya çıkmış, korku ve ümitlerin kendilerine çevrildiği mabutlar konumuna getirilmiştir. İnsanlık tarihinde bu manzaralara her dönemde rastlamak mümkündür. Hâlbuki bütün varlığını fanilere bağlayan, onlara yönelip itaat eden insanlar, her zaman hüsrandır. Çünkü fani cazibe, bir gün yok olacaktır. Hiç yok olmayacak varlık ise yalnız Allah'tır. "*Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz.*"⁵⁵⁸ Bundan dolaydır ki ruhun gıdasını temin eden ibadeti ve kulluğu sadece ebedi ve ezeli olan Allah'a yöneltmek ve yalnızca o yüce varlığı ibadete layık görmek, insan olmanın da bir gereğidir⁵⁵⁹

İbadet, insanın özüyle hakka dönmesi, yüzünü kendisini yaratan muhteşem varlığa çevirmesi, ilmî ve amelî olarak Allah'a boyun eğmesi olup, ruhani bir

⁵⁵⁷ Demirci, *Kur'ân'ın Temel Konuları*, s. 117 -118.

⁵⁵⁸ Kasas, 28/88.

⁵⁵⁹ Demirci, *Kur'ân'ın Temel Konuları*, s. 199.

teslimiyettir. Bütün insanlar, fitrat kanunları içerisinde müşterekler. İnsan, şu teklif piyasasına sürüldükten sonra, aile terbiyesi, hayat şartları, sosyal çevrenin tesirleri altında, ya arızalanır isyankâr olur. Ya da hak din üzerinde sabit kalarak hayırlı gelişmelere mazhar olup fitratı gereği ubudiyet görevini yerine getirir.

Eğer arızalanırsa, pürüzler ve sakatlıklar, fitratın ilk temizliği üzerine sonradan gelen ekler olup, fitrat-ı ulâyı bozar, bunun mes'ûliyeti de bozanlara aittir. Bu ilâhî ilk fitratta daima temizliğe, hayra, güzelliğe giden bir akış vardır. Çocuklar ve dindar insanlar bunun şahitleri ve vesikaları hükmündedir. Bu nurani teşkilatı kötü yolda kullanmak, fitrî gayeye ihanet, Allah'a isyandır. Bunları yerli yerinde kullanmak da fitrata dönmek, yüzünü Allah'a çevirmektir. İnsan fitratı yaratıcısına ibadet etmek üzere programlanmış ve ayarlanmıştır.

İbadet, insan yaratılışında doğal olarak temelleri bulunan bir psikolojik motivasyondur. İnsan ruhunun derinliklerinde, kendisinin ve evrenin yaratıcısını bilmek için araştırma ve tefekküre, ona ibadete, hayatın musibet ve sıkıntılarının çoğaldığı zamanlarda, ondan yardım istemek gayesiyle, onunla bağ kurma ve ona sığınmaya sürükleyen bir gücün olduğunu hissetmektedir.

Kur'ân'ın bazı ayetleri, ibadet etme isteği fitrî olduğunu ifade etmektedirler.⁵⁶⁰ “*Hem ben, ne diye beni yaratana ibadet etmeyeyim. Oysa siz de yalnız O'na döndürüleceksiniz.*”⁵⁶¹ “*Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.*”⁵⁶² ayetlerinden anlaşıldığı gibi anılan varlıkların yaratılışında (fitratında) ibadet etmek vardır. İbn Atıyye'ye göre bu ifadeyle, bu varlıkların Allah'a kulluk etmeye yatkın bir yapıda yaratıldıkları ve onları buna yöneltecek yeteneklerle donatıldıkları kastedilmiş olabilir.⁵⁶³

İnsanın fitri olarak ibadet etmeye meyilli olduğunu Hz. İbrahim kıssasında da işaret etmiştir.

⁵⁶⁰ Osman, Necati, *Kur'an ve psikoloji, (Terc. Hayati Aydın)*, Fecr. yay. Ankara, 1998, s. 38 -39.

⁵⁶¹ Yâsîn. 36/23.

⁵⁶² Zâriyât 51/56.

⁵⁶³ Kur'an Yolu, c. V, s. 137.

“Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. ‘İşte Rabbim!’ dedi. Yıldız batınca da, ‘Ben öyle batanları sevmem’ dedi. Ay’ı doğarken görünce de, ‘İşte Rabb’ dedi. Ay da batınca, ‘Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse mutlaka ben de sapıklardan olur’ dedi. Güneşi doğarken görünce de, ‘İşte benim Rabbim! Bu daha büyük’ dedi. O da batınca (kavmine dönüp), Ey kavmim!’ Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım’ dedi. ‘Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim.”⁵⁶⁴

Bu ayet-i kerime fitrat-ibadet ilişkisini en güzel şekilde özetliyor. Çünkü kimsenin etkisinde kalmamış, kimseden tebliğ ve telkin almamış bir kişi sadece kendi duygu ve düşünceleri ile bir ilah ve bir ilaha yönelme arayışına girmiştir. Bu da fitrat ayeti ve fitrat hadisi muhtevasına uygun olarak, hiç kimsenin etkisinde kalmayan bir insanın fitri olarak bir ilah arayıp ibadet etmeğe teşebbüs ettiğini göstermiştir. Öyle ise insanın fitratında ve yaratılışında ibadet ve kulluk etme duygusu mevcuttur.

İbadetin fitrî oluşuna bir işaret de şudur ki: Kur’an-ı Kerim’de, mutlak ibadet etme emrinden daha çok, kime, nasıl ve ne zamana kadar ibadet etme emrinin yer almasıdır. Bu da gösteriyor ki beşerin fitratında, onun yüce bir yaratıcıya ibadet etme duygusu mevcuttur. Ancak ne var ki, insandaki bu fitrî duygu, bazı zamanlarda gerçek ma’bud olan Allah’a giden yolu bulamıyor, cehalet, gaflet ve dalaletle düşerek, ya Allah’tan başkasına yöneliyor ya da onunla birlikte daha başka ilahlara tapıyor, ya da Allah’a onun emretmediği ve rızası olmadığı bir şekilde ibadet ediyor.

Bunun için peygamberlerin vazifesi, fitratı Allah’a yöneltmek, o asıl fitratı hedefinden saptırmamak, insanı, Allah’tan başkasına kulluk ettirmemek, O’na eş ve ortak koşmaktan ve Allah’ı bırakıp bir takım mahlûkları kendilerine Rabb edinmekten korumaktır.

Öyle ise insanın ibadet etme emrini yerine getirmede sıkıntı yoktur. Ancak sıkıntı, kime, nasıl ve ne zamana kadar ibadet etme konusundadır. Bunun için

⁵⁶⁴ En’âm, 6/76-77-78-79.

Kur'an'daki ibadete ilişkin emirler, şekil ve biçim olarak ibadete yönelik olmayıp, büyük ölçüde ibadetin mahiyetine, ibadetin kime yapılacağına ve nasıl yapılacağına yöneliktir. Hz. Peygamber de söz ve fiilleriyle, Kur'an-ı Kerim'de adı geçen ve ana çatısı oluşturulan ibadetlerin ayrıntılı biçimlemesini yapmıştır.

*“Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti.”*⁵⁶⁵

*“ Öyle ise sen de dini Allah’a has kılarak O’na ibadet et.”*⁵⁶⁶

*“De ki: Şüphesiz bana, dini Allah'a has kılarak O'na ibadet etmem emredildi. Bana, müslümanların ilki olmam da emredildi.”*⁵⁶⁷

*“Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.”*⁵⁶⁸

Görüldüğü gibi yukarıdaki ayetlerde, ibadete ilişkin emirler, şekil ve biçim olarak ibadet etmeye yönelik olmaktan çok, büyük ölçüde ibadetin mahiyetine yöneliktir. O’da ibadetin kime yapılacağına ve nasıl yapılacağına yöneliktir. Yani ibadet etme emrini yerine getirmekten çok, kime, nasıl ve ne zamana kadar ibadet etmeğe yöneliktir. Bu ayetlerde ibadet edip etmeme sorusuna cevap olmasından çok, kime nasıl ve ne zamana kadar ibadet edilmesi gerek sorusuna cevaptır.

İbadette, tevhit, ihlâs ve devamlılığa vurgu yapılmıştır. İbadet etmenin bizatihi kendisi insanın fitratında vardır.

İbadet etmek, insanın yüce Allah’a fitrî bir taahhüdüdür. Bu gerçek Kur’an’da şöyle açıklanmıştır. *“Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik, demeyesiniz diye Rabbin, Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da):Evet (buna) şahit olduk,’ dediler. Yahut daha önce babalarımız Allah’a ortak koştular, biz de*

⁵⁶⁵ İsrâ, 17/23.

⁵⁶⁶ Zümer, 39/2.

⁵⁶⁷ Zümer, 39/11.

⁵⁶⁸ Hicr, 15/99.

onlardan sonra gelen bir nesildik (onların izinden gittik). Batıl işleyenlerin yüzünden bizi helak edecek misin? dememeniz için (böyle yaptık).”⁵⁶⁹

Görülüyor ki, âdemoğulları, daha ruhlar âleminde iken, kendilerini yaratan, yaşatan, olgunluğa eriştiren yüce varlığı ikrar etmişlerdir. Her insan şuuru, fitratı ile böyle bir taahhüdün altındadır. İnsan bu duygu ile doğar, bu duygu ile yaşar ve ölür. İnsan teneffüs ettiği havaya ne kadar muhtaç ise, inanmaya, Yüce Allah’a ibadet etmeye de en az o kadar muhtaçtır.

Batılı tarihçi ve ahlâkçı Plutarkhos şöyle diyor: “Dünyayı gezip dolaşınız. Edebiyatsız, kânunsuz, servetsiz şehirler bulabilirsiniz. Fakat muhabbetsiz, mabutsuz, duasız, kurbanlı bir tek şehir, hiçbir vakitte görülmemiştir. Yeryüzü en tenha köşelerine, bucaklarına kadar ibadet tezahürlerinden hiçbir zaman hâli kalmamıştır⁵⁷⁰.

2.5. İBADET ETMENİN SONUÇLARI

İnsanın hayattaki görevi Allah’a ibadet etmektir. İbadetlerde esas gaye ise, Allah Teâlâ’ya sevgiyle birlikte boyun eğmek ve emrini yerine getirmektir. Onun kulları üzerindeki hakkını, sonu gelmeden nimetlerin şükrünü eda etmektir.

İbadetin ruhu, ihlâstır. İhlâs ise, yapılan ibadetin yalnız emredildiği için yapılmasıdır. Eğer başka bir hikmet ve bir fayda ibadete illet gösterilse, o ibadet batıldır. Faydalar, hikmetler müreccih olabilirler; illet olamazlar.⁵⁷¹

Buna göre bu ibadetlerin insanın maddî hayatında meydana gelecek bir takım ürün ve faydalarının olması gerekmez. Ve yine şu sınırlı insan aklının kavrayabileceği bir hikmetin olması da zorunlu değildir. Çünkü o, aslında kulun

⁵⁶⁹ En’âm, 6/79.

⁵⁷⁰ Köksal, M. Âsım, *Dînî ve Ahlâkî Sohbetler*, TDV. yay. Ankara, 1994, 1/ 2-7.

⁵⁷¹ Bediüzzaman, Said Nûrsî, *İşaratü'l İ'caz* (Terc. Abdülmecid Nûrsî), rnk neşriyat,2006, İstanbul, s. 95.

Rabbine karşı kulluk vazifesini yerine getirip getirmeyeceğini ortaya koymak için teklif edilmiş ilahi bir imtihandır. Bu itibarla onun bütün tafsilatıyla sırrını anlamaya kalkışmanın bir manası yoktur. Çünkü kul kuldur, Rab da Rab'dir.

Allah (c.c) âlemlerden gani ve müstağnidir. Kimsenin ibadetine ihtiyacı yoktur. İtaat eden bir kimsenin itaati ona hiçbir fayda vermediği gibi isyan eden bir insanın isyanı da hiç bir zarar vermez.

*“Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse, bilsin ki Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye lâyıktır.”*⁵⁷²

*“Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir.” (Kimseye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır.)*⁵⁷³

*“Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla layık olandır.”*⁵⁷⁴

Fakat o bütün bunlara rağmen hayatımızın her safhasında kendisine muhtaç olan bizlere bizim fayda ve çıkarlarımızın dışında bir şeyle bizi mükellef tutmamıştır.

Yaratıcının yarattıkları üzerinde hâkimiyet ve tasarruf hakkı ile bize dilediği şeyleri farz kılmak ve dilediği şeylerle mükellef tutmak hakkına sahip olduğu halde, biz yaratıkların iyilik ve faydasını sağlayacak şeylerden başkasını emretmemiştir.

Bu gerçeği Bedüzzaman şöyle ifade etmiştir: “Ve keza ibadet, dünya ve ahiret saadetlerine vesile olduğu gibi, maaş ve maâde, yani dünya ve ahiret işlerini tanzime sebeptir ve şahsî ve nev'î kemalata vasıta ve Hâlık ile abd arasında pek yüksek bir nisbet ve şerefli bir rabıttır.”⁵⁷⁵

⁵⁷² Lokmân, 31/ 12.

⁵⁷³ Âl-i İmran, 2/97.

⁵⁷⁴ Fatır, 35/15.

⁵⁷⁵ Bedüzzaman, a.g.e., s. 92.

Bütün bunlara rağmen ibadet etmenin biz kullar için sonsuz ve hadsiz sonuçları vardır. İnsanın akli bu sonuçların bir kısmını idrak etmiş, bir kısmını da idrak etmemiştir. Bu faydaların bir kısmı dünya hayatımıza yönelik olduğu gibi, bir kısmı da ahiret hayatımıza yöneliktir.

2.5.1. İbadet'in Dünyevî Sonucunun Kalbî Huzur olması

Dünya üzerinde yaşayan tüm insanlar, huzurlu ve mutlu olmak isterler. Bunun için değişik metot ve yollara başvururlar. Bu konuda her birinin farklı hedefleri vardır. Amacına ulaştığında ise, aradığı mutluluğu ya bulmaz ya da bulduğunu sandığı huzur ve mutluluğun çok kısa süreli ve kendisini tatmin etmeyen bir mutluluk olduğunu görür. Bu defa farklı yollara başvurarak her türlü alternatifi dener.

İnsan bütün bu çabalara rağmen çoğu zaman gerçek anlamda huzur ve mutluluğu elde edemez. Bütün çabalara rağmen huzursuzluk çekmeye devam eder. Hâlbuki insanın huzurlu ve mutlu olabilmesi, vicdanın rahat olmasına bağlıdır. Vicdan ise, yaratılış gereği Allah'ın emrindedir ve Allah'a kulluk etmeyi telkin eder. İnsanın ruhunu mutlu ettirecek, gönlünü huzurla dolduracak gerçek mutluluk ve huzur ise, Allah' a ibadet etmekle mümkündür.

İşte ibadetin dünyevî sonuçlarından bir tanesi de insanın ruhunu besleyip kalbine huzur vermesidir. İbadet, insanın manevî duygu ve latifelerine bir kut ve gıda hükmündedir. Nasıl maddi cesedimiz gıdasız yaşayamaz ise, manevî duygu ve cihazımız da ibadetsiz yaşayamaz. Çünkü İnsan, sadece gözle görülüp, elle tutulabilen, dünya nimetlerinden nasibini alan, yiyip içen maddî bir kalıptan ibaret değildir.

İnsanın hakikati ve onun gerçek varlığı, kendisini yeryüzünde diğer yaratıklardan üstün kılan ve onun mükerrem bir varlık olmasını sağlayan esas

cevherindedir. O cevher ise ruhtur ki, insan ancak onunla hayatıyet kazanır. Ve onunla Allah'a münacattan zevk alır. Bu ruhun -devamlı bir şekilde- günlük gıdasını veren ve onun hayatıyetini devam ettiren şey ibadettir.

Şayet bu kıymetli cevherin üzerine gaflet ve gurur tozları şüphe ve uyuşukluk pası birikirse, o zaman hayatın çetin ve sıkıntılı anlarından esen musibet ve felaket fırtınaları ve alevlenen ızdırab ateşi bu cevherin üzerindeki tozları siler ve onu meydana çıkarır. O zaman insan derhal Rabbine koşar. Ona yalvarmaya ve tazarru' ve niyazlarda bulunmaya başlar. Bu, Kur'an-ı Kerim'in açıkladığı ve hayat olaylarının da bizzat teyit ettiği bir gerçektir.⁵⁷⁶

“ O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır. Öyle ki gemilerle denize açıldığınız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgârla seyrettiği, yolcuların da bununla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder de çepeçevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını) anlayınca dini Allah'a has kılarak 'Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız' diye Allah'a yalvarırlar. ”⁵⁷⁷

Bu konu üzerinde çalışan ve ubûdiyet konusunda müstakil bir eser yazan İbn Teymiyye, ruh ve kalbin Allah sevgisine muhtaç olduğunu; bu sevgiden başka hiçbir şeyin kalp ve ruhun huzurunu temin etmeyeceğini şöyle ifade etmiştir. Kalp esas itibariyle birisi Allah'a ibadet, diğeri de ondan istiane ve tevekkül olmak üzere, iki cihetle Allah'a muhtaçtır. Bu sebeple kalp, Rabbine ibadetten, ona karşı sevgi ve muhabbetten başka hiçbir şeyle sükûn ve itmi'nan, huzur ve istikrar bulamaz. İsterse ona hoşlandığı dünya nimetlerinin hepsi temin edilmiş olsun, kat'iyen tatmin olmaz. Huzur ve sükûnete kavuşmaz. Çünkü onda, mabudu ve yaratıcısı olması sebebiyle, Rabbine karşı fitrî bir ihtiyaç vardır. Bu itibarla O ancak ibadetle tatmin olup yalnız onun zikri ile huzur ve sükûnete kavuşur.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ Kardavî, *İbadet anlam-piskolojik-hikmetleri*, s. 133.

⁵⁷⁷ Yûnus, 10/22.

⁵⁷⁸ İbn Teymiyye, *el ubûdiye*, s. 100-101.

Böyle bir hal ise, ancak Allah Teâlâ'nın yardımı ile hâsıl olur. Zira bu huzur ve sükûnu Allah Teâlâ'dan başkası temin edemez. Bu bakımdan o: “Yalnız sana ibadet ederiz. Yalnız senden yardım isteriz”⁵⁷⁹ gerçeğine daima muhtaçtır.⁵⁸⁰

Eğer bir insan dünyada arzu ettiği ve sevdiği ne varsa hepsini elde etmiş olsa, fakat Allah'a ibadetten mahrum bulursa, o kimse ızdırabtan, hasret ve elemden başka bir şey elde edemez. Ve hiçbir zaman dünyanın acılarından, onun sıkıntılı ve ızdıraplı yaşayışından kurtulamaz. Ancak Allah'a samimiyetle gönül verenler müstesna. Şöyle ki, onların yegâne arzusu ve en son maksudu Allah'tır. Onlar ilk plânda O'nu severler. Ondan başkalarını da yine onun için severler. Çünkü onlar, Allah'tan başka hiçbir şeyin kendi zatı için sevilmeceğini bilirler.⁵⁸¹

Böylece insan ibadetini ihlâslı bir şekil de yerine getirdiği zaman, kendi mahiyetini anlar ve ibadetin sırrını da idrak eder. Bununla beraber Hz. Peygamberin “*İmanın tadı*”⁵⁸² diye vasıflandırdığı ibadet, insana öyle manevi bir tad ve sürur verir ki, yeryüzünde hiçbir zevk onun yerini alamaz.

Fahredden Razi bu konuyu şöyle açıklamıştır: Her ne zaman kalb, cismanî âlem düşüncesine yönelirse huzursuzluk sıkıntı, hırsıla elde etme ve tasarruf etme isteği meydana gelir. Her ne zaman kalb ilahi düşünceye yönelirse samedî bir nur ve ilahî bir ışık meydana gelir ki, kalb o anda huzur ve sükûnet bulur.⁵⁸³

Kur'an-ı Kerim'de kalbin ancak Allah'a ibadet etmekle tatmin olacağını açıklamıştır. “*İnkârcılar, 'Ona Rabbinden bir mûcize indirilseydi ya!' diyorlar. De ki: Allah dilediğini saptırır; kendisine yöneleni de gerçeğe ulaştırır. Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur.*”⁵⁸⁴

⁵⁷⁹ Fâtiha, 1/4.

⁵⁸⁰ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, s.100-101.

⁵⁸¹ İbn Teymiyye, *el ubûdiye*, s. 100-101.

⁵⁸² Nesai, iman, 4.

⁵⁸³ Râzî, *a.g.e.*, c. XIX. s. 51.

⁵⁸⁴ R'ad, 13/27-28.

*“Andolsun, onların söyledikleri şeylerden dolayı göğsünün daraldığını biliyoruz. O halde Rabbini hamd ile tesbih et (yücelt) ve secde edenlerden ol. Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.”*⁵⁸⁵

Yukardaki ayetler, Allah’a ibadet etmek insanın gönlünü ferahlatarak, insanı iç huzura kavuşturduğunu; insanın iç dünyasının streslerini yok ederek streslerin olumsuz etkilerinden koruduğunu bildirmiştir. Böylece, ibadetler hem insanın beden ve ruh sağlığını koruyucu hem de kişiliğini geliştirmesi bakımından önemli rol oynadığını vurgulamıştır.

İbadetin insanı mutlu ettiğini, ruhunu besleyip ferahlattığını Hz. Resulüllah (a.s.)’in uygulamalarında da görüyoruz. Çünkü O şöyle demişti: *“Ya Bilal namaz vakti gelince ezan oku da bizi ferahlandır.”*⁵⁸⁶ Hadisten de anlaşıldığı gibi, Hz. Peygamber (a.s.) namaz ve ezan ile ferahladığını söylemiştir.

Kur’an’a göre ibadet edenin huzurlu olduğu gibi, ibadetten kaçanın da kalbi huzursuz ve hayatı sıkıntılı olacaktır. *“Kim de beni anmaktan(ibadet etmekten) yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz.”*⁵⁸⁷ ayet-i kerimesi de bunu açıkca ilan etmektedir.

İbn Kesir, “Mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır” diye tercüme ettiğimiz (*فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا*) cümlesinin tefsirinde şöyle diyor: Dünyada sıkıntı içinde olacak. O’nun için huzur olmaz. Kalbine ferahlık gelmez. Bilakis, görünürde tüm nimetlere nail olsa, istediğini yese, istediğini içse ve istediği mekânda ikamet etse bile, ruhu daralıp sıkışacaktır. Kalbi gerçeğe ve hidayete karşı samimi olmadıkça, sıkıntı, şaşkınlık ve şüphe içinde olacaktır. Şek ve tereddütten kurtulmayacaktır. İşte sıkıntılı hayat budur.⁵⁸⁸

⁵⁸⁵ Hicr, 15/ 97-98-99.

⁵⁸⁶ Ebu Dâvut, Edep, 86.

⁵⁸⁷ Tâ-Hâ, 20/124.

⁵⁸⁸ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. IX, s. 377.

2.5.2. İbadet'in Uhrevî Sonucu ve Cennet İle İlişkisi

İslam Bilginleri, ibadet etmenin amacı konusunda kendi aralarında tartışmışlar ve bazen de farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısım bilginler ibadetin sırf Allah'ın emri olduğu için yerine getirilmesi gerektiğini ileri sürerek, hikmet ve maksat aramanın lüzumsuz olduğunu söylemişlerdir.

Bilginlerin çoğunluğu ise, insanlar tarafından bilinsin ya da bilinmesin, ibadetin mutlak surette maslahat ve hikmetlere dayalı olduğunu iddia etmişlerdir.⁵⁸⁹

Bu ihtilafın ana sebeplerinden birisi de, ibadet etmenin sebebi ile ibadet etmenin sonucunu bir birinden ayırmamasından kaynaklanmıştır. Çünkü ibadet etmenin gayesi Allah Teâlâ'ya sevgi ile birlikte boyun eğmek ve rızasına nail olmaktır.⁵⁹⁰ Sonucu ise, cezadan kurtulmak, bazı nimet ve hikmetlere nail olmak ve yaradılışın sırrı olan imtihanı başarmaktır. Bu sebep sonuç ilişkisi o kadar birbirine yakındır ki, hangisinin nerede başladığını ve nerede bittiğini kestirmek güçtür. Bu nedenle hangisinin sebep, hangisinin sonuç olduğu karışıklığı yaşanmaktadır. İbadet etmenin neticesinde nail olunan nimetlerden birisi de cennet nimetinden faydalanmaktır.

Yüce Allah Kur'an'da yalnız kendisine ibadet etmeyi emretmiş, kendisi dışındaki varlıkların ilah edinilmesini şiddetle yasaklamıştır. İnsanlara yalnız kendisine yönelip ibadet etmelerini emretmiştir. Bu emre uygun hareket ederek ibadet ile kendisine kulluk eden ve hayatları boyunca rızasına uygun işler yaparak huzuruna kulluk görevlerini yerine getirmiş bir şekilde gelenleri de ebedi cennetlerle ödüllendireceğini vaat etmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in temel konulardan birisi de insanı, tek olan Allah'a ibadet etmeye davet etmektir. Bunun için pek çok ayette insanlara ibadet emredilmiş ve isyan ve ibadetsizliğe götüren her türlü şeyden sakındırılmışlardır. Bu ilke

⁵⁸⁹ Demirci, *Kur'anın Ana Konuları*, s. 198.

⁵⁹⁰ Kardavî, *İbadet*, s. 132.

doğrultusunda hareket edenler de taltif edilerek övölüp cennetle müjdelenmiştir. Zümer Suresi 17. ayetinde: *“Tağuta ibadet etmekten kaçınıp Allah’a yönelenlere müjdeler vardır. O halde kullarımı müjdele. Onlar ki, söze kulak verirler de onun en güzeline uyarlar. İşte bunlar Allah’ın kendilerine hidayet ettiği kimselerdir. İşte bunlar gerçek akıl sahiplerinin de ta kendileridir.”* buyrulmaktadır.

Kur’an, canlarını ve mallarını Allah yolunda verenlerin cennete girmelerini ibadet etmek ile ilişkilendirmiştir. Yani cennete girmek sırf mal ve can vermekle olmaz. Eğer ibadet var ise, cennet vardır.

*“Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler, ölürler. (Bu), Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’an’da Allah üzerine hak bir vaaddir. Allah’tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O halde O’nunla yapmış olduğunuz bu alış verişinizden dolayı sevinin. İşte bu, (gerçekten) büyük kazançtır. (Bu alış verşi yapanlar), tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah’ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele!”*⁵⁹¹

Razî, bu iki ayetin tefsirinde ayetleri birbiri ile ilişkilendirerek şu açıklamayı yapmıştır: İkinci ayette geçen dokuz sıfat, birinci ayette geçen müminlerin sıfatıdır. Bu cümlenin takdirinde de iki yol vardır.

1-Onlar (amellerine karşılık cennete girenler) tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler... dir.

2-Tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler de cennet ehlidir. ⁵⁹²

Hız. Peygamberin hadislerinde de cennete girmek ibadet ile ilişkilendirilmiştir.

⁵⁹¹ Tevbe, 9/111-112.

⁵⁹² Râzî, a.g.e., c. XVII, s. 207.

Müslim'in, Sahîh'inde Ebû Hureyre'den naklettiğine göre bir adam Hazret-i Peygamber (s.a.s.)'e gelerek,

-Ya Resûlallah! Bana öyle bir amel söyle ki, yaptığımda cennete gireyim der.

Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurur:

-Hiç bir şeyi ortak koşmadan Allah'a ibadet eder, farz namazı kılar, üzerine farz olan zekâtı verir ve Ramazan orucunu tutarsan cennete girersin.

Bunun üzerine adam:

-Hayatımı elinde tutan Allah'a yemin olsun, bundan fazlasını yapmayacağım gibi, eksik de yapmayacağım!" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu:

-Kimi, cennet ehlinden birine bakmak sevindirecekse bu adama baksın!⁵⁹³

İbadetin cennete girme vesilesi olabilmesi için, ibadetin geçelilik şartları yerine getirilmesi, cennet ve cehenneme gideceklerle ilgili âyet ve hadisleri gerekleri de yerine getirilmesi gerekir. Meselâ "Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî olarak kalacağı cehennemdir. Allah ona gazab ve lanet etmiş ve onun için büyük bir azab hazırlamıştır".⁵⁹⁴

*İnanan erkek ve kadınlara işkence yapıp sonra da tevbe etmeyenlere cehennem azabı ve yangın azabı vardır.*⁵⁹⁵

*"Nice oruç tutanlar var ki, aç kalmaktan başka bir kazançları yoktur. Ve yine nice namaz kılanlar var ki, yorgunluktan başka namazından elde ettiği bir şey yoktur."*⁵⁹⁶

"Kendisine Allah'ın âyetlerinin okunduğunu işitir de, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile

⁵⁹³ Buhârî, Zekât 1; Müslim, İman, 4.

⁵⁹⁴ Nisa, 4/93.

⁵⁹⁵ Buruc, 85/10.

⁵⁹⁶ İbn Mace, Sıyam,21.

müjdele! Âyetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır!”⁵⁹⁷

Ebû Hureyre hadisi, yukarıda zikredilen âyet ve hadislerle ilave olarak bunlara benzer âyet ve hadislerle beraber değerlendirilmelidir.

2.6. İBADETİ TERKEDENLERİN DURUMU

İbadet etmenin nasıl ki dünyevî ve uhrevî müsbet sonuçları var ise, ibadeti terk etmenin de dünyevî ve uhrevî menfî sonuçları vardır.

Kur’an-ı Kerim, ibadeti terk edenleri, dünyada günahkâr (mücrimin) olacağını ve sıkıntılı bir hayat geçireceğini; ahirette de kör olacağını, azap göreceğini, zillet halinde cehenneme girip elem verici bir azap ile azap göreceğini, şefaatçilerin şefaati de onlara fayda vermeyeceğini bildirmiş ve hatta müşrik sıfatı ile sıfatlandırmıştır.

“Onlar cennettedirler. Birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar ve dönüp onlara şöyle derler: Sizi Sekar'a (cehenneme) ne soktu? Onlar şöyle derler: Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik. Bâtıla dalanlarla birlikte biz de dalarık. Ceza gününü de yalanlıyorduk. Nihayet ölüm bize gelip çattı. Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez. Böyle iken onlara ne oluyor da, öğütten yüz çeviriyorlar?”⁵⁹⁸

İbn Kesir, “Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik.” diye tercüme ettiğimiz ayetleri: “Biz Rabbimize ibadet etmedik, kullarına ihsan etmedik”⁵⁹⁹ şeklinde tefsir etmiştir.

İbadet etmeyenlerin durumu bu ayette günahkâr (mücrim), cehennemlik ve şefaatçilerin şefaatinde mahrum olacakları şeklinde belirtilmiştir.

⁵⁹⁷ Casiye, 45/ 7-8.

⁵⁹⁸ Müddesir, 74/40-49.

⁵⁹⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XIV, s. 189.

“Her kim de benim zikrimden (ibadetinden) yüz çevirirse mutlaka ona dar bir geçim vardır. Bir de onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz. O da şöyle der: Rabbim! Dünyada gören bir kimse olduğum halde, niçin beni kör olarak haşrettin?”⁶⁰⁰

Ayette anlaşıldığı gibi ibadette yüz çevirenin dünya hayatında sıkıntı çekecektir, ahrette ise, âmâ olarak haşr olacaktır.

“...ve her kim ona ibadetten çekinir ve kibirlenirse bilsin ki, O, yarın hepsini toplayıp huzuruna haşredecek. İşte o zaman o iman edip salâh işlemiş olanlara ecirlerini tamam ile ödeyecek, hem de fazlından onlara ziyadesini verecek, amma, o kibirlerine yediremeyip çekinenleri elim bir azab ile tazib edecek ve Allah’a karşı kendilerine ne bir hâmi, ne de bir yardımcı bulamayacaklar.”⁶⁰¹
“Rabbiniz şöyle dedi: "Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana ibadet etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir.”⁶⁰²

Bu iki ayette de ibadet etmeyenlerin durumu ahrette aşağılanmış bir şekilde elem verici bir azab ile cehennemde azap görecekleri bildirilmiştir.

“...Allah'a ortak koşanların (müşriklerin) vay haline! Onlar zekâtı vermeyen kimselerdir. Onlar ahireti de inkâr ederler.”⁶⁰³

Bu ayette de sistematik ibadetin bir kısmı olan zekât ibadetini yerine getirmeyenler müşrik sıfatı ile sıfatlandırılmıştır.

⁶⁰⁰ Tâ-Hâ, 20/124.

⁶⁰¹ Nisâ, 4/172, 173. Bu ayetin son cümlesi Elmalılı'da “Allah’a karşı kendilerine ne bir hâmi, ne de bir yardımcı bulamayacaklar” şeklinde tercüme edilmiştir. DİB. lığının diğer meallerinde ise, “Allah'tan başka bir dost ve yardımcı da bulamayacaklardır” şeklinde tercüme edilmiştir.

⁶⁰² Mümin, 40/60.

⁶⁰³ Fussilet, 40/7.

2.7. İBADETTE RUHSAT VE KOLAYLIK

Allah Teâlâ bütün hallerde ibadet ve yükümlülükleri kolaylık esası üzerine bina etmiştir. Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmamıştır⁶⁰⁴; Allah, kulların tertemiz kılmaktan başka herhangi bir güçlük çıkarmak istememiştir⁶⁰⁵. Allah kulları için kolaylık istiyor, güçlük çekmelerini istememiştir.⁶⁰⁶ Buna göre Allah, bazı özel durumlarda birtakım ruhsatlar, muafiyet ve kolaylıklar tanımıştır. Bu durumlar insana zor gelen, yorucu ve işinden alıkoyucu olağanüstü hallerdir.

Kur'an, insanın zaafını kabul etmiştir. Hayatının zor hallerini daima hesaba katmış ve buna göre insanın kaderini çizerek ona insani bir düstur koymuştur. Bu düstur da kendini ibadette bazen kolaylık, bazen de ruhsat şeklinde göstermiştir.

İbadetteki ruhsat ve kolaylıklar bazen o ibadetten muafiyet şeklindedir. Sağlık veya yol güvenliği nedeniyle hac konusunda olduğu gibi;⁶⁰⁷ bazen birkaç alternatiften birini seçme şeklindedir. Hacda bir hastalık veya başındaki bir rahatsızlıktan dolayı tıraş olanın yapacağı işlem gibi;⁶⁰⁸ bazen de zaman olarak ertelenme şeklindedir. Yolcu ve hastanın orucu gibi;⁶⁰⁹ bazen de zor olandan kolay olana geçme şeklindedir. Hastalık, soğuk veya suyun bulunmadığı hallerde namaz ibadetine su ile abdest almanın yerine toprak ile teyemmüm etmek⁶¹⁰ şeklinde olmuştur.

İbadetteki ruhsat ve kolaylıklar sadece bir ibadette değil hemen hemen Allah ile kul ilişkisini ilgilendiren tüm ibadetlerde geçerli olduğu gibi ahkâmlarda da geçerlidir. Ancak Kur'an-ı Kerim'in ibadetteki ruhsat ve kolaylığında dikkat çekici bir konu vardır ki o da Kur'an'da isteyen (sail) veya istemeyen (mahrum)

⁶⁰⁴ Bakara, 2/286.

⁶⁰⁵ Bakara, 2/185.

⁶⁰⁶ Mâide, 5/6.

⁶⁰⁷ Al-i İmrân, 3/97.

⁶⁰⁸ Bakara, 2/196.

⁶⁰⁹ Bakara, 2/184.

⁶¹⁰ Nisâ, 4/43; Mâide, 5/6.

muhtaçların hakkı⁶¹¹ diye tabir edilen zekât konusudur. Kur'an-ı Kerim, malî bir ibadet olan ve ihtiyaç sahibi kulların hakkı olan zekât yükümlülüğü konusunda, ruhsat tanımamıştır.

Konumuzu fazla uzatmama adına ahkâmlardaki ruhsat ve kolaylıklar üzerinde durmadan yalnızca bir kısım sistematik ibadetlerdeki kolaylık ve ruhsat üzerinde duracağız.

2.7.1. Namazda Kolaylık

Kur'an-ı Kerimin ruhsat ve kolaylık imkânı sağladığı ibadetlerden biri namaz ibadetidir. Namazdaki ruhsat ve kolaylıklar namazın manevî ruhuyla değil, şekli yönüyle ilgilidir. Namazdaki bu ruhsat ve kolaylıklar Kur'an'da üç başlık halinde zikredilmiştir.

1-Namazdaki ruhsat ve kolaylıklardan birisi namazın sıhhat şartlarından biri olan, Fıkıhta hadesten taharet diye tabir edilen, namazın olmazsa olmazı olan abdest ve gusül konusundadır. Bu konu muhteva olarak birbirlerine çok yakın olan iki ayette şöyle zikredilmiştir.

“Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da -bu durumlarda- su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin); yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.”⁶¹²

“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk halinde

⁶¹¹ Zâriyât, 51/19.

⁶¹² Nisâ, 4/43.

veya içinizden biri ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”⁶¹³

Yukarıdaki her iki ayetin ilk kısmında abdestsiz ve cünüp olan kimseye namaz kılabilmesi için ön şart olarak su kullanma zorunluluğu getirilmiştir. Ayetlerin ikinci kısmında ise, hastalık, yolculuk, suyun bulunmadığı veya benzeri hallerde su kullanmaları mahzurlu olan kimselere, suyun yerine toprağı kullanma ruhsat ve kolaylığı getirilmiştir. Buna göre bu durumda olan bir kimse Allah Teâlâ tarafından bir kolaylık ve kullarına bir rahmet olmak üzere abdest veya gusül alma ihtiyacı olan, yeryüzü cinsinden temiz, kuru toprak, taş veya benzerleri ile teyemmüm eder.

2-Namazdaki ruhsat ve kolaylıklardan birisi de, namaz kılma şekli ve miktarı ile ilgilidir. Bu ruhsat ve kolaylıklarda korku, yolculuk, savaş ve bilgi sahibi olmadığı durumlarda namazların rekât miktarlarında eksiltme, namazın bilinen kılınma şeklini değiştirme ve kibleye yönelme de ruhsat şeklinde tezahür etmiştir.

“Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.”⁶¹⁴

Bu ayette savaş ve yolculuk hallerinde namazın nasıl kılınacağı konusu açıklanmıştır. Bu ayet, ilgili hadislerle birlikte ele alındığında korku halindeki yolcu namazının kısaltılmış şeklinde kılınacağına açık bir delil; bir tehlike söz konusu olmadan kısaltılan yolcu namazı hakkında ise nispeten üstü kapalı bir delildir. Bu kapalı delili sünnet açıklığı kavuşturmuştur.⁶¹⁵

⁶¹³ Mâide, 5/6.

⁶¹⁴ Nisâ, 4/101.

⁶¹⁵ Bkz. Kur'an Yolu, c. II, s. 129-130.

*“Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah’ın huzurunda durun. Bir şeyden korkarsanız yaya veya binek üzerinde kılabilirsiniz. Korkunuz geçince Allah’ı, daha önce bilmediğinizi size öğrettiği gibi anın.”*⁶¹⁶

*“Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдыңın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun, silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ettiklerinde ötekiler arkanızda olsunlar, sonra henüz namazlarını kılmamış bulunan (bu) bölük gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve bunlar da ihtiyat tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar.”*⁶¹⁷

Bu iki ayette de, korku ve savaşlarda, namazın bilinen kılınış şeklinden başka bir şekil ile kılınmasına bir ruhsat ve kolaylık tanımıştır. Birinci ayette çarpışma zamanını ifade etmiştir. Bu ayet, böyle durumda ister yaya ister hayvan sırtında, yürüyerek veya durarak, kibleye yönelsin yönelvesin, namazın kılınabileceğini ifade etmiştir.⁶¹⁸ İkinci ayette ise cemaatle kılınan namaz, malum şeklinden farklı bir şekilde kılınmasına ruhsat verilmiştir.

*“Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zatı oradadır. Şüphesiz Allah (zat ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.”*⁶¹⁹

Bu ayette de bazı hallerde kibleye yönelmede ruhsat verilebileceğine dair delil vardır. Örneğin kible yönünün bilinmediği durumlarda veya yolculuk durumlarında kılınan nafîle namazlarda kibleye yönelme zorunluluğu konusunda ruhsat tanınmıştır.⁶²⁰

3-Namazdaki ruhsat ve kolaylıklardan birisi’de namazdaki kıraat ile ilgilidir. *“Artık Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah’ın lütfünden rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O halde, Kur’an’dan*

⁶¹⁶ Bakara, 2/238-9.

⁶¹⁷ Nisâ, 4/101.

⁶¹⁸ Râzî, c.VI, s. 166.

⁶¹⁹ Bakara, 2/115.

⁶²⁰ Geniş bilgi için bakınız, Râzî, c. IV, s. 21-22-23.

*kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a güzel bir borç verin.*⁶²¹

Bu ayette de namaz kılmada gerekli olan kıratta bir ruhsat ve kolaylık tanıdığıdır. Buna göre okumakta zorluk çeken kişiler namaz kılarken kendisine kolay geleni okumak konusunda kendilerine bir kolaylık ve ruhsat tanınmıştır.

2.7.2. Oruçta Kolaylık

Kur'an-ı Kerim'in namaz ibadetinde ruhsat ve kolaylık imkânı sağladığı gibi, oruç ibadetinde de ruhsat ve kolaylık sağlamıştır. Bu ruhsat ve kolaylık *“Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez.”*⁶²² ayetinin gereği olarak, meşakkatli bir durumda olan yolcu, hasta ve orucu tutmayacak kadar güçsüz olanlara bir lütuf ve ihsandır. Oruç ibadetindeki bu ruhsat ve kolaylıklar, mükellefin durumuna göre, ya ertelenme ya da başka bir alternatif olan fidye ödeme şeklinde olmak üzere, Kur'an'da iki ana başlık halinde zikredilmiştir.

1-Oruç ibadetindeki bu ruhsat ve kolaylıklardan birisi, oruç tutmayı başka bir zamana erteleme şeklindedir. Bu ruhsat ve kolaylık, hasta ve yolcular içindir.

*“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı. Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar.”*⁶²³

(O sayılı günler), “insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin. Kim de

⁶²¹ Müzemmil, 73/20.

⁶²² Bakara, 2/185.

⁶²³ Bakara, 2/183-184.

hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir."⁶²⁴

Bu iki ayette, Rmazan ayında oruç tutmanın farz olduğu bildirilmiştir. Ancak bu ayın içinde geçici bir hastalıkla hasta olan veya yolcu olanlara bir kolaylık tanınmıştır. Bu kolaylık ise, hastalık veya yolculuk sebebi ile tutmadığı gün sayısı kadar, hastalar iyileştikten sonra, yolcular yolculuklarını bitirdikten sonra oruç tutmak şeklindedir.

2- Oruç ibadetindeki ruhsat ve kolaylıklardan birisi de, oruç tutmanın yerine her gün için bir fidye ödemek şeklindedir. Bu ruhsat ve kolaylık, iyileşme ümidi olmayan hasta ve yaşlılık gibi güçsüzler içindir.

*"Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."*⁶²⁵

Bu ayette oruç ibadetini yerine getirmeye güç yetiremeyenler veya yerine getirmekte zorluk çekenler⁶²⁶ için bir kolaylık getirmiştir. Bu ruhsat ve kolaylık da, oruç tutma yerine tutmadığı her gün için bir fidye verme şeklindedir.

⁶²⁴ Bakara, 2/185.

⁶²⁵ Bakara, 2/185.

⁶²⁶ Bu ayette "gücü yetmeyenler" diye tercüme edilen kısımda geçen وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةً cümlesi, gerek dil bilimi gerekse kıraat şekilleri bakımından farklı manalara gelebilecek bir cümledir. Bundan dolayı müfessirler bu kelime hakkında farklı yorumlar yapmışlardır. Celaleyn tefsiri, يُطِيقُونَهُ kelimesine güç yetirme anlamını vermiş ve kelimenin başında bir nefi' edatının mukadder olduğunu söylemiştir. Râzî, bu ayetin muradında ihtilaf olduğunu söyledikten sonra ayette üç temel görüş olduğunu ileri sürmüştür. 1- Bu kelime hasta ve yolcuyla ilgilidir. Bunlarda iki kısımdır biri hasta ve yolculuk halinde güç yetirir diğer bir kısmı güç yetirmez. Bu konu bu iki kişi ile ilgilidir. 2- Bu cümleden maksat mukim ve özürsüz kişidir. İlk başta insanlar oruç tutma ve fidye verme arasında muhayyer bırakılmıştır daha sonra bu ayet nesh edilmiştir. Müfessirlerin çoğu da bu görüştedirler. 3- Bu cümle, meşakkatle birlikte oruç tutmaya gücü yeten yaşlılarla ilgilidir. (Râzî c. V, s. 85). Muhammed Abduh ise, Buhârînin İbn Abbas'a ait olan "Bu ayet mensuh değildir, yaşlı erkek ve kadınlara ilgilidir." sözünü aktardıktan sonra şöyle der: Bana göre müminler oruç tutma hakkında üçe ayrılır. 1- Sağlam ve mukim olan mümindir ki bu mümine oruç tutmak farzdır. 2- Hasta ve misafirdir ki, daha sonra kaza etmek kaydıyla iftar etme ruhsatı vardır. 3- Yaşlılık ve bünye zaafılığı gibi

2.7.3. Hac ve Kurbanda Kolaylık

Hac ve kurban da Kur'anın ruhsat ve kolaylık sağladığı ibadetler arasındadır. Kur'an-ı Kerimde sarıh olarak zikredilen kurban, hac menasiki ile ilgili kurbandır. Bundan dolayı çalışmamızda hac ve kurbandaki ruhsat ve kolaylık tek başlık halinde ele alınmıştır.

Hac daki kolaylık diğer ibadetlerdeki kolaylıklardan daha farklıdır. Kur'an-ı Kerim'de haccın farzietinden söz eden ayette diğer ibadetlerden farklı olarak yapabilirlik kaydını düşmüştür. Diğer ibadetlerde her ne kadar fıkhîen vucub şartları var ise de Kur'an'da herhangi bir şart zikredilmemiştir. Ancak haccın yerine getirme yükümlülüğü diğer ibadetlerden farklı zikredilmiştir. Haccın farzietini ifade eden *“Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”*⁶²⁷ ayetinde görüldüğü gibi *“gitmeye gücü yeten”* şeklinde ifade edilmiştir.

Haccın farzietine, geniş bir anlam alanı olan *مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا* kaydı ön şart olarak zikredilmiştir. Bu da şu demektir ki bu ön şartta haiz olmayana haccı yerine getirme zorunluluğu yoktur. Hac yükümlülüğünü yerine getirme ön şartı olan *“İstitaat”* in anlamı hakkında birçok yorumlar yapılmıştır. Ancak Muhammed Abduh, *“İstitaat”*ın anlamı kişiden kişiye değişir⁶²⁸ diyerek, bu kavramın anlamı tek bir mana ile sınırlandırılmayacağına işaret etmiştir. Netice itibariyle diğer ibadetlerin uygulamalarında tanınan ruhsat ve kolaylıklar, haccın hem yükümlülüğünde hem de uygulamasında tanınmıştır.

“Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir. Orada apaçık deliller, İbrahim'in makamı

giderilmesi mümkün olmayan herhangi bir sebepten dolayı oruç tutmak kendisine meşakkat yaratan mümindir. Müzmin hastalık ve sürekli meşakkatlı işte çalışmakta bunun gibidir. Bu mümin her gün için bir fidye ödiyecektir. (Tefsirü-l Menar, c.II, s. 157).

⁶²⁷ Al-i İmrân, 3/97.

⁶²⁸ Abduh, a.g.e., c. IV s. 11.

vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”⁶²⁹

Yukarıda da zikredildiği gibi bu ayette haccın yükümlülük veya yerine getirme konusunda yerine getirebilirlik şartı koymuştur. Bu da hac konusunda yerine getirme zorunluluğu ortadan kaldırma veya gecikmeli olarak yerine getirme şeklindeki bir ruhsat ve kolaylık sağlanmıştır.

“Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin.”⁶³⁰

“(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin. Onu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz.”⁶³¹

“Sayılı günlerde Allah'ı anın (telbiye ve tekbir getirin). Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönerse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa, ona da günah yoktur. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve onun huzurunda toplanacağınızı bilin.”⁶³²

Yukarıda zikredilen ayetlerde hem haccın ruhsat ve kolaylıkları hem de kurbanın kolaylıkları zikredilmiştir. Zira ayetlerden anlaşıldığı gibi hac için ihrama

⁶²⁹ Al-i İmrân, 3/96-97.

⁶³⁰ Bakara, 2/196.

⁶³¹ Bakara, 2/198.

⁶³² Bakara, 2/203.

girmiş bir kişi ihsâr⁶³³ olduysa bir kurban kesip ihramdan çıkarak ihram yasaklarından kurtulmuş olacağını; Hac esnasında ticaret yapma ruhsat ve kolaylığı ve bayramdan iki gün sonra Mina'dan ayrılma ve kalma muhayyerliği konusunda ruhsat ve kolaylığı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu ayetlerde hacda ruhsat ve kolaylık sağladığı gibi kurbanda da ruhsat ve kolaylık sağlanmıştır. Çünkü zikredilen ayetlerde kurbandan söz edilirken yanına “kolayına gelen kurbanı keser” kaydını zikretmiştir. Ayrıca ayette insanlar, ihram yasaklarından biri olan tıraş, -eğer özre bağlı olarak meydana gelmiş ise,- oruç tutmak, sadaka vermek ve kurban kesmek gibi ibadetleri arasında muhayyer bırakılmıştır. Bunun yanında kurban bulamayanın da, kurban yerine üç'ü hacda olmak üzere, toplam on gün oruç tutma kolaylığı getirilmiştir. .

⁶³³ Hac veya umre yapmak üzere ihrama girdikten sonra, hac ve umrenin tamamlanmasının engellenmesi; herhangi bir sebeple tavaf ve vakfe yapma imkânının ortadan kalkması demektir. (Dr. İbrâhim PAÇACI, Dini Kavramlar Sözlüğü, D.İ.B. s. 301.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İBADETİN GEÇERLİLİK ŞARTLARI

3. İBADETİN GEÇERLİLİK ŞARTLARI

Kur'an-ı Kerim insanı, insanın yaradılış gayesi olan ibadetin uygulama, şekil, miktar ve zaman gibi konularda keyfi bir uygulama yapacak şekilde serbest bırakmamıştır. Bu konuda Kur'an ibadet için bir çerçeve çizmiş ve ibadetin geçerli olabilmesi için bazı esasları şart koşturmuştur. Bunlar, ibadeti ibadet yapan ve ona bir değer atfeden temel esaslar olduğu için, onun olmazsa olmazları mesabesinde nitelendirilebilir. Söz konusu esaslar, iman, taabbudiyet, niyet, ihlâs, belirleyicinin Resûlullah (S.A.V) olması, belirlenmiş vakit ve miktarda olması, sevgi ve sürekliliktir.

3.1. İMAN

İbadetin temel esaslarının başında iman gelir. Yani bir fiilin ibadet sayılabilmesi için ve Allah katında ibadet olarak geçerli olması için o fiili yerine getirenin imanlı olması şarttır. Eğer iman yoksa yapılan ibadetin Allah katında hiçbir değeri yoktur.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: İmansız insan zaten ibadet yapamaz ki, dolayısıyla bu başlığı zikretmenin anlamı yoktur. Böyle bir itiraza şöyle cevap verilebilir: İmansızlık veya küfür sadece iman etmemekle meydana gelmez. Bir insan inandığı halde yine de imansız olabilir. Allah'a şirk koşturmak veya İslam dininin tamamı değil de bir kısmını reddetmek bu konuya misal olarak verilebilir.

Allah'a Allah'ın istediği şekilde ibadet edebilmek için peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sünnetini ve Allah'ın kitabı Kur'an'ın ahkâmını bir bütün olarak kabul edip uygulamak gerekir. İnsan İslam'ın bütününe değil de bir kısmını kabul edip uygularsa hakkıyla Allah'a ibadet etmiş olmaz.

“Allah’ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, "Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız" diyenler ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek kâfirler bunlardır ve biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.”⁶³⁴

“Arzu etmez o küfredenler: Ne Ehl-i kitaptan ve ne müşriklerden ki size Rabbinizden bir hayır indirilsin, Allah ise rahmetiyle imtiyazı dilediğine bahşeder ve Allah çok büyük fazıl sahibidir.”⁶³⁵

“ Küfr edenler: gerek Ehl-i kitap’dan olsun gerek müşriklerden muhakkak cehennem ateşindedirler.”⁶³⁶

Yukarıda zikredilen ayetlerden de anlaşıldığı gibi, İslam’ın bütününe değil de bir kısmını kabul edip uygulayanlar ile Allah’a ortak koşanlar imansız ve kâfirdirler. Kâfirlerin de ibadeti kabul değildir.

“Kim inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider. O, âhirette de hüsrana uğrayanlardandır.”⁶³⁷

“Küfretmiş ve kâfir oldukları halde ölüp gitmiş kimseler, her halde bunların her biri kendini kurtarmak için Dünya dolusu altın verecek dahi olsa hiç birinden kabul edilmek ihtimali yoktur, bunların hakkı elîm bir azabdır ve kendilerini kurtaracak da yoktur.”⁶³⁸

“ Şüphesiz o küfredenler bütün Arzdaki ve daha bir o kadarı onların olsa da kıyamet günününün azabından kurtulmak için fidiye verecek olsalar kendilerinden kabul edilmez, onlara elîm bir azab vardır.”⁶³⁹

⁶³⁴ Nisâ, 4/150-151.

⁶³⁵ Bakara, 2/105.

⁶³⁶ Beyyine, 98/6.

⁶³⁷ Mâide, 5/36.

⁶³⁸ Al-i İmrân, 3/91.

⁶³⁹ Mâide, 5/36.

“İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennemın dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar.”⁶⁴⁰

3.2. TAABUDİYET (Tevkifiyet)

Kelime olarak, Allah’a ibadete aşırı gayret göstermek, ibadet etmek, kendini ibadete vermek, boyun eğmek ve mükellef olmak gibi anlamlara gelen taabbud, insan özne kılındığında, birinin kendisine ibadet etmesini istemek anlamını ifade etmektedir. Allah’ın özne olduğu bir cümlede ise bu kelime kullarını ibadet vb. yükümlülüklerle sorumlu tutması anlamına gelmektedir.⁶⁴¹

Bu kelime, sonuna nisbet (aidiyet) yâ’sı eklenip “taabbudi” (تعَبْدِي) şeklini alındığında, bir hükmün taabbud (ibadet) alanına dâhil olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴²

Mükellefin bir hükmü algılayış biçimini, sorgulamadan teslimiyetini ve ifa ediş niyetini ifade etmek için kullanılan taabbudi kavramı, fıkıhçılar ve fıkıh usulcüler, genel olarak, meşru kılınmasında mükellefin kulluk ve teslimiyetini denemek (taabbud) dışında başka bir hikmetin gözükmediği hükümler anlamında kullanmışlardır. Kul sırf mükellef olduğu için bunları yaparsa sevap kazanır, yapmazsa günahkâr olur ve cezaya çarptırılır.⁶⁴³

Bu izahlardan hareketle taabbudi hükümleri şöyle tanımlamak mümkündür: Aklın alanına girmeyen, vaz ediliş gerekçeleri akılla tam olarak anlaşılmayan, hüküm koyucunun kendileriyle neyi amaçladığı gizli kalmış hükümlerdir. Bu tür hükümlerde aslanan, istenilen şeye öylece uymaktır. Mükellef bunları eksiksiz, noksansız ve istenildiği gibi yerine getirmekle yükümlüdür.

⁶⁴⁰ Bakara, 2/215.

⁶⁴¹ Kahraman, Abdullah, *İslâm hukukunda değişim ve ibadetler*, Ensar yay. İstanbul, 2012, s. 30.

⁶⁴² Kahraman, a.g.e., s. 30.

⁶⁴³ Kahraman, a.g.e., s. 30.

İbadetlerde ise asıl olan Allah'ın emridir. İbadetler yalnızca Allah emrettiği için ve O'nun emrettiği şekilde yapılır. Buna dini terim olarak ibadette taabbudilik denilmiştir. İster bedeni ister mali olsun ibadetlerde esas olan taabbudiliktir. Taabbudilik neden, niçin ile başlayan soruların cevapları yerine “nasıl” sorusuna verilen cevapların ifade ettiği muhtevanın uygulanması demektir. Başka bir ifadeyle temelinde nedensiz, niçinsiz itaat vardır.

İbadete ait olmak, emrolunduğu için yapılan, yerine getirme sebep ve illeti sadece emir olan, aklın muhakemesine bağlı olmayan anlamına gelen taabbudiyet, ibadetin olmazsa olmazlarının içindedir.

İbadetteki taabbudilik, ibadetler dinin değişime açık olmayan sahasını oluşturur. Bu sebeple ibadet Kur'an'ın emrettiği, Hz. Peygamber'in de uygulamalarıyla şekil ve sınırlarını çizdiği biçimde yapılmalıdır. Çağların geçmesi ve şartların değişmesi, hiç kimseye namazın şeklini, orucun mahiyetini, haccın icra biçimini değiştirme yetkisini vermez. Konumu ve bilgi seviyesi ne olursa olsun, Peygamber dışında hiçbir kimsenin böyle bir yetkisi yoktur.⁶⁴⁴

İbadetlerdeki taabbudilik esasındandır ki, bizler ibadetlere bir ekleme veya çıkarma yapamayacağımız gibi, onların formatlarında da bir değişikliğe gidemeyiz. Zaten ibadetlerimizin Allah katında bir değer ifade etmesi de, onların Cenâb-ı Hakk'ın vaz'ettiği formüllere uygun olarak ve ihlâsla yerine getirilmelerine bağlıdır. Yoksa biz kendi anlayışımıza göre Allah'ın emrettiği şekilden daha mükemmelini, daha meşakkatlisini ortaya koysak bile bunun bir değeri olmaz. Meselâ kurban, belirli özellikleri taşıyan bir hayvanı, tayin edilmiş bir vakitte boğazlamaktır. Burada kurbanın kanını akıtmak esas olduğundan dolayı kurban kesmek istemeyen birisi aynı miktar hatta daha fazla bir parayı tasadduk etse veya kurbanlık hayvanı boğazlamadan başkasına hibe etse mükellefiyetini yerine getirmiş olmaz. Bu kişi eda ettiği ibadetin Allah katında makbul olması için kurbanın zamanına ve kurbanlık hayvanın özelliklerine de riayet etmek zorundadır.⁶⁴⁵

⁶⁴⁴ Kahraman, *a.g.e.*, s. 25.

⁶⁴⁵ Çayiroğlu, Yüksel, *Yeni Ümit dergisi*, Yıl 2010, Sayı 89, s. 37.

Çünkü İslam'ın ibadet hususunda müslümanı uymaya çağırdığı unsurlardan birisi de dinen tayin ve tesbit edilen esaslara riayet etmektir. İbadette yalnız Allah'ın rızasını kastetmek ve ondan başkasına yönelmemek kâfi değildir. Bununla beraber, yapılan ibadetin Allah'ın emrettiği şekilde ve onun istediği keyfiyette olması gerekir.⁶⁴⁶

İnsanlar kendi arzularına, heva ve heveslerine göre Allah'a ibadet edemez. Bu hususta birçok ayeti kerime ve hadisi nebevi vardır.

*“Artık her kim rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.”*⁶⁴⁷

İbn-i Teymiyye bu ayeti gerekçe göstererek der ki: Dinin temeli iki esasa dayanır. Birincisi: Allah'tan başkasına kulluk ve ibadet etmemektir. İkincisi: Allah'a onun emrettiği şekilde ibadet etmek ve bid'atlardan kaçınmaktır.⁶⁴⁸

*“Sonra da seni din işi konusunda açık bir yola koyduk. Sen ona uy, bilmeyenlerin heva ve heveslerine uyma.”*⁶⁴⁹

*“De ki: ‘Ben türedi bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sâdece bana vahyedilene uyarım. Ben sâdece apaçık bir uyarıcıyım.’”*⁶⁵⁰

*(Resûlüm!) “De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”*⁶⁵¹

Yukarıda zikredilen ayetlerde de anlaşıldığı gibi, ibadetlerde hüküm vaz etmek Allah'a mahsus olduğunu ve aksini idda etmek şirk olduğu anlaşıldığı gibi ibadet konusunda tek örnek ve kendisine tabi' olması gereken de Hz. Resulüllah olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁴⁶ Kardavî, *İbadet*, s. 236.

⁶⁴⁷ Kehf, 18/110.

⁶⁴⁸ İbn Teymiyye, *el-Ûbudiyye*, s. 170-171.

⁶⁴⁹ Câsiye, 45/18.

⁶⁵⁰ Ahkâf, 46/9.

⁶⁵¹ Al-i İmrân, 3 /31.

Bu konuda Hz. Peygamberin hem uygulaması hem de emri vardır. Uygulamasını Ebu Hureyre (r.a) rivayet ettiği hadisinden anlaşıyor.

Ebû Hüreyre (r.a) şöyle demiştir: *“Bir defa Rasulullah (s.a.v) Mescid-i Şerife girdi. Derken biri de girip namaz kıldı. Sonra Rasulullah (s.a.s)’in huzuruna gelip selam verdi. Rasulullah (s.a.s) selamı aldıktan sonra: “Dön de yeni baştan kıl! Çünkü sen namaz kılmış olmadın” buyurdu. O kimse dönüp evvelce kıldığı gibi namazı tekrar kıldı. Sonra gelip Rasulullah (s.a.s)’e selam verdi. Yine: ‘Dön de yeni baştan kıl! Çünkü sen namaz kılmış olmadın’ buyurdu. Bu olay üç kere tekrar etti. Nihayet o kimse: ‘Seni hak ile gönderene yemin olsunki; bundan başka türlüünü bilmiyorum. Bana doğrusunu öğret’ dedi. Bunun üzerine Rasulullah buyurdu ki: Namaza durduğun vakit tekbirini al. Sonra ne kadar kolayına gelirse o kadar Kur’an oku. Sonra rükûa var ve mutmain oluncaya kadar dur. Sonra başını kaldırıp ayakta büsbütün doğruluncaya kadar dur. Sonra secdeye var ve mutmain oluncaya kadar kal. Sonra başını kaldırıp mutmain oluncaya kadar otur. Bunu namazının bütününde de böyle yap.”*⁶⁵²

Resulullah (s.a.v.) de bu husustaki emri ise şöyledir:

*“Namazı benden gördüğünüz gibi kılınız.”*⁶⁵³

Hac hakkında ise:

*“Menasikinizi benden alınız”*⁶⁵⁴ buyuruyor.

Ayrıca Hz. Resûlullah, din ve ibadet hususunda bid’attan sakındırmış, *“İhdas edilen her şey bid’attır,”*⁶⁵⁵ *Her bid’at dalalettir”*⁶⁵⁶ buyurmuştur.

*“Kim dinimizde olmayan bir şeyi ihdas ederse o merduttur.”*⁶⁵⁷ *Kim dinimizde olmayan bir işi işlerse o merduttur.”*⁶⁵⁸ sözleri ile şüphe götürmeyecek yorum yapılmayacak bir şekilde bu konuda kesin hüküm koymuştur.

⁶⁵² Müslim, salât, 45,

⁶⁵³ Buhârî, Ezan, 18.

⁶⁵⁴ Müslim, Hac, 310.

⁶⁵⁵ İbn Mace, Mukadime, 46.

⁶⁵⁶ Müslim, Cuma, 43; İbn Mace, Mukadime, 46.

Yukarıda zikredilen ayet ve hadislerden anlaşılıyor ki, makam ve mevki, ilmi ve bilgisi ne olursa olsun, herhangi bir şahsın, teşekkülün veya müessesenin Allah'ın dinine yeni bir ibadet ihdas etmeye veya eski ibadetlere ilave etmek ya da eksiltmek suretiyle değiştirme hakkına sahip değildir.

Bu hakikati Bediüzzaman Hazretleri: “Şeairin taabbudî kısmı; hikmet ve maslahat onu tağyir edemez, taabbudîlik ciheti tereccuh ediyor (ağır basıyor), ona ilişilmez. Yüz bin maslahat gelse onu tağyir edemez.” şeklinde ifade etmiştir.⁶⁵⁹

3.3. NİYET

İbadetin olmazsa olmazların içinde yer alan ve ibadetin temel şartı olan niyet, sözlükte yönelmek, ciddiyet ve kararlılık göstermek gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁶⁰ İstilahta ise kastetmek, karar vermek, kalbin bir şeye yönelmesi ve yaptığını bilerek yapmak anlamına gelir.⁶⁶¹ Daha açık bir ifadeyle kalbin bir şeye karar vermesi ve hangi işin ne için yapıldığının açıklıkla farkında olunması demektir.⁶⁶² Bu ifadeden anlaşıldığı gibi niyet, bünyesinde iki anlam taşımaktadır. 1- Hangi ibadeti yaptığını bilmek ve karar vermektir. Bu, niyetin ibadetteki fikhî yönü ile ilgilidir. 2- Ne amaçla ibadet ettiğidir. Bu da niyetin ibadetteki değer yönü yani ihlâs yönü ile ilgilidir.

Niyet olmazsa, kulluk namına ne yapılırsa yapılsın ibadet olamaz; yapılan amel kuru bir yorgunluk olarak kalır. Niyet kişinin kalpteki tercihidir. Niyet her şeyin özü ve başıdır; adeta ibadetlerin ruhu gibidir. İbadeti ibadet yapan niyettir. Çünkü niyet ibadeti âdetten ayıran faktördür.

⁶⁵⁷ Buhârî, Sulh, 5.

⁶⁵⁸ Buhârî, Büyü, Sulh, 5; Müslim, Akdiye, 1715; Ebu Dâvut, Sünnet, 6.

⁶⁵⁹ Bediüzzaman, *Mektubât*, Şahdamar Yayınları, s. 447.

⁶⁶⁰ İbrâhim Kâfi, Dönmez, *DİA*, c. XXXIII, s. 171.

⁶⁶¹ Paçacı, *Dini kavramlar sözlüğü*, s. 530.

⁶⁶² *İslam İlmihali*, TDV. Yayını, Ankara, 2003. c. I, s. 258.

Gerçi Kur'an-ı Kerim'de çekirdek anlamındaki nevâ (En'âm 6/95) kelimesi dışında niyet kelimesi ve aynı kökten gelen kelimeler lâfzen yer almamıştır. Ancak, ibadetteki niyet anlamını ifade eden başka kavramlar ve anlam bakımından ibadetteki niyetin önemine işaret eden ve niyetsiz ibadetin hiçbir anlam ifade etmediğini ifade eden birçok ayet ve mesaj yer almıştır.

Bu nedenle İslâm ibadet konusunda en fazla önem verdiği hususların başında niyet gelir. Niyet tüm ibadetlerin ve hayata dair yapılan her şeyin temel taşı, ruhu ve esasıdır. Kişinin ortaya koyduğu pratik yaşantısının tamamı ancak niyetine göre değerlendirilir; Allah (c.c) nazarında her zaman bu böyle olduğu gibi, çoğu zaman kul nazarında da böyledir. Mesela aynı fiili işleyen iki ayrı kişi niyetlerindeki farklılık sebebiyle birbirlerine zıt karşılık görebilirler.

*“Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İcinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla(niyetinizle) sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.”*⁶⁶³ Bu sebeple, gerek Kur'an'da ve bilhassa hadislerde niyetin önemine dikkat çeken beyanlar çokça gelmiştir. Bu konuya Tevbe suresinin 18. ve 107. ayetleri örnek olarak gösterilebilir.

*“Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.”*⁶⁶⁴

*“Bir de zararlı faaliyetlerde bulunmak, küfre yardım etmek, mü'minler arasına ayrılık sokmak için ve öteden beri Allah ve Resulüne karşı savaşanlara üs olsun diye bir mescit yapanlar vardır. Bunlar, “Bizim iyilikten başka hiçbir kasdımız yok” diye de mutlaka yemin ederler. Ama Allah şahitlik eder ki bunlar mutlaka yalancılardır.”*⁶⁶⁵

Yukarıdaki iki ayette niyetleri farklı aynı işi yapan iki gruptan söz edilmektedir. Birinci ayette Allah rızası için mescit inşa eden bir grup insandan söz

⁶⁶³ Bakara, 2/284.

⁶⁶⁴ Tevbe, 9/18.

⁶⁶⁵ Tevbe, 9/107.

edilmiş ve övülmüştür. Çünkü niyetleri Allah rızası içindir. İkinci ayette yine mescit inşa eden bir gruptan söz edilmiş ve yerilmiştir. Çünkü niyetleri kötüdür.

İnsanların ibadeti niyetlerine göre değer kazanacağı ve insanlar ona göre hesaba çekileceğini “*Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin Allah’a aittir. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla(niyetinizle) hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.*”⁶⁶⁶ ayetinde açık ve veciz bir şekilde belirtilmiştir. Çünkü ayette herkesin yaptığı niyetine göre hesaplanacağı ifade edilmiştir. Buna göre niyeti olmayanın yaptığı da olmayacağına göre, niyeti olmayanın ibadeti de olmayacaktır veya hesaplanmayacaktır.

Kur’an’da mefhum olarak yer alan ibadetlerdeki niyet, hadislerde de sadece mefhum olarak değil, lâfzen de yer almıştır. Öyle ki ibadetlerdeki niyetin önemi ve ibadetlerin niyete göre değerlendirileceği konusu hadislerde daha açık bir şekilde yer almıştır.

“*Ameller niyetlere göredir, herkese niyet ettiği vardır, kimin hicreti Allah ve Resulüne ise, hicreti Allah ve Resulünedir, kiminde hicreti kazanmak istediği bir dünyalık veya nikâhlanmak istediği bir kadın içinse hicreti de hicret ettiği şeyedir.*”⁶⁶⁷

Hadiste geçen “*Ameller niyetlere göredir*” cümlesinden anlaşıldığı gibi amel niyet ile ilişkilendirilmiştir. Niyet yoksa amel neye göre olacaktır? Öyle ise niyet varsa amel vardır niyet yoksa amel de yoktur. “*Herkese niyet ettiği vardır*” cümlesinde de amelin değeri niyeti ile ilgilidir anlamı vardır. Yani niyet yoksa amelin karşılığı da yoktur. Bu da niyeti olmayan ibadetin yok olduğu anlamına gelir.

⁶⁶⁶ Bakara, 2/284.

⁶⁶⁷ Buhârî, *Bedü'l-Vahy*, 1.

3.3. İHLÂS

Kur'an'ın ibadet hususunda koyduğu esaslardan birisi de iman, ibadet, itâat, ahlak, amel, dua... gibi her türlü dini görevleri, halkın övme ve beğenisini, yerme ve kınamasını düşünmeksizin sırf Allah için iyi ve halis bir niyetle yapmak, şirk, nifak, riya, sum'a vb. şaibelerden uzak durmak, söz, fiil ve davranışlarında samimi ve doğru olmak anlamına gelen ihlâstır.⁶⁶⁸ Hangi ibadet olursa olsun, kabulünün esası Allah Teâlâ'ya ihlâsla yönelmektir. Zira ibadetin hakikati sadece birtakım bedenî hareketlerden ibaret, şekil ve merasimler değildir.⁶⁶⁹

İbadet ile sadece ma'budün kulluğuna yönelmek anlamına da gelen ihlâs, Kur'an-ı Kerim'de ibadetin ayrılmaz bir sıfatı olarak yer almıştır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de ne kadar ibadet emri var ise, tamamında istisnasız olarak ihlâs emri de, zımnen veya sarahatten yer almıştır. Meselâ “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk(ibadet) etsinler diye yarattım*”⁶⁷⁰ ayet-i kerimesi ibadet etmeyi ifade ettiği gibi, “ancak bana” cümlesi ile de ihlâsı ifade etmiştir.

Kur'an'ın ibadet ile ilgili ilk ayeti olan “*Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.*”⁶⁷¹ ile, ibadet ile ilgili son ayeti olan “*Ben sizin kulluk (ibadet) ettiklerinize kulluk (ibadet) etmem.*”⁶⁷² ayetlerinde olduğu gibi, ibadette söz eden ayetlerde ihlâsa da işaret edilmiştir.

“*Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız.*”⁶⁷³

“*Hâlbuki onlara, Allah'a kulluk (ibadet) etmeleri, Hanifler olarak O'na yürekten inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. Doğru din de işte budur.*”⁶⁷⁴

⁶⁶⁸ İsmail, Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 229.

⁶⁶⁹ Kardavî, *İbadet*, s. 225.

⁶⁷⁰ Zâriyât, 51/56.

⁶⁷¹ Fâtiha, 1/5.

⁶⁷² Kâfirûn, 109/2.

⁶⁷³ Bakara. 2/21.

Yukarıdaki her iki ayette ibadet etmeyi emreden Kur'an'ın ilk ve son ayetleridir. Her iki ayette de ibadet emredildiği gibi, ihlâs anlamına gelen ibadeti Allah'a has kılma emri de zikredilmiştir.

Bütün bu zikredilenlerden, ibadetin sırf Allah rızası için yapılması gerektiğini, aksi takdirde ibadetlerin geçerli olmayacağı anlaşılmaktadır.

“Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa gidermeyin. O kimsenin misali, üzerinde toprak bulunan düzgün ve yalçın bir kayadır; kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış, onu çıplak halde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğa hidayet vermez.”⁶⁷⁵

Bu ayette de, ihlâsın zıddı olan riyanın içinde olan amel ve ibadetin boşa çıkacağını ve kabul olmayacağı açık bir şekilde zikredilmiştir.

İnsanın hayatta yapacağı bütün işlerde Allah'tan başka kimsenin rıza ve isteğinin aranmaması olan ihlâs,⁶⁷⁶ hadislerde de ibadetin olmazsa olmazının içinde yer almış ve ihlâssız ibadetin kabul olunmayacağı belirtilmiş ve Cenab-ı Hakk'ın rızası gözetilmeden servetin dağıtılması, Allah yolunda cihad ve yapılan ibadetin dahi kişiye fayda vermeyeceği⁶⁷⁷ belirtilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) yapılan ibadetlerde ihlâsın önemini şöyle ifade etmiştir. *“Dinî Hayatta ihlâslı ol, az amel yeter.”⁶⁷⁸ Her zaman amellerinizde ihlâsı gözetin, zira Allah amellerin ihlâslısını kabul eder.”⁶⁷⁹* İhlâsın amellerin geçerli ve kabul olmasının önşartı olduğu bu hadislerde de anlaşılmaktadır.

⁶⁷⁴ Beyyine, 98/5.

⁶⁷⁵ Bakara, 2/264.

⁶⁷⁶ Tan, Zeki, *Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, Özgü Yayınları, 2010, İstanbul, s. 282.

⁶⁷⁷ Müslim, İmamet, 152; Nesai, Cihad, 22.

⁶⁷⁸ Süyûtî, *Fethü-l Kebir, fi Damr'z Ziyadeti ilel camii's Sağir*, Darul Kitabü-l Arabî, Beyrut, c. I, s. 58.

⁶⁷⁹ Süyûtî, *a.g.e.*, s. 58.

Bütün bu anlatılanlardan çıkarılan sonuç, bir müslümanın yaptığı her ibadette ihlâs ve samimiyeti gözetmesinin, o ibadetin kabulü için büyük bir önem arz etmektedir. O halde, ibadetler ancak, İhlâs ve samimiyetle geçerli olup değer kazanacaktır.

3.4. BELİRLEYİCİNİN RESULÜLLAH OLMASI

Kur'an'ın ibadet hususunda koyduğu esaslardan birisi de ibadetlerin şekli, biçimi, zamanı ve miktarı gibi uygulama konusunda Hz. Peygambere tabi' ve onun belirleyici olmasıdır. Bu konu, İbadetin taabbudilik konusu ile de ilgilidir. Çünkü ibadet hükmünü koymak Şari'e mahsustur. O Şari' de Allah'dır. O hükümden ne anlaşılması gerektiğini açıklamak Hz. Peygambere mahsustur. Yüce Allah (c.c) Kur'an'da namaz ibadetini farz kılmıştır. Ancak namazdan ne anlamamız gerektiği konusunda örnek ve belirleyici Hz. Peygamberdir. Çünkü insan aklı yüce yaratana ibadet edilmesinin önem ve gerekliliğini kavraya bile bunun nasıl ve ne şekilde yapılacağını bulamaz.⁶⁸⁰

Yaratıcının ibadet esnasında ortaya konmasını istediği davranış biçimleri ibadetin özüne göre önem bakımından ikinci derecede olup ne gibi hikmetler taşıdığı akılla kısmen anlaşılabilir bile yine de aklın tam kavrayamayacağı bir özelliğe sahiptir. Bundan dolayı İslam bilginleri ibadetlerin şart ve şekillerinin Allah'ın bildirdiği ve Rasulu'nün açıkladığı biçimiyle yapılması gerektiği konusunda görüş birliği içindedir. Bu sebeple ibadetlerin yalnızca Allah'ın emrettiği, Rasul-i Ekrem'in açıklayıp gösterdiği tarzda yapılması esastır.

Bu anlayış sebebiyledir ki Kur'an'da emredilen ve Hz. Peygamber tarafından açıklanıp gösterilen şeklin dışındaki ibadet tarzları dinde bid'at olarak değerlendirilir ve kınanır. Bu bağlamda bid'at, "Rasul-i Ekrem'in sünnetinde bulunmayan herhangi bir davranışın ibadet telakki edilmesi veya mevcut ibadet şekillerinde arttırma veya eksiltme yapılması" anlamına gelir.

⁶⁸⁰ Bkz. Kahraman, *a.g.e.*, s.270-275.

Kur'an'da başta namaz, ardından zekât, hac ve oruç olmak üzere temel ibadetler sıkça hatırlatılıp emredilir. Kur'an'da ana çatısı oluşturulan ibadetlerin nasıl yerine getirileceği, uygulama şartları ve hükümleri Hz. Peygamberin uygulama ve açıklamalarıyla netleşmiştir. Hz. Peygamber, *“Ben nasıl namaz kılıyorsam siz de öylece kılınız,”*⁶⁸¹ *“Hacla ilgili hükümleri benden öğreniniz”*⁶⁸² diyerek ümmetine namazın kılınışı ve haccın eda ediliş biçimlerini ayrıntılarıyla göstermiş, uygulama ve öğretmeye dayalı dini hayat sonraki nesillere aynı şekilde intikal ettirilmiştir.

Kur'an-ı Kerim her konuda olduğu gibi, ibadet konusunda da Hz. Peygambere tabi' olmamızı, bize neyi emretmişse yerine getirmemizi, neyi de yasaklamışsa ondan da kaçınmamızı emretmiştir.

*“Andolsun ki, Resûlullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.”*⁶⁸³

*“Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir.”*⁶⁸⁴

Ayetlerde de anlaşıldığı gibi, ibadetler de dâhil, dinin her alanında Hz. Resulullah insanlar için numunedir. Emirlerini yerine getirmek, yasakladıklarından da kaçınmak Allah Teâlâ tarafından müslümanlara emredilmiştir. Öyleyse ibadetlerimizde de Allah'ın Resulüne tabi' olmamız ve onun gösterdiği şekilde yerine getirmek ibadetin geçerli olmanın şartıdır.

⁶⁸¹ Buhârî, Ezan, 18; Darimî, Salât, 42.

⁶⁸² Nesâî, Menasik, 220.

⁶⁸³ Ahzâb, 33/21.

⁶⁸⁴ Haşır, 59/7.

3.5. BELİRTİLMİŞ VAKİT VE MİKDARDA OLMASI

Kur'an'da İbadetler, vakit veya miktarları sınırlandırılmış ve sınırlandırılmamış şeklinde ikiye ayrılmıştır. Yani vakit veya miktarlar yönünde sınırlandırılmış ibadetler olduğu gibi vakit veya miktar yönünde sınırlandırılmamış ibadetler de vardır.

Vakti veya miktarı belirlenmiş İbadetlerin, sıhhat ve geçerlilik şartlarından birisi de, ibadetlerin Kur'an ve sünnette belirlenen vakit ve miktarda yerine getirmektir.

“Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah'ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir”⁶⁸⁵.

“Hac, bilinen aylardadır... Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının.”⁶⁸⁶

“Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (daima) Allah'ı anın. Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.”⁶⁸⁷

Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: *“Bir adam, Resülullah (a.s.)a: “Allah, kullarına kaç vakit namaz farz kıldı?” diye sordu, Alyehissalâtu vesselâm:*

⁶⁸⁵ Bakara, 2/185.

⁶⁸⁶ Bakara, 2/197.

⁶⁸⁷ Nisâ, 4/103.

“Allah kullarına beş vakit namazı farz kıldı” diye cevap verdi. Adam tekrar sordu:

“Ya Resülullah! Bunlardan önce veya sonra başka bir şey var mı?”

(Hz. Resulüallah) “Allah kullarına beş vakit farz kıldı.” dedi. Bu cevap üzerine adam, bunların üzerine hiçbir ilavede bulunmayacağına, onlardan herhangi bir eksiltme de yapmayacağına dair yemin etti. Resülullah (a.s.):

“Bu adam sözünde durursa mutlaka cennete girecektir!” dedi.⁶⁸⁸

Yukarıda zikredilen ayetlerden, oruç ibadetinin zamanı Ramazan ayı ve miktarı da bir ay olduğunu, hac ibadetinin zamanı ise, bilinen aylar olduğunu, namaz ibadeti ise belli bir disiplinle belirlenmiş vakitlerde yerine getirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Zikredilen hadiste de namaz ibadetinin günlük miktarı kesin bir şekilde ifade edilmektedir.

Kur'an, ibadetler konusunda Hz. Peygamberin şahsında insanlara, din işleri konusunda belirli bir disiplin getirdiğini, bu disipline uymalarını ve bu konularda belirlenmiş sınırlarının dışına çıkılmaması gerektiği bildirmiştir.

“Sonra da seni din işi konusunda açık bir yola koyduk. Sen ona uy, bilmeyenlerin heva ve heveslerine uyma.”⁶⁸⁹

“O halde seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol!”⁶⁹⁰

“Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçın. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir.”⁶⁹¹

⁶⁸⁸ Nesaî, Salât, 4.

⁶⁸⁹ Câsiye, 45/18.

⁶⁹⁰ Hûd, 11/112.

3.6. İBADETTE ALLAH SEVGİSİ

İbadette var olması gereken önemli esaslardan birisi de sevgidir. Zorlama ve nefretin zıddı olan sevgi, “ *Dinde zorlama yoktur*”⁶⁹² ilkesini kendine düstur eden Kur’an’da ibadetlerin temel ilkelerinden birisi olarak yer almıştır.

Daha önce ibadet tanımında da öne çıkan sevgi, ibadet ile ilişkisi beden ile ruh ilişkisi gibidir. Zira sevgisiz ibadette, insan-Allah ilişkisi kuru bir köle-efendi ilişkisine döner. Böyle bir ilişki neticesi de, İbadetteki temel prensiplerinden biri olan ihlâsı ihlal etmekte olup kendini riya ve nifak olarak göstermektedir. Hâlbuki riya ile yapılan ibadetin kabul görmeyeceğini⁶⁹³ ise Kur’an-ı Kerim bildirmiştir.⁶⁹⁴

İbadet için sevgi ilkesini gündeme getirenlerin arasında önde gelenlerden biri olan İbn Teymiyye, sevgiyi ibadetin iki unsurundan birisi olarak kabul etmektedir. Zira İbn Teymiyye bu konuyu açıklarken diyor ki: Anlam itibariyle ibadette esas olan mutlak itaattir. Ancak Allah tarafından insanlığa emredilen ibadet, aynı zamanda hem itaat, hem de sevgi anlamına gelir. Çünkü o, Allah’a sevgi gayesiyle itaat anlamı taşır. Çünkü sevginin en son mertebesi ibadettir. İlk belirtisi ise sevdiğine karşı kalben bağlanması, sonra ona ibadetten zevk alması, sonra gittikçe ona karşı sevgisinin artması - ki, bu kalp için gereklidir- sonra da âşık olmasıdır. En sonuncusu ise sevdiğine ibadet etmesidir. Çünkü bir insan düşmanlık duygusuyla boyun eğen bir kimse ona ibadet etmiş sayılmadığı gibi, bir insanın kendi çocuğunu veya bir dostunun sevdiği gibi mücerret bir sevgi ile herhangi bir şeyi sevip, fakat ona boyun eğmeyen bir kimse de sevdiği şeye ibadet etmiş olmaz. Bunun için bunlardan (yanı zül ve sevgiden) yalnız birisi Allah’a ibadet için yeterli değildir.⁶⁹⁵

⁶⁹¹ Haşır, 59/7.

⁶⁹² Bakara, 2/256.

⁶⁹³ Ma’ûn, 107/4-7.

⁶⁹⁴ Pak, *a.g.e.*, s. 206.

⁶⁹⁵ İbn Teymiyye, *el- Ubudiye*, s. 18.

Sevgiyi ibadetin bizatihi kendisi olarak kabul eden İbn Kayyim el- Cezviyye (ö.751/1350)' de ibadetteki sevgiyi şu cümlesi ile açıklamıştır: “İbadetin aslı Allah’a karşı aşırı bir sevgi duymaktır. Gerçek sevgi ile yalnız Allah’ı sevmek ondan başkasını sevmemek sevdiklerini de yine onun rızası için sevmektir” diyor⁶⁹⁶.

İbadetteki sevgi faktörü, Kur’an-ı Kerim’de de yerini almıştır. Çünkü Kur’an içinde sevgi olmayan ibadeti riya ile sıfatlandırmış, böyle bir ibadetin kabul olmayacağını belirtmiş ve bu tür ibadet yapanı da hallerine acınacak münafıklar olarak nitelendirmiştir.

*“Münafıklar, Allah’ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah’ı pek az anarlar.”*⁶⁹⁷

*“Harcamalarının kabul edilmesine, yalnızca, Allah’ı ve Rasûlünü inkâr etmeleri, namaza ancak üşene üşene gelmeleri ve ancak gönülsüzce harcamaları engel olmuştur.”*⁶⁹⁸

Zikredilen birinci ayette sevgiden yoksun, isteksiz ve başka amaçlı bir ibadetten söz edilmektedir. Kur’an, bu ayette, içinde sevgi olmayan ibadeti, münafıkların ibadeti olarak nitelendirmiştir. İkinci ayette ise, ibadet ve amelin kabul olmasına bir engel söz konusudur. Bu engel de ibadetteki sevgi yokluğudur.

“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, Onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar”.⁶⁹⁹ ayetinde ise sevgi yoksunu ibadet eleştirilmiş ve böyle bir ibadeti yerine getirenlere de hallerine acınacaklar olarak nitelendirilmiştir.

⁶⁹⁶ İbn Kayyim el- Cezviyye, *Medaricü’s- Salikin*, c. I s. 97.

⁶⁹⁷ Nisâ, 4/142.

⁶⁹⁸ Tevbe, 9/54.

⁶⁹⁹ Maûn, 107/4-6.

Taberî, “Yazıklar olsun” diye tercüme ettiğimiz فَوَيْلٌ kelimesini, cehennemın bir kısmı olduğunu söylemiştir⁷⁰⁰. Buna göre sevgisiz ibadeti yerine getiren cehennemliktir.

3.7. SÜREKLİLİK

İbadetin temel esaslarından biri de sürekliliktir. Süreklilikten maksat, kulun konumu, rütbesi, ilmi, ibadet seviyesi ve yaşı ne olursa olsun teklif çağına girdiği andan ölünceye kadar geçen süre içerisinde ibadetten sorumludur. Hiçbir zaman ve mekânda ibadet sorumluluğu bitmeyecektir.

İnsanın yaratıcısının karşısında kul olma özelliğinin değişmez bir olgu olduğunu, ubûdiyet sınırlarını aşarak ulûhiyet alanına girmenin esasen mümkün olmadığı bir realitedir. Durum böyle olunca, insanın Allah’a karşı kul olmanın gereklerini ve sorumluluklarını sürekli bir şekilde yerine getirmesi gerekmektedir.⁷⁰¹

Bu sebeple bazılarının, Rablerine yaklaştıkları veya yeteri kadar çile çektikleri gibi bir takım gerekçelerle kendilerinden ibadet veya tekliflerin düştüğünü ileri sürmek Kur’an’a uygun değildir. *Kur’an*, *وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ* “Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.”⁷⁰² buyurarak Hz. Peygamber’in şahsında insanlara, hayatların sonuna kadar her yer ve zamanda Allah’a ibadet etmeyi emretmiştir. Çünkü ayette geçen *وَاعْبُدْ* “ibadet et” emri herhangi bir şeyle mukayyet edilmemiş mutlak bir emirdir. Bundan dolayı o hiçbir anı ve mekânı istisna etmemiştir.⁷⁰³

Ayette geçen ve ölüm diye tercüme ettiğimiz “الْيَقِينُ” Yakin” kelimesi sözlük anlamı ilim, şüphenin ortadan kaldırılması ve bir işin kesin olarak kanıtlanması anlamına gelirken, aynı zamanda marifet, dirayet gibi kavramların ifade ettiği

⁷⁰⁰ Taberî, c. XXVII, s. 657.

⁷⁰¹ Pak, *a.g.e.*, s. 231.

⁷⁰² Hicr, 15/99.

⁷⁰³ Demirci, *Kur’an in Ana Konuları*, s. 204.

bilginin üstünde, kesin bir anlayış ve hüküm vermeyi gerektiren bir bilgiyi anlatır. Ancak yakın kelimesi burada ifade ettiği anlam ölumdür⁷⁰⁴.

Yakin kelimesi, esasen ölüm olayını anlatan bir isim olmamakla birlikte⁷⁰⁵ ölümün gerçekleşeceğinde şüphe olmayan kesin bir olgu oluşu,⁷⁰⁶ her canlıyı yakalayacağına dair bilginin kesin olması nedeniyle Kur'an-ı Kerimin başka ayetlerinde de ölüm, bu kelime ile de ifade edilmiştir.

وَكُنَّا نَكُذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ حَتَّىٰ آتَانَا الْبَيِّنَاتُ
“Ceza gününü de yalanlıyorduk Nihayet ölüm bize gelip çattı.”⁷⁰⁷ Ayette geçen yakın kelimesi ölüm anlamındadır.⁷⁰⁸

حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ayetinde geçen “Yakin” kelimesi, eğer sözlük anlamından hareketle kesin bilgi ve marifet olarak alınırsa, -ki böyle düşünenler olmuştur- ibadetin sürekliliği konusunda bazı problemler ortaya çıkacaktır. Böyle bir düşünce ibadetin “kesin bir bilgiye ulaşınca kadar” veya “kesin bir bilgiye ulaşmak maksadıyla” yapılması söz konusudur ki, maksat hâsıl olduktan sonra bir vasıta olan ibadete gerek kalmadığı düşünülebilir.

İbn Kesir bu düşüncüyü reddetmiş, böyle düşünenleri sert bir dille eleştirerek bilgisizlik, sapıklık ve küfür ile nitelendirerek şu yorumu yapmıştır: Bu düşünce küfür, sapıklık ve bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Zira bütün peygamberler ve onların ashabı, insanlar içinde Allah'ı en iyi bilen, O'nun hukukunun, sıfatlarının ve layık olduğu tazimin en iyi farkında olan kişilerdir. Buna rağmen yine de onlar ölüm anına kadar ibadet ve hayır işlerine devam etme bakımından insanların önde geleni olmuşlardır⁷⁰⁹.

Teklif anından ölüm anına kadar insanlarda hiçbir şekilde ibadet mükellefiyeti düşmeyeceğini Kur'an-ı Kerimin başka ayetleri de bildirmektedir.

⁷⁰⁴ Taberî, c.XIV, s. 154; Zemahşerî, *a.g.e.*, c. III, s. 420; Râzî, c. XIX, s. 221; Neseî, *a.g.e.*, c. II, s. 201; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. VIII, s. 287; Âlûsî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 88.

⁷⁰⁵ İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulkakk el- Endülüsî, *el-Muherreru'l Veciz fi Tefsir'il- Kitabi'l- Aziz(Thk: Abdüsselam Abdüşşafî Muhammed)*, Darü'l – Kütübi'l –İlmiyye, Beyrut,2001, c.III, s. 376.

⁷⁰⁶ Taberî, c. XIV, s. 154; İbn Atiyye, *a.g.e.*, c. III, s. 376; Râzî, c. XIX, s. 221.

⁷⁰⁷ Müddessir, 74/46-47.

⁷⁰⁸ Taberî, c. XXIII, s. 402; Râzî, c. XXX, s. 211; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. XIV, s. 190; Âlûsî, *a.g.e.* c. XXIX, s. 133; Zemahşerî *a.g.e.*, s. 1159.

⁷⁰⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. VIII, s. 287.

Mesela İbadetlerini devam ettirmekten sıkıntı çekenler veya devam ettirme imkânı bulamayanlar için Kur'an-i Kerim, *يَا عِبَادِي الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإَيَّايَ فَاعْبُدُونِ* “Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım (yeryüzü) geniştir. O halde ancak bana ibadet edin”⁷¹⁰ buyurmaktadır. Bunun anlamı şudur. Şayet yaşadığınız memlekette bana ibadet etmeniz kolay olmaz, dininizi yaşama hususunda bir takım baskı ve eziyetlere maruz kalırsanız, orada bağlanıp kalmayın. İbadetlerinizi serbestçe yapabileceğiniz bir yere hicret edin, o darlıktan genişliğe çıkmak için ne gerekiyorsa onu yapın ve bana ibadet edin⁷¹¹.

Yüce Allah Hz. İsa'nın lisanıyla ibadet emrinin hayat boyu devam edeceğini şöyle açıklamıştır: “Nerede olursam olayım beni kutlu ve faziletli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti”⁷¹²

İbadetin yerine getirme gayelerinden birisi de şüphesiz ki Allah'ın cennet ve nimetine nail olmaktır. Allah'ı Teâla cennet nimetine nail olmanın şeklini şöyle zikretmiştir: “Namazlarını devamlı kılanlar;.... İşte bunlar cennetlerde ağırlanırlar.”⁷¹³

Netice itibariyle kul olmanın gereği olarak ibadet etmek, asla kulun yaratıcı karşısında ubudiyet özelliğinin sınırlarını rububiyet sınırlarına doğru değiştiremez. Ubudiyet yükümlülüğünden çıkmaya da imkân veremez. Şayet, bu sebeplerle herhangi bir insandan ibadet yükümlülüğü düşmüş olsaydı, buna en layık kişiler Allah'ın peygamberleri olurdu. Hâlbuki Allah'a en çok ibadet eden kimseler O'nun peygamberleri olmuşlardır.

⁷¹⁰ Ankebût, 29/56.

⁷¹¹ Demirci, *Kur'an in Ana Konuları*, s. 204.

⁷¹² Meryem, 19/31.

⁷¹³ Mearic, 70/23-35.

SONUÇ

İnsan iki ana unsurdan müteşekkil bir varlıktır. Bu unsurlar biri ruh diğeri bedendir. Bedenin, varlığını idame ettirebilmesi için nasıl maddi gıdaya ihtiyacı varsa, aynı şekilde ruhun da keder ve elemelerden kurtulup kendisine tat verecek zevk ve lezzetlere erişebilmesi için manevi gıdaya ihtiyacı vardır.

İnsana en yüce zevk ve lezzetleri veren şey de sevdiği, önünde eğildiği ve kendisine taptığı varlığa ibadet etmektedir. Çünkü ibadet, insanın varlığını kendi varlığında yok saydığı, korkularını yenip ümitlerini filizlendirdiği gizemli bir hakikattir. İşte insanın ruhunun gıdası olan bu ibadet, aynı zamanda insanın yaratılış gayesidir. İnsanın yaratılış gayesi olan ibadet, sadece sistematik bir kaç şekli uygulama değildir. Çok geniş bir anlam alanına sahip olan ibadet kavramının manası, günümüzde daraltılmış ve sadece belli başlı sistematik ritüelleri yerine getirilmesi ile sınırlandırılmıştır. Oysa ‘İbadet’, insana sevap kazandıran her türlü amelin genel adıdır. Çünkü ‘İbadet’, Allah’a itaattir. Bütün ibadetlerin özü ve aslı da, Allah Teâlâ’yı hatırlamak ve O’na itaat etmektir

Bu kavramın çerçevesi o kadar geniş ki, itikadî sahadan amele, oradan da ahlaki sahaya kadar tüm dini içerisine alan ve yerine getirmesiyle insanı Allah’a karşı tanımlayan en açık ve en kapsamlı kavramlardan bir tanesidir. Bundan olsa gerek Kur’an-ı Kerim, ibadet olgusunun ifadesini tek bir kavramla sınırlandırmamıştır. Aksine ibadet olgusu Kur’an’da değişik birçok kavramla ifade edilmiştir. Bu da ibadetin anlamı ne kadar geniş olduğunun göstergesidir. Çünkü içinde Allah rızası bulunan zahirî ve batınî her hal ve hareket ibadettir. “*De ki: Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi olan Allah içindir*”⁷¹⁴ ayetinde de anlaşıldığı gibi, ibadet, sadece Allah’a ulaşmak için yapılan belirli bazı sembolik işaret ve hareketler sınırlı olmayarak, hemen hemen bütün bir dünya hayatını içine almaktadır. Çünkü her dünyevi hareketine uhrevi bir hüküm bağlanmıştır.

⁷¹⁴ En’âm, 6/162.

İbadet, Kur'an'ın temel konulardan birini teşkil etmekle beraber, aynı zamanda Kur'an'da doğrudan veya dolaylı olarak en fazla zikredilen kavramlardan bir tanesidir. Kur'an'ın şu andaki tertibindeki ilk emri, tüm insanları yaratan Allah'a ibadet etmektir.⁷¹⁵

Kur'an'daki geçmiş ümmetlerin peygamberlerinin çağrılarındaki tevhit dinine davetleri, diğer bir deyişle İslam dinine davetleri, ibadete davet ile ifade edilmiştir. Bu da, dininin ayrılmaz bir parçası olan ibadetin tevhit ve din ile ne kadar özdeşleştiğini; dinsiz ibadetin olmayacağı gibi, ibadetsiz dinin de olmayacağını göstermektedir.

Kur'an'daki ibadet konusunun bir diğer özelliği mutlak ibadet etme emrinden ziyade kime ibadet edileceği emridir. Çünkü insanın fitratında ibadet etmek vardır. Yani insanın yaratılışında ibadet etme duygusu olduğu için insan ibadete davet etmeye bile ihtiyaç olmadan ibadet eder. Ancak harici faktörlerin etkisiyle insanlar ibadete layık olmayan sahte mabutlara yönelebilir. Kur'an bu konuyu dikkate almış ve Allah'ın dışındaki tüm varlıklara yapılan ibadeti men ederek reddetmiştir. İnsanı, tek olan Allah'a ve sadece Allah'a ibadet etmeye davet etmiştir.

Kur'an, Allah'tan başkasına ibadet etmeyi reddettiği gibi, onları Allah'ın ibadetine ortak kılmayı da reddetmiştir. İstismara açık cin,⁷¹⁶ melek,⁷¹⁷ şeytan,⁷¹⁸ atalar, liderler, hükümdarlar,⁷¹⁹ bilginler, veliler ve salih⁷²⁰ kişiler gibi bazı varlıklara ibadet etme konularını özellikle zikretmiştir. Ne maksatla olursa olsun bunlara ibadet edilmeyeceğini bildirmiştir.

Kur'an'a göre bunlara ibadet etmek yalnızca secde etmekle olmaz. Bunun yanında onlara dua edip yalvarmak, onlara sığınmak, yardımlarını ummak, Allah'ın helalini haram, haramını helal yapanları, Allah'ın hükümleri yerine başka hükümler koyanları kabul edip, onların prensip ve sistemlerine uymak, Allah'a isyan olan

⁷¹⁵ Bakara, 2/21.

⁷¹⁶ En'âm, 6/100; Sebe', 34/41.

⁷¹⁷ Enbiyâ, 21/26.

⁷¹⁸ Yâsîn, 36/60-61.

⁷¹⁹ Mü'minûn, 23/45-47.

⁷²⁰ Tevbe, 9/31.

konularda insanlara isteyerek itaat etmek de onlara ibadet etmek olarak görülmüş ve yasaklanmıştır. Çünkü Yüce Allah, ibadeti sadece kendisine mahsus kılmış, kendisinden başkasına ibadet edilmesini şiddetle reddetmiştir. Bu gerçek, Allah'a ibadet emredildiği ayetlerin hemen devamında "O'na şirk koşmayınız" hitabının zikredilmesinde görülmektedir. Kur'an'a göre İbadetler yalnızca Allah'a yapılır. Ne Allah'a yakın bir melek, ne bir nebi ve resul, ne de bunlardan başka bir şeye ibadet yapılmaz.

İbadet türlerinden herhangi birini Allah'tan başkasına veya Allah ile beraber bir başkasına yapmak uygun değildir. İbadet türlerinden birini dahi mahluk için yapan kimseden daha sapık, daha zalim kim olabilir?! Çeşitli ibadetlerden herhangi birisi Allah'tan başkası için yapılırsa, yani Allah'tan başkasına ölümlerden ve salih kimselerden yardım istemek, onlardan korkmak, onların kendisine herhangi bir zarar veya fayda sağlayabileceğine inanmak, onlara tevekkül etmek, onlara dua etmek, mahlûkatı Allah kadar sevmek, Allah'ın hükmü dışındaki hükümlere teslimiyet göstermek büyük şirklerdendir.

İbadetler, dinin belirli bir ölçüde şekli ve sembolik yönünü temsil eder. Öyleyse kişilerin kendi arzu ve istekleriyle icat ettikleri form ve miktarda değil, bizzat Şâri'in belirlediği şekil ve miktarda yapılması gerekir. Buna rağmen ibadetlerin hakikati, sadece vücutla yapılan bazı hareketler veya bir takım şekillerden ibaret değildir. Kur'an, ibadetlerin şekil ve şemalından ziyade ibadetteki ihlâs ve samimiyete daha fazla ehemmiyet ve önem vermiştir. Kişinin yaptığı ibadetleri şekline göre değil, maneviyatına göre değerlendirmiştir. Aynı fiili yapan iki ayrı kişi amaç ve samimiyetlerindeki farklılık sebebiyle zıt karşılık alabileceğini bildirmiştir. Fesat ve nifak yuvası olarak inşa edilen Mescid-i Dirar hakkında gelen şu ayetler konuyu gayet güzel açıklamıştır.

"Bir de zararlı faaliyetlerde bulunmak, küfre yardım etmek, mü'minler arasına ayrılık sokmak için ve öteden beri Allah ve Resulüne karşı savaşanlara üs olsun diye bir mescit yapanlar vardır. Bunlar, 'Bizim iyilikten başka hiçbir kasdımız

yok' diye de mutlaka yemin ederler. Ama Allah şahitlik eder ki bunlar mutlaka yalancılardır."⁷²¹

*"Binâsını takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) ve onun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez."*⁷²²

Şu ayetler de insanların yerine getirdikleri ibadetlerin şekli olmaktan ziyade muhteva olarak değerlendirileceğinin açık ifadesidir. *"Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder."*⁷²³

*"Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat ona sizin takvanız (Allah'a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır."*⁷²⁴

İbadetin duygu ve mana yönü bu kadar önemli olduğu halde, ibadetin şekli yönüne yönelik en ufak teferruatına kadar çalışmalar yapılmış ve eserler yazılmış olmasına rağmen ibadetlerin samimiyet ihlâs ve duygu yönüne yönelik yeterince çalışmalar yapılmadığının kanaatindeyiz.

⁷²¹ Tevbe, 9/107.

⁷²² Tevbe, 9/109.

⁷²³ Bakara, 2/284.

⁷²⁴ Hac, 22/37.

KAYNAKÇA

Abduhu, Muhammed, *Tefsirü'l Kur'ani'l-Azim (el meşhur bi't-tefsiri'l Menar) Te'lif es-Seyid Muhammed Raşid-er Rıda*, Kahire, 1948.

Abdülbâki, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l Kur'ani'l-Kerim*, Darü'l Hadis, Kahire, 1996.

Akçay, Mustafa, *Çağdaş Dünyada İnsan ve Dinî Sorumluluğu Fetret Ehli Örneği*, Işık yay. İstanbul, ty.

el-Âlûsî, Şihabü d-din Seyyid Mahmud el-Âlûsî el Bağdadî. *Ruhu'l-Me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ani'l Azim ve Seb'ü'l-Mesani*, I-XXX, Darü Ehyai't-Türasü'l-Arabî, Beyrut, ty.

Arslan, Z. Şeyma, *Fitrat Kavramı Çerçevesinde Eğitimde 'İnsanın Neliği' Sorusu, Doktora Tezi*. İstanbul, 2006.

Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul, 1305.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Nesriyat, İstanbul 1988.

Aydüz, Davut, "İslam'da İbadet ve İbadet - Amel İlişkisi Yeni ümit Dergisi, Sayı, 60. s. 30-36, 41-47.

Nursî, Bediüzzaman, Said, *Mektubât*, Şahdamar Yayınları. 1995.

..... *İşaratü'l İ'caz (Terc. Abdülmecid Nursî)*, İstanbul, rnk neşriyat,2006.

Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud (ö.516/1122), *Me'alimü- 't-Tenzîl* (*thk: Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma' Damîriyye, Süleyman Müslim el-Hariş*), I-VIII, Dâru Taybe, Riyad,1987.

el-Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Kâdî Nasruddin (685/1286), *Envâru 't-Tenzil ve Esrâr 't-Te'vil*, Dâru Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

Bursevî, İsmail Hakkı (ö. 1138/1725), *Rûhu 'l-Beyân Fi-Tefsîri 'l-Kur'ân*, İstanbul, Damla Yayınevi, 1330.

Canbulat, Dr. Mehmet, *Dini Kavramlar Sözlüğü, Zikir mad.* DİB. Ankara, 2007.

el-Cevherî, İsmail b. Hammad, (ö.393/1002), *es-Sihah(Tacu 'l-Lüğa ve Sihahü 'l-Arabiyye, thk.Ahmed Abdülğafur Attar)*, Darü Kitabi'l-Arabiyye, Mısır, 'ty'.

Cilacı, Osman. *DİA, "Dua" md.* TDV, yay. İstanbul, 1999.

Cürcânî es- Seyid eş-Şerif, Ali b. Muhammed, *Kitabü 't-Tarifât*, Fırankfurt Üni. Arap ve İslami ilimler ensitütüsü Almanya, 'ty'.

Çayıroğlu, Yüksel, *Yeni Ümit dergisi, Sayı 89.* s. 37-43.

Damağanî, Hüseyin b. Muhammed. *Kamusu 'l Kur'an*, Darü'l-ilmî li'l Melayin, Beyrut, 1983.

Demirci, Muhsin, *Kur'an 'nın Ana Konuları*, İstanbul, MÜİFV yayınları, 2010.

Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi 'l-Bâliğa.* Darü-l ceyl, 2005.

Dinî Kavramlar Sözlüğü, DİB, Dydb. Ankara, 2007.

Ebu Abdürrahman Halil b. Ahmed el-Ferahidî (ö.170 h.), *Kitabü 'l Ayn*, *Thk. Dr. Mehdi 'l mehzumi, Dr. İbrahim Samiri*, 'ty', 'yy'.

Ebu Hayyan, Muhammed b.Yusuf el-Endülüsi (ö745/1344), *el-Bahrru'l-Muhît*, I-VIII, Dârü'l-Kütübü'l-ilmiiye, Beyrut, ty.

Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-Îmâni (ö.982/1574), *Îrşadü'l - Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitabi'l-Kerim*, I-IX, Darü Hayatü't-Türasü'l Arâbi, 'ty'.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (ö.1360/1941), *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul.

Firuzâbâdî, Mecdüddîn, Muhammed b. Ya'kub el-Firuzâbâdî eş-Şirazî (ö.817/1414), *el-Kamus ül-Muhit*, Kahire 1983.

Hakim, İmam Hafız Ebi Abdullah en-Nisaburî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn. Kitabü'd- Dua ve't-Tekbir ve't-Tehlil ve't-Tesbih ve'z-Zikr*.

Hazin, el- İmam Alaeddin Ali b. Muhammed b. İbrahim'l Hazin, *Lübabü't Te'vil fi Meani't Tenzil*, 'ty'. 'yy'.

Hökelekli, Hayatî, *Din Psikolojisi*, TDV, Ankara, 1996.

İbn Abdülber, *en-Nemerî, et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta minel-Meânî ve'l-Esânîd*.

İbn Abidin, Muhammed Emin, *Redü'l Muhtar Âlâ Dürrü'l Muhtar, Şerhü'l Tenvirü'l Ebsar*, Riyad.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulkakk el- Endülüsi. *el-Muherreru'l-Veciz fi Tefsir'l-Kitabi'l-Aziz*(Thk: Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed), I-VI, Darü'l-Kütübü'l-İlmiiye, Beyrut, 2001.

İbn Fâris, Ahmed b.Faris b. Zekeriya, *Mu'cemu Mekayıs-l Luğa*, (thk. Abdü-s (Selam Muhammed Harun), 'yy.' 1979.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali, el-Askalanî, *Fethü'l-Barî(tah. Abdulkadir ş-Şeybeti el-hamde)*, Riyad, 2001.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *Medârici's-Sâlikîn (Hzr. Muhammed Abdurrahman el-Mer'l-Aşli)*, Beyrut, 1999.

İbn Kesir, İmadüddin Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I-XV, Beyrut, 1986.

İbn Teymiyye, Şeyhü'l-İslam Takyyi'd-din Ahmed b. Abdü'l-Halim (ö.728/1328), *el-Keşaifü'l-Müdiyyet an lalai risalti'l-Ûbudyet*, Darü'l-İman, İskenderiye, 2004.

....., *Mecmuatü'l-Fetevâ*, Darü'l-Vefa, 'ty'. 'yy'.

İbni Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1956.

İbnu'l-A'rabi Ebu Bekr, *Ahkamu'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atta), I-IV, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, ty.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (trc. Süleyman Ateş), İstanbul, ty.

Kahraman, Abdullah, *İslâm hukukunda değişim ve ibadetler*, Ensar yay. İstanbul, 2012 .

Karaman, Hayrettin ve dęr, *Kur'ân Yolu*, Ankara, TDV. yay. 2003.

el-Kardavî, Yusuf, *İbadet anlam-piskolojik-hikmetleri* (terc. Hüsametin CEMAL), Çağrı yay. İstanbul, 1974.

Koca, Ferhat, *Diyanet İslam ansiklopedisi*, TDV, yay. İstanbul, 1999.

Köksal, M. Âsım, *Dînî ve Ahlâkî Sohbetler*, TDV, yay. Ankara, 1994.

Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed b. Ebibekir, *el-Cami'ü'li Ahkami'l Kur'an*, I-XXIV, Risale, Beyrut, ty.

Kutluer, İlhan. *DİA, "insan" md.* TDV.yay. Ankara, 1999.

Mevdûdî, Ebu'l A'la, (1399/1979), *Kur'an'a Göre Dört Terim*, (trc. Osman Cilaci, İsmail Kaya), Beyan yayınları, İstanbul, 1991.

..... *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (ter. Muhammed Han Kayanî, ve öte.), İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

Mü'cemü-l vesit. 4. baskı, Mektebetü'ş-Şürukü'd-Düveliye, 2004.

Nesefî, Abdullah b. Ahmed b.Mahmud, *Medarikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil*, I-II, Darü İbn Kesir, Beyrut, 2008.

Necati, Osman, *Kur'an ve psikoloji*, (trc. Hayati Aydın), Fecr, yay. Ankara, 1998.

Parladır, Selahattin, *DİA "Dua" mad.* TDV.yay. Ankara, 1994.

Râğıb, el-İsfehânî, Ebi'l Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Ğeraibi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Seyyid Keylanî), 'ty'. 'yy'.

Râzî, Muhammed Fahrüddin b. Diyaeddin Ömer, *Mefatih'l Ğayb (Tefsirü'r-Razi)*, I-XXXII, Darü Fikr, Beyrut, 1981.

Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't Tefasir*, I-III, Darü'l Kur'an-ı Kerim, Beyrut, 'ty'. 'yy'.

Sarı, Mevlut, *Arapça –Türtçe luga*, İpek yayınları, İstanbul, 'ty'. 'yy'.

Süyûtî, *Fethü-l Kebir, fi Damr'z-Ziyadeti ilel camii's-Sağir*, I-XVII, Darul Kitabü'l-Arabî, Beyrut, ty.

....., *ed-Dürü'l Mensur fi tefsiri bil me'sur* (thk. Dr. Abdüllah b. Abdülmuhsin et-Türki), Kahire, 2003.

Taberî, Muhammed b. Cerir, *Camii'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, I-XXVI, Beyrut,1988.

Tan, Zeki. *Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü* , Özgü Yayınları, İstanbul, 2010 .

Tehanevî, Muhammed Ali, *Keşşafü istilahati'l-Fünun*, (Thk. Dr. Ali Dahruc), Beyrut, 1996.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay, İstanbul, 1995.

Vahidî, Ebi'l Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidî' en-Nisaburî, *Esbabü'n-Nüzül* (thr,tdk Üsam B. Abdülmühsin'l-Hamadani) , Darü'l-İslah, 'ty'.

Zebidî, es-Seyid Muhammed el- Hüseyinî, *Tacü'l-Arus min cevahiri'l-Kamus*, Kuveyt,1994.

Zeccac, Ebi İshak İbrahim b. es-Seri, *Meani'l Kur'an*, I-V, . 'ty', 'yy'.

Zemahşerî, Ebü'l Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *el- Keşşafu an Hakaikü Ğevandü't Tenzil ve Uyun'l Akavil fi vucuhü't Te'vil*(Tefsirül Keşşaf), I-VI, Darü'l Marifa, Beyrut, 1998.

....., *Esasü'l-Belağa* (thk. Mahmud Basıl Uyun-s sud), Darü'l- Kütüb'l-İlmiye, Beyrut, 'ty'.